

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет

до 30-річчя створення юридичного факультету

**АКТУАЛЬНІ
ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**

Збірник матеріалів
XX Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 15-16 вересня 2023 р.

Луцьк
«Завжди Поруч»
2023

УДК34(082)(477)
ББК 67.99(4Укр)я431
А 43

**Рекомендовано вченою радою Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(протокол № 12 від 31.10.2023 р.)**

Редакційна колегія:

Цьось А. В. – доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор, ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки – голова редакційної колегії; *Слісєєва Л. В.* – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародної співпраці – заступник голови редакційної колегії; *Демчук А. М.* – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету – заступник голови редакційної колегії; *Яцишин М. М.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права; *Духневич А. В.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін; *Фідря Ю. О.* – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права і процесу; *Книш С. В.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права; *Кравчук В. М.* – доктор юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету; *Зарадюк З. В.* – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу; *Джурак Л. М.* – відповідальний секретар редакційної колегії.

Рецензенти: *Курман Т. В.*

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Яроцький В. Л.

доктор юридичних наук, професор, виконуючий обов'язки завідувача кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України

А 43 Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів ХХ Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 15-16 вересня 2023 р. / Уклад. Джурак Л. М. – Луцьк: «Завжди Поруч», 2023. – 176 с.

ISBN 978-617-95329-4-8

У збірнику розглядаються питання реформування правової системи, які обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції, що проходила 15-16 вересня 2023 р. Репрезентовано новітні погляди та підходи науковців та практиків на державу і право в умовах їх становлення, сучасного стану та перспектив розвитку. Досліджено актуальні філософсько-правові та теоретико-прикладні проблеми державотворення, правотворення, праворозуміння та правореалізації як в цілому, так і різного галузевого спрямування, з метою їх оптимізації та створення наукових засад для подальшого якісного перетворення.

Для науковців, здобувачів освіти та всіх, хто цікавиться проблемами правової системи.

**УДК34(082)(477)
ББК 67.99(4Укр)я431**

© Джурак Л. М. (укладання), 2023
© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2023

ISBN 978-617-95329-4-8

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

ІСТОРИКО–ПРАВОВІ ОСНОВИ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

С. Є. Булавіна

Дослідження присвячено визначенню історико-правові основи розбудови українського громадянського суспільства; здійснене узагальнення наукових поглядів, щодо питання про взаємозв'язок громадянського суспільства й держави, про суспільство як демократичне середовище реалізації громадянських цінностей: свободи, справедливості тощо.

Ключові слова: історико - правові основи, громадянське суспільство.

Розбудова громадянського суспільства, демократизація всіх сфер суспільного життя – стратегічна мета української держави, що набуває особливого значення на шляху просування України з європейський та світовий простір, наближення до європейських стандартів демократії. Особливо гостро обговорюються питання про взаємозв'язок громадянського суспільства й держави, про зазначене суспільство як демократичне середовище реалізації громадянських цінностей: свободи, справедливості тощо.

У вітчизняній і зарубіжній науковій та публіцистичній літературі існує низка наукових досліджень щодо розбудови громадянського суспільства взагалі і в Україні, зокрема. У той же час стан розбудови українського суспільства недостатньо досліджений. Науковці при дослідженні українського суспільства ставлять за мету проаналізувати зазначене суспільство на сучасному етапі його розвитку, розглянути окремі проблеми останнього, які потребують першочергового розв'язання: взаємодія громадянського суспільства і правової держави, забезпечення прав і свобод людини [1].

Сьогодні серед вчених-юристів та політологів існують протилежні погляди на громадянське суспільство як соціальний інститут і демократичне середовище життєдіяльності людини. Одні вчені скептично оцінюють ідею такого суспільства як конкретної моделі демократичного функціонування суспільства (хоча і певним чином визнають сьогодні його привабливість як політичного гасла); інші – навпаки, вважають: вирішення сучасних проблем людства залежить виключно від розбудови громадянського суспільства, особливо в умовах глобалізації [2].

Більшість вчених вважають, що у світі не існує єдиної моделі громадянського суспільства, однаково придатної для всіх країн, а є конкретно–історичні моделі, що залежать від специфіки окремих культур та цивілізацій: німецька, американська, французька тощо.

В науковій літературі існує широкий діапазон думок з приводу сутності громадянського суспільства. Одні дослідники розглядають його як сукупність неполітичних відносин. Другі визначають назване суспільство як відносини, не опосередковані державою. Треті – державу як визначальний інститут громадянського суспільства. Як певне теоретичне узагальнення воно може бути “лише теоретичною абстракцією, поняттям, яке дійсно має свою сутнісну природу, але залежно від конкретних історичних умов різноманітну форму, що потребує постійного оновлення уявлення про це соціальне явище” [6, с. 226].

У цьому дослідженні громадянське суспільство розглядається як система суспільних відносин, де юридично самостійні індивіди (приватні фізичні особи) та організації (юридичні особи) мають можливість вільно діяти відповідно до чинного законодавства, не порушуючи при цьому законних інтересів інших осіб і суспільства в цілому. Воно охоплює систему правових, політичних, економічних, духовних, культурних, релігійних та інших відносин окремих індивідів, що добровільно об'єдналися в асоціації, корпорації для задоволення своїх духовних і матеріальних потреб [3].

Перспективи входження України в європейський простір зобов'язують визнавати права людини провідним ціннісним орієнтиром у розбудові українського громадянського суспільства. Вони виступають системо-утворюючою складовою такого суспільства та правової держави і є нормативною формою вираження міри свободи індивіда. По суті, природні права людини – це безумовні домагання індивіда на вільне волевиявлення, самореалізацію у суспільстві і державі. В українському суспільстві права людини – важливий ціннісний еталон. Він хоча і закріплений у Конституції України, але його поки що важко втілити в життя [1]. І причина не тільки в історичних

традиціях українського суспільства, в якому права людини не займали гідного місця ні в суспільній свідомості, ні в практиці діяльності держави, а в нестабільній ситуації перехідного періоду, невисокій правосвідомості громадян, відсутності можливостей покращити добробут людей. До того ж, державні бюрократичні структури поки що не зацікавлені у задоволенні прав людини. Занепокоєння про власні інтереси затуляє від них конституційні вимоги, згідно з якими дотримання і захист прав людини є обов'язком держави [5, с. 11].

Особливо важливою проблемою у розбудові українського громадянського суспільства, яка потребує постійної уваги та негайного вирішення, є взаємодія цього суспільства з державою. Розмежування їх повноважень, яке має місце у будь-якому суспільстві, не означає їх протистояння, протиборства, хоча часто таке буває, навіть, у демократичних державах. Воно окреслює різні способи організації людського співіснування, заснованого на зіткненні, узгодженні та гармонізації інтересів індивідів [3].

Порівнюючи генезу українського суспільства як громадянського із західноєвропейським суспільством з його провідними інституціями й системою цінностей, можна побачити між ними значну відмінність, особливо щодо взаємозв'язку громадянського суспільства та держави.

У ліберальній теорії громадянське суспільство відповідно до традицій лібералізму розглядає суспільство та державу як відносно незалежні сфери приватних і публічних інтересів. Громадянське суспільство – це сфера вільної активності, в якій діють індивідуальні та колективні суб'єкти, що переслідують приватні інтереси та цілі. У цьому контексті держава виступає як сфера публічно-владних інтересів, в яких носії владних повноважень, що складають апарат держави, зобов'язані керуватися загальними інтересами. Держава – це сфера загальних справ зазначених суб'єктів, які щодо громадянського суспільства є приватними особами. Громадянське суспільство – дозріла стадія історичного розвитку суспільства [1].

Західна модель громадянського суспільства формувалася в процесі історичного розвитку європейської цивілізації як незалежна від держави форма самодіяльності громадян. Воно завжди прагне самозбереження, відносної автономії. В Україні громадянське суспільство найчастіше розглядають як антитезу державі, як її “ворожий” інститут. Такий підхід був виправданий лише за часів руйнування тоталітарної держави та розбудови демократичної правової держави. Так, між державою і громадянським суспільством можуть бути взаємовідносини антагонізму, взаємної підтримки, взаємного доповнення, перехідного стану від одного до іншого і, навпаки [3].

У пострадянський період важливим напрямом розвитку України повинно бути поновлення дієздатності інститутів громадянського суспільства з обмеженим втручанням держави у життєдіяльність громадян. Для української держави цей шлях відповідає її власним історичним і соціокультурним традиціям. І у той час, поки формуються первинні інститути громадянського суспільства, існує необхідність втручання держави до сфери життєдіяльності останнього, спрямованої на подолання стихії непередбачуваності у поведінці певних політиків та громадян. У подальшому, в міру зрілості громадян та інститутів громадянського суспільства, вплив держави на становлення такого суспільства повинен бути обмеженим [1].

Розглядаючи фундаментальну проблему взаємозв'язку українського громадянського суспільства та держави у перехідний період, необхідно констатувати не послаблення та скорочення ролі держави, як це здебільшого декларується та пропагується сьогодні, а, навпаки, посилення її впливу на суспільне життя в сучасних умовах. Сьогодні в демократичних суспільствах держава через свої інститути активно втручається у простір громадянського суспільства, забезпечуючи вирішення багатьох соціальних важливих проблем. Це свідчить, що система “держави – громадянське суспільство” сьогодні вийшла на новий, децю відмінний від відповідної західноєвропейської моделі розвитку громадянського суспільства шлях. Його можна розглядати не як протистояння, а як взаємодію та взаємопроникнення, як взаємне переростання [4].

Не зважаючи на особливий шлях становлення українського громадянського суспільства, в цілому магістральний напрям його розвитку пролягає у руслі західноєвропейської цивілізації, у контексті поступової еволюції до стандартів європейської демократії.

Тільки у демократичній країні з розвиненим громадянським суспільством може бути досягнута гармонія у взаємовідносинах держави і суспільства, влади і громадян. Лише правова держава може створювати громадянське суспільство, а демократичне таке суспільство здатне підтримати розбудову правової держави. Держава може сприяти становленню громадянського суспільства, а може й гальмувати його розвиток [1].

Розбудова українського громадянського суспільства сприяє закріпленню стабілізаційного розвитку суспільства, створює умови для розвитку людини, захисту її прав і свобод.

Література

1. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект): дис. ю. наук; 12.00.01/ Одеська нац.юр.акад., 2007. 206 с.
2. Козюбра М. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських право інтеграційних процесів /Наукові записки НаУКМА. Т. 26. Юридичні науки. 204 с.
3. Кратюк В. В. Громадянське суспільство в Україні: політико-правові аспекти розвитку системи демократичної влади: Дис канд. юрид. наук: 12.00.13 // Одеська національна юридична академія. – О., 2001. – 193 с.
4. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і імені неklasичних баченнях: Монографія. – Київ; Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 520 с.
5. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти // Автореф. дис... д-ра юрид. наук. О., 2003. 19 с.
6. Тимошенко В. І. Розвиток теорії держави в політико-правовій думці України і Росії: Монографія / Відп. ред. В. М. Якушик. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 358 с.

Bulavina S. Historical and legal basis of the development of ukrainian civil society. *The study is devoted to define the historical and legal basis of the development of Ukrainian civil society; is conducted the generalization of scientific views on the issue of the relationship between civil society and the state, the society as a democratic environment for the realization of civil values such as freedom, justice, etc.*

Keywords: *historical and legal basis, civil society.*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

П. В. Гламазда

У статті охарактеризовано нормативно-правове забезпечення військового будівництва збройних сил Української Держави доби гетьманату. Визначено, що творення української армії гальмували передусім призначене гетьманом вище військове керівництво, яке здебільшого було росіянами і німецьке військово командування. Встановлено, що в період гетьманату було закладено організаційні-правові основи майбутньої Української Армії.

Ключові слова: *військове будівництво, Збройні Сили, гетьманат, Українська Держава, Павло Скоропадський.*

На відміну від керівників Української Народної Республіки, бойовий генерал Павло Скоропадський усвідомлював важливість припинення неконтрольованого військового руху і створення регулярної боєздатної армії як основного гаранта незалежності України. Тому прийшовши до влади гетьман взявся за розбудову українських збройних сил, незважаючи на всілякі перешкоди. Зокрема, німецьке військово керівництво, за підтримки яких гетьманові вдалося здійснити державний переворот, вважало гетьманат тимчасовою владою і категорично виступало проти формування в Українській Державі потужної армії на основі загальної повинності.

З метою зменшення рівня своєї залежності від командування німецько-австрійських військ та посилення особистого впливу на події, які розгорталися на території України Законами про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 року гетьман Павло Скоропадський визначив себе Верховним Воєводою Української Армії і Флоту, про що йшлося у статті 5 цього Закону [1].

Спочатку після державного перевороту за основу розбудови Збройних Сил було прийнято проект, розроблений військовим відомством Української Народної Республіки. Проте даний документ не був реалізований на практиці і він не став необхідним стимулом для створення регулярних військ.

Наприкінці травня 1918 року гетьманським урядом був розроблений законопроект про загальні засади військової служби, який відкидав станові принципи формування збройних сил і забезпечував вільний доступ до військової освіти і посад. Окрім того конституційне законодавство

того часу, а саме стаття 12 Законів про тимчасовий державний устрій України передбачала, що захист Вітчизни – є святим обов'язком кожного козака і громадянина Української Держави [1]. Також у «Заприсяжному обіцянні», що є додатком до Закону про громадянство Української Держави, затвердженому гетьманом 2 липня 1918 року на громадян покладался обов'язок дбати всіма силами про добро Української Держави, не жалкуючи для неї навіть свого життя [4].

У травні-червні 1918 року в Українській Державі було суттєво оновлено кадровий склад військового відомства, а саме на посаду військового міністра гетьман Павло Скоропадський призначив Олександра Рогозу, що в часи революції був проти українізації війська, однак після більшовицького перевороту переїхав до Києва, де виявив бажання служити Українській Народній Республіці — 10 квітня 1918 року він вступ до лав Армії УНР. Також було заплановано створення системи військових шкіл для підготовки офіцерів усіх родів зброї, розпочато організацію Державної військової академії.

Однак, як справедливо зауважує дослідник, Н.М. Барановська, творення української армії гальмували призначені гетьманом вищі військові начальники, які в силу своїх русофільських тенденцій дивилися на Україну як на плацдарм для формування антибільшовицьких сил, а також німецьке військове командування, якому сильна українська армія була не потрібна [3, с. 93].

Не зважаючи на вищезазначені обставини гетьман все ж таки зумів перевести процес творення української армії в реальну площину. Нормативно-правові основи військового будівництва Української Держави були закладені в Законі про загальну військову повинність від 24 липня 1918 року. Закон передбачав, що всі громадяни Української Держави зобов'язані «у свій час» військово послужити Україні. Окрім того в Законі йшлося про створення й комплектування Сердюцької дивізії, до лав якої з 31 липня 1918 року передбачалось мобілізувати 5 тисяч військовозобов'язаних чоловіків, і яка мала стати зразковою в майбутньому при розбудові армії.

За літо 1918 року було ухвалено закони про організацію військового судівництва, військово-санітарної служби та постачання, а також затверджено план організації армії, розроблений генеральним штабом.

Строк дійсної військової служби було визначено в піхоті – два роки, в кінноті й артилерії – три, у флоті - чотири роки. Служба в запасі мала тривати до 38 року життя, а в ополченні - від 39 до 45 року життя [2, с. 101].

Згідно з планом організації збройних сил Української Держави у стані армії мирного часу мало бути: 175 генералів, 14.930 старшин, 2.975 військових урядовців, 291.221 підстаршин і козаків та 63.081 коней. Щорічні видатки на військо ухвалено було в сумі 1.254 мільйонів карбованців.

Новобранців до війська мали набирати: 15 листопада 1918 року і 1 березня 1919 року. Постачання коней для армії мало бути виконане на 1 січня і 1 квітня 1919 року [2, с. 102]. Разом з тим військово-політична ситуація в країні не дозволила втілити ці плани в життя.

Ще одним важливим аспектом діяльності у сфері військового будівництва стало законодавче забезпечення процесу розбудови збройних сил Української Держави. Зокрема суттєву увагу було приділено тому, щоб вивести армію та військових за межі політичної боротьби. «Армія мусить бути поза політикою, маючи своїм завданням лише службу державі», – зазначалось в Наказі Тимчасового виконувача обов'язків Міністра Військових Справ Отамана Олександра Лігнау від 15 травня 1918 року. Його наступник Олександр Рогоза продовжив започатковане попередником. 1 серпня 1918 року Рада Міністрів Української Держави ухвалила Закон про політико-правове становище службовців військового відомства, згідно з яким військовослужбовцям заборонялось брати участь у виборах, мітингах, демонстраціях, маніфестаціях, входити до складу політичних партій і громадських організацій [5].

Загалом нормативно-правове забезпечення відбудови збройних сил Української Держави перебувало у задовільному стані і план відбудови армії поступово втілювався в життя. Однак творення української армії гальмували передусім призначене гетьманом вище військове керівництво (командири корпусів і дивізій), яке здебільшого було росіянами і німецьке військове командування. І одні, і інші не були зацікавлені у створенні сильної Української Армії. Та все ж таки саме в період гетьманату було закладено організаційні-правові основи майбутньої Української Армії.

Література

1. Закони про тимчасовий державний устрій України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text>
2. Стефанів З. Українські Збройні сили 1917-1921 рр. ч. 1: Доба Центральної Ради і Гетьманату. *Видавництво СУВ*. 1947 - 119 с.

3. Барановська Н. М. Підвалини військової політики гетьмана Павла Скоропадського. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Держава та армія. 2014. № 784. С. 90-97.

4. Закон про громадянство Української Держави. Електронний ресурс. Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(08\)02.zakon.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(08)02.zakon.php)

5. Печерський А. Військовий міністр Української Держави Олександр Рогоза: до 165-річчя від дня народження. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2023/06/20/vijskovyj-ministr-ukrayinskoyi-derzhavy-oleksandr-rogoza-do-165-richchya-vid-dnya-narodzhennya/>

Hlamazda P. Regulatory and legal security of military construction in the Ukrainian State during the hetmanat of Paulo Skoropadsky. *The article describes the regulatory and legal support for the military construction of the Armed Forces of the Ukrainian State. It was determined that the creation of the Ukrainian Army was hampered primarily by the senior military leadership appointed by the hetman, who were mostly Russians, and the German military command. It was established that the organizational and legal foundations of the future Ukrainian Army were laid during the hetmanate period.*

Keywords: military construction, Armed Forces, hetmanate, Ukrainian State, Pavlo Skoropadskyi.

ВОНИ БУЛИ ПЕРШИМИ (ДО ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ)

М. А. Кравчук

Юридичний факультет Волинського національного університету імені Лесі Українки святкує 30-річний ювілей, який є приводом для спогадів про його становлення.

Ключові слова: юридичний факультет.

Свою історію юридичний факультет (на той час – правничий), розпочав 30 років тому, коли 16 липня 1993 року Указом Президента України Л. М. Кравчука № 266/93 Луцький педагогічний інститут було реорганізовано у Волинський державний університет імені Лесі Українки.

Тож 16 вересня 1993 року наказом першого ректора університету професора А. В. Свідзинського було відкрито правничий (з 1998 року - юридичний факультет). У структурі факультету продовж першого року функціонувало економічне відділення, очільником якого був проф. В. Д. Лагутін.

Розпочиналося все з створення ініціативної групи яка складалася з викладачів педінституту та практикуючих юристів (В. Л. Пенька, В. О. Кравчука, А. В. Свідзинського, В. В. Ворона, М. І. Качмара, А. С. Нісімчука, та ін.). Спочатку робилась спроба здійснювати підготовку юристів на базі історичного факультету, де уже навчалися студенти за спеціальністю «вчитель історії та правознавства».

У 1993 році вдалося навіть сформувати дві групи студентів, які вступали на різні факультети – історичний, філологічний, соціальних дисциплін, математичний, географічний та ін., оскільки окремого набору на правничий факультет у цьому році не проводилося. Згодом, у жовтні 1993 р., створено ще одну, третю збірну групу зі студентів інших факультетів. Всього на правничому факультеті нараховувалося 83 студенти – першокурсники.

Кафедра політології була першою і єдиною на той час кафедрою факультету, що забезпечувала навчання студентів. Завідувачем кафедри був кандидат філософських наук, доц. Пенько В. Л., в подальшому – перший декан правничого факультету.

Першими викладачами на факультеті стали доц. М. І. Качмар (економічна теорія) та ст. викладач М. А. Кравчук (політологія), який водночас був заступником декана. Інші навчальні дисципліни - ділова українська мова, іноземна мова, фізичне виховання – забезпечували викладачі відповідних профільних факультетів.

До викладання спеціальних юридичних дисциплін залучалися юристи – практики. Так, О. М. Винокуров заступник начальника обласного управління юстиції, читав курс «Судові та правоохоронні органи України». Першими викладачами «Історії держави і права зарубіжних країн» були випускники Львівського університету: екс-прокурор м. Луцька старший радник юстиції А. С. Сухомлин та А. С. Олійник – на той час працівниця обласного управління юстиції. З 1994/1995 навчального року і донині цю навчальну дисципліну викладає М. А. Кравчук – кандидат політичних

наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права. «Історію держави і права України» викладав старший викладач кафедри політології Л. Т. Комзюк.

У перший рік навчання факультет не мав власної матеріально-технічної бази. Невеличкий кабінет на історичному факультеті із одним столом та декількома стільцями – оце все майно правничого. Заняття проходили у аудиторіях, що знаходилися в різних корпусах університету. Нерідко студенти протягом дня двічі, а то й тричі змінювали аудиторії переходячи з одного корпусу в інший.

Катастрофічно не вистачало підручників, навчальних посібників та іншої навчально-методичної юридичної літератури. Декілька підручників та окремі номери юридичних журналів було передано з бібліотеки Волинського обласного управління юстиції, за сприяння тодішнього начальника управління В. О. Кравчука. Решту літератури студенти та викладачі купували або замовляли по через бібліотеку. За таких умов, підготовку до семінарських занять студенти проводили групами – по 5-8 чоловік.

Незважаючи на такі складні екстремальні умови навчання, завдячуючи самовідданій праці викладачів та студентів, у 1994 році факультет пройшов ліцензування у Міністерстві освіти та отримав юридичне підтвердження на право існування.

У 1994 році було проведено перший повноцінний набір і факультетська сім'я поповнилася ще однією сотнею студентів. Викладачами нових юридичних дисциплін стали судді Л. І. Міліщук, В. Г. Лончук, О. М. Фідря, працівники прокуратури В. Й. Куренда, О. М. Кідиба, адвокати В. А. Єлов та С. Ф. Сафулько, юристи Я. І. Мацкевич та І. М. Якушев.

У 1995 році створено кафедру правничих дисциплін, яку очолив професор В. В. Долежан – відомий вчений, перший на Волині доктор юридичних наук. До складу кафедри увійшли: старші викладачі Я. І. Мацкевич, Я. В. Мочкош, Л. П. Решетник, З. П. Савич, Н. Ф. Чубоха, Т. Д. Шевченко, І. М. Якушев.

1997 року із кафедри правничих дисциплін утворено кафедри публічного права, яку очолив професор В. В. Долежан, та приватного права – завідувачем став кандидат юридичних наук, доцент С. Ф. Василюк.

У 1998 році на факультеті здійснено перший випуск юристів. На сьогодні наші перші випускники працюють адвокатами, викладачами, державними службовцями, нотаріусами, прокурорами, судьями, юрисконсультами тощо. Зокрема, в органах прокуратури працювали або продовжують працювати 15 наших вихованців першого випуску. З них двоє – Забродоцький А. та Комаса О. – у Генеральній прокуратурі України.

Залишаються вірними суддівській присязі Костюкевич О. та Денисюк Р., адвокатами стали 18 випускників, зокрема: Комар С., Шишута Ю., Мисковець О., Нагорний В., Щербюк О. та інші. Суржук В. та Тищик В. нині у лавах ЗСУ захищають Україну від ворожої навали.

Підготовка до 30-літнього ювілею змусила вчоргове проїнятися гордістю за славу юридичного факультету, створену його викладачами та випускниками.

Kravchuk M. They were the first (from the history of the law faculty). The Faculty of Law of Lesya Ukrainka Volyn National University celebrates its 30th anniversary, which is an occasion to recall its formation.

Keywords: law faculty.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ПРИРОДА ПРАВА

Ю. П. Крисюк

У статті обґрунтовано культурологічний підхід до феномена права. Висвітлено культурологічні аспекти буття права. Акцентовано увагу на соціокультурній сутності права. Доведено, що право включене у життя людства, його життєдіяльність та обумовлене процесами, які забезпечують існування суспільства.

Ключові слова: культура, право, правова культура, правовий менталітет, цінність.

Нові підходи до розуміння права стали нагальною проблемою суспільства, юридичної науки та органів державної влади. Про актуальність проблем сучасного правознавства свідчать і дослідження останніх років, де центром уваги стають саме культурні аспекти функціонування права. Підвищена увага до права як соціокультурного явища обумовлена цілою низкою обставин. Право почало розглядатися як джерело, інструмент суспільних перетворень, як найефективніший, унікальний у своєму роді регулятор життя суспільства. Тому важливо вивчати не тільки регулятивні спеціально-юридичні характеристики права, а й гуманітарний зміст та мету правового опосередкування суспільних відносин. Крім того, зберегти дійсність регулятивних функцій правових норм та інститутів можливо лише за умови та у процесі з'ясування змісту поняття «цінність», властивою даній культурній традиції. Це дає змогу сформулювати доктрину про право як цінність.

Питання про сутність права завжди привертало до себе пильну увагу. Основна проблема полягає в тому, що безліч трактувань та підходів не дають універсального його визначення. «У жодній іншій науці немає стільки теорій, котрі суперечать одна одній, як у науці про право. При першому знайомстві з нею виходить навіть таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, які взаємно виключають одна одну» – писав Б. А. Кістяківський [1, с. 374].

Існуючі моделі праворозуміння, акцентуючи увагу на його інституційній функції щодо нормативного впорядкування суспільних відносин, упускають з виду культурну природу права. Право органічно включене до загального, єдиного нормативно-ціннісного комплексу суспільства, і його необхідно розглядати саме у даному контексті.

Нині, поряд із традиційними концепціями права, все більшого поширення набуває лібертарно-юридична концепція права. Сутність права, з погляду цієї концепції, це загальна рівна міра регулювання (рівність), свобода і справедливість, які «можна охарактеризувати як три модуси єдиної субстанції, три взаємопов'язані значення одного сенсу: одне без іншого неможливе. Притаманна праву загальна рівна міра – це саме рівна міра свободи та справедливості, а свобода та справедливість неможливі без рівності» (загальної рівної міри). У цій концепції критерієм правового характеру (як для позитивного, так і для природного права) є сутність права як вираження принципу формальної рівності. Тобто будь-які норми є правом, лише в тому випадку, якщо вони відповідають принципу формальної рівності. Під формальною рівністю розуміється абстрактний, а не фактичний характер правової рівності, «результат свідомого (розумного) абстрагування від тих відмінностей, які властиві об'єктам, що зрівнюються». Рівність завдяки своїй формальності стає засобом, принципом регуляції «фактичного»...» [2, с. 32]. Форму відносин між людьми як абстрактними особами ми називаємо правом, самі ці відносини – правовими відносинами, а людей, які виступають у своїх абстрактних проявах, називаємо формально рівними один одному суб'єктами права, тобто особами, які мають однакову правоздатність.

Однак видається доцільним підходити до принципу формальної рівності в якості сенсу права як до фінального оформлення компромісу між «загальним» та «індивідуальним» благом (між «загальним» та «особистим» інтересом) під час взаємодії соціальних суб'єктів, позаяк формальне право у його ціннісному та інструментальному значенні має бути необхідним, корисним та визнаним у суспільстві. Фактор визнаності (легітимності) є визначальним та основоположним. Таким чином встановлюється певна міра обмеження свобод та реалізації інтересів, заснована на усвідомленні моральної потреби. Саме у такий спосіб справедливість, котра лежить в основі права, конструюється із взаємодії рівності й свободи соціальних суб'єктів, унеможливаючи трансформацію свободи у сваволю та ситуацію, коли рівне для нерівних стає нерівністю.

Соціокультурний аналіз передбачає бачення права у взаємодії з певним соціокультурним середовищем у ролі невід'ємного компонента культури адже право – це творіння рук і розуму людини, соціалізованої у певній правовій культурі. Щодо категорії культура, то у найбільш широкому розумінні – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії [3]. Право обумовлено історичним та соціокультурним контекстом; воно не існує у «чистому вигляді», поза чи без соціальності;... існування права складається насамперед із комбінації людей, їх дій, знаків, ментальних образів, смислів та значень, матеріальних предметів, процесу інтерпретації людей, їх дій [4, с. 13].

У соціальній філософії та соціології існує поняття «соціальний простір», яке застосовується для характеристики соціальної структури суспільства Соціальний простір має певну «топологію», у ньому виділяються різні соціальні групи, страти, існує вертикальна та горизонтальна мобільність, можливість переходу індивідів з однієї соціальної групи в іншу і т. п. Натомість соціокультурний простір – це культурний зріз соціального простору, з точки зору тих цінностей та норм, які конституують соціальний простір.

Право, безперечно, включене у життя людства, його життєдіяльність та обумовлене процесами, які забезпечують існування суспільства на рівні економічних, соціальних та політичних відносин. Разом з тим правові норми – це компонент складної регулятивної системи, і на їх зміст, оцінку їхньої ролі у суспільстві величезний вплив справляють інші ціннісні компоненти: релігія, моральність, традиції, звичаї, політичні установки. Оскільки всі вони різні в різних цивілізаціях, то й право не може бути іншим, ніж усі компоненти системи, які взаємопов'язані, взаємозалежні, взаємодоповнювані, взаємодіють між собою та здійснюють вплив один на одного. Таким чином право, існуючи у темпоральному та топологічному просторі у набуває забарвлення, рис, які характерні для певного соціокультурного простору.

Безумовно, право як соціальний інститут, що регламентує поведінку, встановлює межі свободи. Але що може бути критерієм встановлення цих кордонів, мірою свободи? На наш погляд, спроби відповісти на це питання відсилають нас до більш загальних речей, до необхідності досліджувати культуру конкретного суспільства, існуючих у ньому уявлень про світ і людину. Ці уявлення лежать в основі сформованої у конкретній культурі системи цінностей, яка, у свою чергу, знаходить свій вираз у правових, релігійних та моральних нормах. Однак, виходячи з розмаїття підходів до категорії цінність, слід зауважити, що цінність – це те, що почуття і розум диктують визнати особливо значущим із усього, що є, в ім'я чого проживається життя. Саме на такому визначенні наполягають прихильники суб'єктивістських концепцій. Натомість апологети об'єктивістських концепцій під цінністю розуміють будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, витрачає сили, заради якого вона живе. Представники ж феноменологічної концепції стверджують, що цінність – це феномен, який об'єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердженні її в бутті, реалізації її творчих можливостей. Отже можемо стверджувати, що з точки зору суб'єктивістського підходу різним соціальним групам можуть бути притаманні різні системи цінностей та їх ієрархічні конструкції. Це безперечно впливає на формування та існування права у визначеному соціокультурному просторі. Разом з тим, виходячи з позицій представників об'єктивістського та феноменологічного напрямів правової аксіології, варто говорити про існування загальних універсальних цінностей, котрі притаманні усім соціальним групам зокрема, та суспільству в цілому. У праві априорі втілені найбільш загальні універсальні цінності. Разом з тим праву певного соціокультурного простору притаманні деякі культурно-специфічні риси, котрі позитивно впливають на ступінь легітимації права у суспільстві даного простору. Саме тому ми можемо спостерігати палітру правових систем сьогодення.

Проте провідною рисою розвитку правових систем сучасного світу є правова конвергентність. Безумовно, розвиток права має здійснюватися на умовах взаємопроникнення з цивілізаційними цінностями та культурою різних соціальних груп. Однак в умовах глобалізації суспільства і домінування у розвинутих країнах парадигми мультикультуралізму народ, що спирається на історично властиву йому систему цінностей та соціального регулювання, здатен зберегти свою ментальність та втілити її у чинному праві. Таким чином сформувати свій, притаманний лише йому, правовий менталітет.

Література

1. Кистяковській Б. А. Соціальні науки і право (очерки по методології соціальних наук и общей теорії права). М.: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. 704 с.
2. Нерсесянц В. С. Філософія права: Учебник для вузов. М.: Норма, 2005. 656 с.
3. Академічний тлумачний словник української мови. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua/s/kuljtura> (дата звернення: 17.09.2023).
4. Крисюк Ю. Інтерсуб'єктивність як провідна ідея посткласичної філософії права. // Юридичний вісник. 2023. № 1. С. 13–20. URL: <http://yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-1-2023.html>

Krysiuk Yu. Socio-cultural nature of law. the article substantiates the cultural approach to the phenomenon of law. Cultural aspects of the existence of law are highlighted. Attention is focused on the socio-cultural essence of law.

Keywords: culture, law, legal culture, legal mentality, value.

КОНЦЕПЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРАВА В СВІТЛІ ІСПАНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ДОКТРИНИ

О. М. Юхимюк, І. В. Господарик

В статті висвітлено концепції принципів права, напрацьовані іспанськими науковцями М. Атієнца, Р. Манеро та Л. Січес.

Ключові слова: принципи права, теорія права, філософія права, М. Атієнца, Р. Манеро, Л. Січес.

Постановка проблеми. В сучасному світі право виступає як складна та мінлива система, що визначає взаємовідносини між людьми та їхні взаємини з державою. Для розуміння цієї системи, важливим аспектом є опанування її базових принципів. Концепція принципів права визначає універсальні основи, на яких ґрунтується як правова система окремої держави, так і світовий правопорядок.

Мета дослідження. У даній статті буде проаналізовано концепцію принципів права, спираючись на наукові дослідження видатних іспанських вчених М. Атієнці, Р. Манеро та Л. Січеса. Це дозволить глибше усвідомити роль цих принципів для функціонування сучасного правового простору.

Один із найвагоміших внесків у формуванні сучасних концепцій принципів права зроблено іспанськими вченими М. Атієнцою, Р. Манеро та Л. Січесом. У їхніх працях віддзеркалюється важливість універсальних ідей та цінностей, що лежать в основі правової системи.

І. Мануель Атієнца – провідний філософ права, чиї роботи зосереджені на правовій теорії та основах права. На думку Мануеля Атієнці, не існує єдиного абсолютного принципу, який би керував усім правом. Натомість у правовій системі існує безліч взаємодіючих і часто суперечливих принципів. Саме відсутність єдиного принципу і наявність різних поглядів має ключовий вплив на розвиток правової доктрини сучасності та формування нових ідей. Серед основних принципів права, які відображені в працях М. Атієнці, вирізняються:

1. Принцип аргументації – в теорії права Мануеля Атієнці є ключовим елементом у розумінні та застосуванні правових норм. Його погляди на роль аргументації в правовому процесі мають величезний вплив на сучасну правову науку та практику. До особливостей цього принципу відносять:

- Аналіз інформації. Ретельний аналіз аргументів та доказів в юридичній справі допомагає уникнути спотворення фактів чи неправильного їх тлумачення.

- Логіка та раціональність. Мануель Атієнца вважає, що вміння логічно мислити та будувати послідовні аргументи є ключем для одержання правильних висновків.

- Забезпечення справедливого та обґрунтованого правосуддя. Усі правові рішення повинні бути підкріплені обґрунтованими і логічними аргументами [1].

2. Принцип зважування. Поняття зважування передбачає збалансування різних принципів і цінностей при прийнятті рішень у складних ситуаціях. М. Атієнца стверджує, що цей процес є основою для прийняття справедливих та етичних рішень у правовому полі. До особливостей цього принципу відносять:

- Узгодженість різних правових цінностей та інтересів для досягнення справедливого та обґрунтованого рішення. Це вимагає аналізу та оцінки різних обставин у кожній конкретній ситуації.

- Справедливість та суспільний інтерес. Принцип зважування спрямований на забезпечення справедливості та вимагає врахування інтересів суспільства.

- Постійна еволюція правового середовища. Правова система постійно змінюється та розвивається, а це вимагає адаптації правових норм до нових реалій та викликів суспільства [2].

3. Принцип постпозитивізму. М. Атієнца пропонує постпозитивістську перспективу, долаючи суто позитивістський погляд на право. Оскільки, право складається не тільки з тих норм, які чітко прописані в законах, а й з інших елементів, таких як: судова практика, правові прецеденти, правовий звичай, загальноприйняті норми та цінності суспільства. Особливості цього принципу полягають в наступному:

- Відмінність від позитивізму. Принцип постпозитивізму виходить за рамки традиційного позитивістського погляду на право, як чітко сформований набір норм. Він враховує роль інтерпретації та аналіз правових норм у контексті сучасних умов суспільства.

- Важлива роль індивіда. Даний принцип підкреслює активну роль юристів, науковців у створенні та розвитку права. Він вимагає не лише вміння застосовувати чинне законодавство, а й аналізувати його, враховуючи суспільні потреби та цінності, пропонувати власні ідеї для розвитку права та вирішення правових колізій.

- Критичний підхід до права. Принцип постпозитивізму надає можливість критичного аналізу правових норм та їх впливу на суспільство. Він сприяє розвитку правознавчої думки та формуванню нових правових концепцій. Також вимагає постійного вдосконалення методів аналізу правових явищ та використання сучасних теоретичних підходів.

Ці принципи представляють комплексний і складний погляд на природу права, підкреслюючи важливість аргументації, зваженості та раціональності у прийнятті правових рішень. Постпозитивістська перспектива М. Атієнці кидає виклик більш традиційним концепціям права і пропонує міцну основу для роздумів і дебатів у сфері філософії права [3].

II. Хуан Руїс Манеро – визнаний у світі науковець у галузі правознавства, який спеціалізується на конституційному праві та принципах права.

1. Легітимність правопорядку. Особливу увагу Р. Манеро приділяє саме цьому принципу, зауважуючи, що це ґрунтовний аспект справедливості та довіри громадян до права та держави. Особливості цього принципу полягають в наступному:

- Закони та норми права, які регулюють поведінку та взаємодію громадян, повинні відповідати загальним цілям та цінностям суспільства, забезпечуючи рівність кожного індивіда перед законом.

- Відкритість та прозорість в прийнятті правових рішень. Громадяни повинні мати можливість впливати на процес формування правових норм та мати можливість висловлювати свою позицію щодо тих чи інших нормативів [6].

2. Принцип гнучкості та адаптивності. Передбачає, що норми мають бути сформульовані так, щоб мали можливість до інтерпретування та застосування у різних ситуаціях. Цей принцип покликаний забезпечити пристосування законодавства як до потреб держави, так і міжнародного співтовариства. Досягнення гнучкості та адаптивності в правовій системі вимагає від учасників правового процесу відкритості до нових ідей та готовності до співпраці. Цей принцип є основою для забезпечення актуалізації та ефективності правової системи в умовах глобалізації [7].

III. Луїс Рекасен Січес – видатний іспанський філософ права, який досліджував концепцію "правового ідеалу" у своїх працях "Філософія права" та "Теорія права".

1. "Правовий ідеал" – це ціль, до якої повинна прямувати кожна правова система для забезпечення справедливості та гармонії в суспільстві, вважав Луїс Л. Січес. У роботі "Філософія права" Л. Січес визначив "правовий ідеал", як ідеалізовану модель справедливого суспільства, де право відіграє ключову роль у досягненні гармонії та рівності між громадянами. Цей ідеал відображає найвищі цінності суспільства, такі як справедливість, рівність та свобода, а також виступає критерієм для об'єктивної оцінки правових рішень [4].

2. Принцип суспільного договору. Згідно з цим принципом, правові відносини виникають, як результат добровільної угоди громадян з метою досягнення загального блага. Важливим аспектом цього принципу є підкреслення ідеї, що правові норми та інститути не є нав'язані ззовні, а вони виникають з внутрішньої потреби громадян у спільній організації суспільства. Громадяни об'єднуються, щоб забезпечити свої права та інтереси через правову систему, яка відображає їхню спільну волю. Визнання важливості громадянської свободи, участі та відповідальності у формуванні та дотриманні правових норм наголошує на важливості демократичних процесів та захисту прав і свобод кожного громадянина [5].

Висновки. Отже, іспанська наукова доктрина зробила значний внесок у розуміння та розвиток принципів права, які в свою чергу є невід'ємною складовою будь-якої правової системи. Відтак, вивчення та дотримання цих принципів є важливою умовою для побудови правової держави та гармонійного розвитку суспільства. Серед спільних рис концепцій принципів права, варто відзначити їх універсальність, багатогранність, комплексність, а також соціальний контекст.

Література

1. Atienza M.:Derecho y Argumentación. Ariel, 2000.
2. Atienza M.& Ruiz Manero J. Una apología del Derecho y otros ensayos. Marcial Pons, 2019.
3. Núm. monográfico 30 años de argumentación jurídica en Alicante, "Atienza and the Discursive Postpositivism", Doxa. Cuadernos de Filosofía del Derecho, 2023.
4. Recasens Siches L.:Filosofía del Derecho. Editorial Porrúa, 1995.

5. Recasens Siches L.: *Ética y Derecho*. Editorial Porrúa, 2000.
6. RuizManero J.: "La justicia y la argumentación jurídica". Editorial Trotta, 2012.
7. RuizManero J.: "El dinamismo del derecho". Editorial Trotta, 2022.

Yukhymuk O., Hospodaryk I. Concepts of Principles of Law in the Light of Spanish Scientific Doctrine. *The article presents the concepts of the principles of law developed by Spanish researchers M. Aienza, R. Manero and L. Siches.*

Keywords: *principles of law, theory of law, philosophy of law, M. Aienza, R. Manero, L. Siches.*

ГЕНЕЗИС ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ТРАДИЦІЙ ВОЛИНИ

М. М. Яцишин

В дослідженні прослідковується процес формування культурно-освітніх традицій Волині з часів київської Русі та розвиток вищої юридичної освіти в Україні який розпочався на юридичних факультетах у складі університетів України.

Ключові слова: *Волинь, культурно-освітніх традиції, ліцей, навчальні заклади, університет, юридична освіта.*

Витоки культурно-освітніх традицій Волині своїм корінням сягають давньоруського періоду й пов'язані з виникненням писемності в східних слов'ян, що, зі свого боку, відбувалося у зв'язку зі створенням середньовічної держави та поширенням християнства. З утвердженням християнства читанню й письму навчали в школах при православних монастирях і церквах. Волинський край тоді був частиною Русі з центром у Києві, а отже, загальнодержавні культурні та освітні процеси охоплювали і його терени. Підтверджує даний факт багаточисельна інформація про навчання в школах при церквах і монастирях, яку знаходимо в Галицько-Волинському літописі. Такі школи мали традиційний характер і давали лише елементарну початкову освіту. Проникнення в регіон християнства західного зразка зумовило виникнення різномірних латиномовних католицьких шкіл. Освітній процес цього періоду мав конфесійний характер. Православні й надалі отримували освіту в домашніх умовах та в церковних школах і монастирях.

Формування та розвиток культурно-освітніх традицій на Волині відбувався за трьома головними напрямками: поступове розширення мережі навчальних закладів, які давали освіту різним прошаркам населення; провідна роль свідомої інтелігенції та духовенства у заснуванні шкіл та освітніх осередків; меценатство – добровільна безкорислива матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка розвитку освітньої галузі заможними людьми.

Процес заснування навчальних закладів на Волині досліджували Батюшков П., Бовсунівська Н., Бричок С., Джаман Т., Єршова Л., Костюк О., Павленко В., Рудницька Н., Теодорович М., Цинкаловський О., Шпиталенко Г.

Просвітницьку діяльність інтелігенції, духовенства та меценатство на території Волині досліджували Борейко О., Ковальський М., Коляденко С., Корнілов І., Манько М., Мицко М., Новосілецький А., Оболончик Н.

Традиція створення освітніх осередків на Волині бере свій початок у XVI столітті. Тоді було створено Острозьку Академію (1576 р.), школи у м. Турові, Володимирі-Волинську, піярську школу у м. Дубровиця. Видатним навчальним закладом початку XVII століття був Гойський колегіум та соцініанська школа. У II половині XIX століття на Волині відкриття нових навчальних закладів набуло особливого поширення.

Ще однією особливістю культурно-освітньої традиції Волині було меценатство. Відомими меценатами були князь Костянтин Острозький, який у 1576 році в Острозі у своїй резиденції відкрив Острозьку слов'яно-греколатинську академію, а також на власні кошти організував українські школи у Турові (1572 р.), Володимирі-Волинську. Також, у XVII столітті княгиня Гальшка Острозька заповідала острозькому культурно-освітньому осередку свої кошти. Поміщиця с. Крупець пані Валецька пожертвувала свої земельні володіння на школу, яка була відкрита у 1883 році.

Початком утвердження юридичної освіти на Волині вважаємо XV–XVI ст., коли шляхетська молодь навчалась та працювала при канцеляріях земських і гродських судів. Першою, по-

справжньому багаточисельною освітньою установою Луцька був єзуїтський колегіум (1607–1612 рік), хоча у переліку предметів, що в ньому викладались, ми не знаходимо права. Більшість дослідників вважають, що даний заклад був осередком колонізації Волині [1].

XVIII ст. особливе тим, що у центрально-східній Європі під впливом ідей Просвітництва припадає реформа освіти. Її основним змістом стало звільнення шкільної справи від релігії, широке впровадження до програм навчання природничих наук, що також відобразилося на культурно-освітніх процесах Волині.

Після поділів Речі Посполитої, унаслідок яких Волинь було приєднано до Російської імперії, система освіти пережила чергове реформування та зазнала жорсткої росіянізації.

На початку 30-х років XIX століття, як пише Ірина Міляевич, мережа освітніх закладів Волині для осіб благородного походження мала такий вигляд: у губернському місті Житомир була заснована Волинська губернська гімназія, якій підпорядковувалися 4 дворянські повітові училища – Острозьке, Луцьке, Теофіпольське, Новоград-Волинське. Луцьке дворянське училище постало на базі єзуїтського колегіуму 16 червня 1835 року [2].

Потрібно відмітити, ще один осередок культурно-освітніх традицій яким був особливий навчальний заклад – Волинський (Кременецький) ліцей, що за час свого існування мав статус вищої гімназії (1805-1819 рр.) та ліцею (1819-1833 рр.). Особлива увага в ліцеї приділялася вивченню права. Навчальні програми правових наук прирівнювалися до програм Віленського університету, а рівень їх викладання не поступався університетському. Їх було виведено в ранг основних дисциплін вищих курсів та зорієнтовано насамперед на засвоєння місцевого права.

Отже, культурно-освітні традиції Волині у XVI-XIX століттях формувалися та утверджувалися. Вони виявилися у заснуванні навчальних закладів різних типів представниками інтелігенції та духовенства. Просвітницькі звичаї відповідали релігійній ментальності волинян та сприяли толерантному ставленню до представників інших національностей.

Розвиток вищої юридичної освіти в Україні розпочався на юридичних факультетах у складі університетів, що з'явилися в основному в XIX ст. – це юридичні факультети у Харкові (1805), Києві (1835), Одесі (1865), Чернівцях (1875), за винятком найдавнішого Львівського університету (1661).

У Німеччині юридичні факультети виникли набагато раніше, найстаріший з них — у Гайдельберзі (1385). В США перші юридичні навчальні заклади з'явилися у першій половині XIX ст. (Правнича школа Гарвардського університету (1817).

Традиції юридичної освіти які зародилися в Україні зберігаються і до сьогодні. Не дивлячись на те, що в умовах сьогодення стан вищої юридичної освіти позначається суперечливими характеристиками: кількість вищих навчальних закладів, які дають юридичну освіту, в Україні нині сягає майже 300, тоді як до 1991 року було – 6 державних. У Польщі їх налічується лише 25 (із них 10 – приватні), у Німеччині – 44 (із них – 1 приватний), у Франції – близько 80, у Великій Британії – 97 і, навіть, у Сполучених Штатах Америки – менше 200.

Вища юридична освіта в Україні у свідомості як суспільства в цілому, так і окремих громадян залишається високо престижною. Середньозважений показник конкурсного відбору абітурієнтів для навчання за спеціальністю «правознавство» щорічно становить орієнтовно 3–5 осіб на одне ліцензоване місце, а у провідних юридичних навчальних закладах цей показник сягає відмітки 10–15 осіб на місце. При цьому такі показники залишаються достатньо високими (у порівнянні з іншими спеціальностями) не лише на місця за державним замовленням, але й на місця за контрактною формою навчання. Якщо щорічний ліцензований обсяг набору до юридичних вищих навчальних закладів усіх рівнів державної акредитації становить в середньому 70–73 тисяч місць, з яких: для повної (спеціаліст, магістр) вищої освіти – 30–33 тисячі, а для базової (бакалавр) – 35–40 тисяч місць, то щорічний випуск фахівців з повною вищою юридичною освітою також становить приблизно 30–35 тисяч осіб.

Волинський національний університет ім. Лесі Українки продовжує культурно-освітніх традиції Волині і по праву належить до провідних класичних університетів України. В північно-західному регіоні держави, в межах історичної Волині, він має потужні ресурси в будь-якому значенні цього слова: кількісні та якісні, фінансові та матеріальні, викладацькі та студентські.

В структурі історичного факультету Луцького педінституту ім. Лесі Українки протягом 1990–1993 років починають викладати правові дисципліни, а з 16 вересня 1993 року було відкрито правничий (із 1998 року – юридичний) факультет який функціонує до сьогодні.

Реалії сьогодення такі, що ринок університетської освіти характеризується не тільки співпрацею та академічною толерантністю, але тут присутня і відчутно прослідковується жорстка

конкуренція за студента. Належний рівень наукової діяльності є невід'ємною складовою навчального процесу та важливою гарантією підготовки висококваліфікованих фахівців-юристів.

Література

1. Яцишин М., Яцишин Н. Формування історико-правової школи в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки. Історико-правовий часопис: науковий журнал. Упоряд. О. Крикунов. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. № 2(10). С. 9-13.

2. Яцишин М. М. Викладання історико-правових дисциплін на юридичному факультеті Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: історія, здобутки та перспективи. Актуальні проблеми викладання історико-правових дисциплін в системі вищої юридичної освіти України і зарубіжних країн : матеріали Всеукраїнської наук. конф. (м. Львів, 19 жовтня 2017 р.). І. Й. Бойко (голова редколегії), А. В. Кольбенко (відп. секр.). Львів, 2017. Вип. 1. С.38-44.

Yatsyshyn M. The genesis of the formation of cultural and educational traditions of Volyn. The study traces the process of formation of cultural and educational traditions of Volhynia since the time of Kievan Rus and the development of higher legal education in Ukraine, which began at the law faculties of the universities of Ukraine.

Keywords: Volyn, cultural and educational traditions, lyceum, educational institutions, university, legal education.

ІНОЗЕМНА МОВА ПРОФЕСІЙНА ЯК СКЛАДОВА У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦЯ У ГАЛУЗІ ПРАВА

Н. П. Яцишин

Висвітлено роль, основні умови, завдання та підходи до викладання іноземної мови за професійним спрямуванням студентам юридичних факультетів.

Ключові слова: англійська мова, іноземна мова, право, професійна спрямованість.

Роль іноземної мови за професійним спрямуванням неможливо переоцінити, а коли йдеться про гуманітарні, юридичні спеціальності, то взагалі вказати на актуальність та необхідність є обов'язковим.

Тому особливо важливим нині, як і минулі роки, навчання іноземній мові як засобу комунікації у процесі майбутньої професійної діяльності є пріоритетним завданням викладача. Спираючись на особистий 30-ти річний досвід роботи викладача англійської мови як професійної на юридичному факультеті Волинського національного університету імені Лесі Українки, слід зазначити, що саме специфіка оволодіння англійською мовою полягає не тільки в сприйнятті та розумінні навчальної інформації, скільки у формуванні різних видів мовної діяльності з використанням мови, що вимагає тривалого вдосконалення та постійної роботи над мовними навичками.

Основними умовами і завданнями, які стоять перед викладачем та студентами юридичних факультетів є необхідність ознайомлення їх із загальною та юридичною терміносистемою права, читання аутентичних текстів та літератури зі спеціальності, формування навичок самостійної роботи в процесі створення власного словника термінів, оволодіння навичками ведення усного професійного спілкування необхідних для подальшої роботи у професійній комунікації. Все це дозволяє студентові якнайкраще вдосконалити знання та навички, покращити здібності у вправлянні з слухання, говоріння, письма, читання.

Позитивним моментом і підґрунтям для вивчення іноземної мови є мотивація, яка виражається у потребі організувати професійну комунікацію, у тому числі іноземною мовою. Тому професійно-орієнтований характер освітнього компонента був і залишається та має відобразитися в цілях та змісті навчання. А саме питання пошуку та відбору навчального матеріалу, який є основою змісту навчання іноземної мови за професійним спрямуванням є основним, на нашу думку.

За час викладання іноземної мови на юридичному факультеті нами зроблено такі узагальнення щодо підбору найбільш мотивованого та цікавого навчального матеріалу: він має бути побудований на основі фахової юридичної спеціальності, що стимулює вивчення як іноземної мови так і юридичних дисциплін.

Підходи до викладання іноземної мови за професійним спрямуванням, назви дисципліни та кількість годин, кредитів, років вивчення залишалися пріоритетними напрямками щодо назви предмету Іноземна мова, так і як складової гуманітарної професійної освіти фахівці-юриста.

Можемо стверджувати, що у нашому університеті на юридичному факультеті саме цій дисципліні приділяється увага як з боку керівництва, так і викладацького складу аби студенти мали алгоритм дій по засвоєнню не лише граматичних структур, але і по засвоєнню фахової лексики з автентичних джерел, науково-популярної літератури, періодичних видань та інтернет-сторінок. Іноземна мова за професійним спрямуванням чітко орієнтована на вільне спілкування у професійній діяльності.

Цілком погоджуємося з думкою Уляни Кецик-Зінченко [1], що виходячи з даних обставин і багатогранності вимог, ситуація, у якій опиняється викладач, є саме такою:

1) викладач повинен бути спеціалістом у галузі права й орієнтуватися в проблемах, які розглядаються в процесі викладання професійно орієнтованої іноземної мови. Він не ставить своєю метою викладати фах іноземною мовою, а викладати іноземну мову для фахівців;

2) викладач при спробі зрозуміти суть проблеми може стикатися з лінгвістичними, методологічними і дидактичними труднощами, пов'язаними з особливостями перекладу, унаслідок поповнення професійною термінологією;

3) викладач може опинитися в ситуації, коли він повинен викладати курс іноземної мови за фахом при недостатній кількості матеріалу.

Звісно, поряд з цим одним із важливих питань щодо проблеми професійно спрямованої іншомовної підготовки фахівців залишається питання спеціалізації в мові, тематиці та змісті матеріалу в їх зв'язку з профільюючими дисциплінами. Як показує практика, існує необхідність раннього включення в курс предмету «Іноземна мова» матеріалу для читання, аудіювання та усного мовлення, безпосередньо пов'язаного з майбутньою спеціалізацією. У даному випадку такий підхід до викладання професійно спрямованої іноземної мови має значні переваги, оскільки процес вивчення іноземної мови наближається до навчання профільюючих предметів.

У нашій викладацькій діяльності ми керуємося принципом саме практичної необхідності, тематичності, адекватності навчального матеріалу цілям навчання, частотності та основне задоволення основних потреб студентів у вивченні іноземної мови за професійним спрямуванням.

Щодо навчання студентів та їх відбір у профільні групи, то у далеких 1993-1998 роках ми мали такий експеримент, який довів свою важливість та практичність. Справді, студенти з високим рівнем знань мали набагато більше можливостей для вивчення іноземної мови. На той час іноземну мову вивчали впродовж 4-х років з 8-ми годинним тижневим навантаженням, закінчувалося вивчення державним іспитом. З часом ми стали вивчати іноземну мову за новим планом та програмами, впродовж 2-х років, з тижневим навантаженням 4 години, групи не були розділені згідно з рівнем знань. І ось уже поспіє 10 років іноземну мову за професійним спрямуванням вивчаємо 4 роки, але з тим самим тижневим навантаженням. Більше уваги приділяється на самостійну, індивідуальну роботу. Свої корективи внесли Covid, воєнний стан. На даний час ми знову повернулися до поділу груп за рівнем знань. Сподіваємося, що результати будуть обнадійливими і студенти матимуть доступ до предмету з урахуванням своїх індивідуальних потреб та знань та будуть підвищувати свій рівень не тільки іноземної мови як предмету, а і професійно-орієнтованого компоненту.

Професійно орієнтоване викладання іноземної мови передбачає вивчення іноземної мови студентами в сучасному контексті особливостей майбутньої професії. Звичайно, саме такий підхід повинен враховувати особисті якості студентів. Уміле поєднання професійних та мовних знань та навичок допоможе випускникам нелінгвістичних спеціальностей досягти рівня іноземної мови професійно орієнтованої комунікативної компетентності, що дозволить їм використовувати іноземну мову у професійній діяльності на рівні міжнародних стандартів. Враховуючи високі вимоги до випускників немовних спеціальностей з точки зору професійних та практичних знань іноземних мов, актуальними стають питання розробки організаційно-педагогічних механізмів навчання студентів іноземних мов для подальшого його використання з професійною метою [2].

Щодо матеріального забезпечення, то, звісно, на даний час є велика кількість вітчизняних та зарубіжних підручників, які ми постійно використовуємо у своїй роботі. Проте маємо й власні напрацювання за роки трудової діяльності [3, 4, 5, 6, 7].

Важливим компонентом у підготовці студента-юриста ОС Бакалавр є процес підготовки до складання ЄВІ з іноземної мови. Згідно з підрахунками деканату наші випускники який рік поспіль складають ЄВІ з високими результатами. Досвід роботи показує, що поєднання саме тем з професійно-орієнтованої тематики, методика роботи над граматичними зразками та вивчення лексики – все це сприяє засвоєнню студентами знань та вмій [8].

Досвід викладача іноземної мови на юридичному факультеті дозволяє мені зробити деякі узагальнення та як рекомендації вони можуть бути використані викладачами, які працюють на немовних спеціальностях і мають за мету професійно-орієнтовану спрямованість.

Професійна спрямованість діяльності вимагає інтеграції дисципліни «Іноземна мова» з профільними дисциплінами; це ставить перед викладачем іноземної мови завдання навчити майбутнього спеціаліста на основі міждисциплінарних зв'язків користуватися іноземною мовою як засобом систематичного поповнення своїх професійних знань та як способом розвитку професійних навичок; передбачає використання форм і методів навчання, що забезпечують формування необхідних професійних навичок майбутнього фахівця. Однією з головних умов викладання професійної іноземної мови є взаємодія викладачів мовної та профільної кафедр на всіх етапах навчання, включаючи спільне навчання.

Комунікативна компетентність насамперед передбачає набуття лексичної компетентності, без якої неможливе повноцінне спілкування. Викладачі вищих навчальних закладів, науковці, методисти вивчають роль лексичних механізмів у рецептивних та продуктивних видах мовленнєвої діяльності, розробляють типи вправ та складають словники-мінімуми професійної лексики. Однак ефективне вирішення цієї проблеми можливе лише за умови постійного вдосконалення такої роботи, пошуку та упровадження нових методів навчання студентів немовними спеціальностями професійного лексичного матеріалу.

Загальнотеоретичні знання, отримані студентами під час навчання у вищому навчальному закладі, будуть ефективними та значними у поєднанні з професійною практикою. Тому в процесі навчання необхідно реалізовувати завдання та завдання навчальної дисципліни, враховувати інтереси та мотивацію студентів. Викладач повинен підбирати навчальний матеріал таким чином, щоб його професійна специфіка та мовна компетентність студентів працювали для задоволення майбутніх професійних потреб. Усебічне засвоєння загальних та професійних (спрямованих на практичну професійну діяльність) компонентів сприятиме повноцінному та успішному здійсненню завдань та цілей якісної підготовки фахівця.

Особливе місце у навчанні іноземної мови професійного спрямування займає формування вмій професійної комунікації в письмовій формі, які є найпоширенішою в діловій сфері (ведення ділової кореспонденції і документації). Письмова форма використовується, насамперед, тоді, коли потрібно найточніше передати зміст повідомлення або викласти складну та велику за обсягом інформацію для подальшого опрацювання. Письмові тексти, документи, які на відміну від усних часто мають юридичну силу, відзначаються, як правило, логічністю і точністю висловлювань. Вивчення ж таких тем як, наприклад, *Legalese*, дозволяють у майбутньому правильно використовувати юридичні терміни та знаходити адекватні варіанти перекладу юридичних термінів.

Як узагальнення, можемо стверджувати, що майбутній юрист повинен володіти нормами сучасної іноземної мови; користуватися фаховою термінологією; здійснювати комунікацію, доречно використовуючи власне іншомовну лексику; працювати зі спеціальною (фаховою) літературою; вільно користуватися різними функціональними стилями та їх підстилями у професійному вжитку; поповнювати та активно використовувати особистий термінологічний словник; орієнтуватися в типових і нетипових ситуаціях професійного спілкування; мати навички спонтанного мовлення. Це і вбачається завданнями курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням», над якими важливо працювати.

Література

1. Кецик-Зінченко У. Особливості професійно-орієнтованого навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей / У. Кецик-Зінченко // Молодь і ринок. 2019. № 9. С. 101-106.
2. Усик Л., Чорна В., Петухова О. Формування професійної компетентності студентів у процесі вивчення англійської мови за професійним спрямуванням // Український педагогічний журнал. 2021. № 3. С. 51-57.
3. First year student's workbook (Individual and Independent work in professional English) for Law student: навчально-методичні рекомендації у вигляді робочого зошита для індивідуальної та самостійної роботи з нормативного освітнього компонента «Іноземна мова» для здобувачів освіти І курсу юридичного факультету ОКР Бакалавр, галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право, за

освітньо-професійною програмою Право, денної та заочної форми навчання / Яцишин Н. П., Гусак Л. Є., Гордієнко Ю. А. 3-тє вид., переробл. і доповн. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. 72 с. https://doi.org/10.29038/Yats_2023

4. Second year student's workbook (Individual and Independent work in professional English) for Law students: навчально-методичні рекомендації у вигляді робочого зошита для індивідуальної та самостійної роботи з нормативного освітнього компонента «Іноземна мова» для здобувачів освіти II курсу юридичного факультету ОКР Бакалавр, галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право, за освітньо-професійною програмою Право, денної та заочної форми навчання / Яцишин Н. П., Гусак Л. Є. 3-тє вид., переробл. і доповн. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. 76 с.

5. Third year student's workbook (Individual and Independent work in professional English) for Law students: навчально-методичні рекомендації у вигляді робочого зошита для індивідуальної та самостійної роботи з нормативного освітнього компонента «Іноземна мова» для здобувачів освіти III курсу юридичного факультету ОКР Бакалавр, галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право, за освітньо-професійною програмою Право, денної та заочної форми навчання / Яцишин Н. П., Супрун М. В., Гордун С. М. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. 76 с.

6. Fourth year student's workbook (Individual and Independent work in professional English) for Law students: навчально-методичні рекомендації у вигляді робочого зошита для індивідуальної та самостійної роботи з нормативного освітнього компонента «Іноземна мова» для здобувачів освіти IV курсу юридичного факультету ОКР Бакалавр, галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право, за освітньо-професійною програмою Право, денної та заочної форми навчання / Яцишин Н. П., Гордун С. М., Супрун М. В. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. 84 с.

7. Тренувальні тести з англійської мови для підсумкового контролю : посібник-практикум для здобувачів освіти ОС «Бакалавр» гуманітарних спеціальностей : 081 Право, 082 Міжнародне право, 011 Науки про освіту, 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 Спеціальна освіта; 022 Дизайн, 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 Хореографія, 025 Музичне мистецтво, 027 Музезнавство, пам'яткознавство, 031 Релігієзнавство, 032 Історія та археологія, 033 Філософія, 034 Культурологія, 035 Філологія, 053 Психологія, 054 Соціологія, 231 Соціальна робота, 251 Державна безпека, 262 Правоохоронна діяльність / [Т. В. Воробйова, С. Ф. Гедз, К. Л. Гончар та ін.] ; за ред. Н. П. Яцишин. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 604 с.

8. Англійська мова. Підготовка до складання ЄВІ : TRAINING & PRACTICE : навчально-практичний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей : 081 Право, 082 Міжнародне право ; 011 Науки про освіту, 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 Спеціальна освіта; 022 Дизайн, 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 Хореографія, 025 Музичне мистецтво, 027 Музезнавство, пам'яткознавство; 031 Релігієзнавство, 032 Історія та археологія, 033 Філософія, 034 Культурологія, 035 Філологія; 053 Психологія, 054 Соціологія; 125 Кібербезпека; 231 Соціальна робота; 251 Державна безпека; 262 Правоохоронна діяльність / Укладачі : Н. П. Яцишин, І. П. Біскуб, Л. Є. Гусак, Ю. А. Гордієнко, С. І. Лобанова, О. В. Мельничук, М. В. Супрун, Л. Є. Сорокіна] ; за ред. А. М. Демчука. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 242 с.

Yatsyshyn N. Professional foreign language as a component in the training of a specialist in the field of law. The role, basic conditions, tasks and approaches to teaching a foreign language in a professional use to students of law faculties are highlighted.

Keywords: English language, foreign language, law, professional use.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ВІЙНИ

ШЛЯХИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В СУДОЧИНСТВІ ПРИ СПІВІСНУВАННІ СУПЕРЕЧЛИВИХ НОРМ ОДНОГО ІЄРАРХІЧНОГО РІВНЯ

Н. О. Колесниченко

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К.С. Музичук

Стаття присвячена дослідженню шляхів дотримання принципу верховенства права при співіснуванні суперечливих норм одного ієрархічного рівня.

Ключові слова: *верховенство права, основні стандарти судочинства.*

Усі вітчизняні процесуальні кодекси серед переліку засад відповідного провадження ключовою проголошують «верховенство права» (при цьому в першому ж пункті списку). Проте не так багато досліджень присвячено такому аспекту дієвості принципу верховенства права, як формули, які застосовуються при суперечливості норм одного ієрархічного рівня, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Відомо, що при суперечності норм різного ієрархічного рівня застосовуємо формулу «*lex superior derogat legi inferiori*» – «закон вищої сили має перевагу над законом нижчої сили» [1, с. 197], проте коли суперечливі норми належать до одного ієрархічного рівня, – виходом стають три формули, у вітчизняному законодавстві найкраще сформульовані Конституційним Судом України (надалі – КСУ).

У Рішенні від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 КСУ констатував, що: «Принцип верховенства права (правовладдя) вимагає суддівської дії у ситуаціях, коли співіснують суперечливі норми одного ієрархічного рівня. У таких ситуаціях до судів різних видів юрисдикції висунуто вимогу застосовувати класичні для юридичної практики формули (принципи): “закон пізніший має перевагу над давнішим” (*lex posterior derogat priori*) – “закон спеціальний має перевагу над загальним” (*lex specialis derogat generali*) – “закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим” (*lex posterior generalis non derogat priori speciali*). Якщо суд не застосовує цих формул (принципів) за обставин, що вимагають від нього їх застосування, то принцип верховенства права (правовладдя) втрачає свою дієвість.» [2]. Відтак, варто зосередитись на вказаній тріаді:

1. «*Lex posterior derogat legi priori*».

На перший погляд, вказана класична формула не породжує питань – якщо законодавець регулює те саме питання по-різному в кількох нормативних актах, то пріоритет надається нормам акта, прийнятого пізніше [3, с. 726].

Тим не менш, деякі питання можуть виникнути, коли законодавець ввів вдію нову норму, проте разом з тим не скасував стару. В такому випадку слід виходити з т.зв. «презумпції раціональності законодавця», яка в цьому випадку полягає в тому, що слід припустити, що оскільки законодавець утримався від скасування давнішої норми, то він все ще бажає застосовувати старе положення, щоб додатково врегулювати лише деякі ситуації, яких воно стосувалося раніше [3, с. 736].

Інший сумнів полягає в тому, чи маємо ми справу із *lex posterior* чи *lex prior*: датою оприлюднення нормативного акта чи набрання чинності. Зазвичай це питання не має практичного значення, проте можливою є ситуація, коли спочатку оприлюднюється певний акт А, згодом суперечливий йому акт Б, а потім акт Б набирає чинності до набрання чинності актом А. У такому випадку, виходячи із згаданої презумпції слід припустити, що раціональний законодавець розраховував, що пріоритет мав бути саме за *lex posterior* – в акта Б, – оскільки пізніше опублікований акт знаходиться ближче до останньої волі законодавця [3, с. 737].

2. «*Lex specialis derogat legi generali*».

Ця формула також не є складною для розуміння – у випадку суперечності більш вузької та більш загальної норми перевага за першою [3, с. 719].

Формула має два аспекти – коли суперечать: 1) дві норми одного акта; 2) норми двох різних актів (найбільш яскравим прикладом є Кодекс законів про працю, норми якого не мають пріоритету над спеціальними законами) [3, с. 722].

Труднощі можуть виникнути, коли не до кінця зрозуміло, яка норма із двох є загальною, або ж яка із двох спеціальних норм є більш загальною. Хоча, з іншого боку, такі ситуації майже не зустрічаються на практиці [3, с. 724].

Тим не менш, к.ю.н. Москалюк О. В. (КНУ ім. Тараса Шевченка) дійшов висновку, що для визнання норми спеціальною слід відповісти на питання: чи виправдане встановлення спеціального положення особливими мотивами? Якщо ні – відсутні підстави вважати норму, «спеціальну» за колом врегульованих відносин, – спеціальною для цілей вирішення суперечностей [4, с. 40].

Крім того, виходячи із презумпції раціональності законодавця можна припустити, що спеціальна норма, яка не може бути пояснена спеціальною ціллю і суперечить принципам права, безумовно, порушує логіку законодавства. Тому таку змістовну суперечність не можна розглядати як об'єктивну, а отже і створення спеціальної норми в такому разі слід розглядати як законодавчу помилку [4, с. 41].

3. «Lex posterior generalis non derogat legi priori speciali».

Вказана формула полягає в тому, що при суперечності перевага надається більш ранній і детальній правовій нормі [3, с. 740]. Формула може мати два спірних нюанси: 1) ситуація, коли формула застосовувана, але незрозуміло, чи існує доцільність в її застосуванні; 2) як і у випадку «Lex specialis derogat legi generali», може бути незрозумілим, яка з двох норм є (більш) спеціальною [3, с. 748].

Зазначена формула видається особливо суперечливою у першій ситуації, коли спеціальна пізніша норма є для особи менш сприятливою, ніж загальна попередня. В такому випадку раціональними здаються наведені міркування Москалюка О. В.

Відтак ця формула найбільше з усіх трьох класичних знаходиться під ризиком свавільного застосування і застосування «a casu ad casum». Втім, наявність цієї формули все ж збільшує правову визначеність порівняно з гіпотетичною ситуацією, в якій вона взагалі б не існувала [3, с. 748].

Тим не менш, описана вище суперечність наптовхує на розмірковування про те, чи дійсно беззаперечним є застосування трьох класичних формул.

Варто погодитись із КСУ в тому, що «Імператив надання дієвості принципів верховенства права (правовладдя) вимагає одночасного застосування всіх трьох класичних формул.» [2]. Дійсно, застосування тріади сприяє дієвості принципу верховенства права і запобігає свавіллю. З іншого ж боку, гіпотетично тріада може застосовуватись і для встановлення тиранії. Наприклад, що якщо пізніший закон обмежує права і свободи осіб порівняно із давнішим, спеціальний порівняно із загальним, а спеціальний давніший порівняно із загальним ранішим? Чи існує якась формула (крім ст. 22 Конституції України), яка могла б запобігти свавіллю?

Спробуємо взяти на себе сміливість виділити поряд із класичною тріадою окрему формулу – «первинну», «вихідну» або ж «нульову».

0. «Lex iniusta non est lex» / «Lex iniustissima non est lex»

«Несправедливий закон не є законом» – це не стільки принцип чи формула, скільки «максима», остаточно сформована Св. Августином та Томою Аквінським [3, с. 425], яка має більш послаблену версію «Lex iniustissima non est lex» (надзвичайно несправедливий закон не є законом), сформовану у XX ст. Густавом Радбрухом і яка отримала назву «формула Радбруха» [3, с. 417].

Саме у послабленій версії цю максиму застосовував Верховний Суд у двох справах – №800/485/17 та №9901/60/19. В останній у постанові від 24.11.2020 р. ВС пояснив, що Радбрух виходив з того, що право – це реальність, смислом якої є служіння ідеї справедливості. «Розрізняючи поняття справедливості в широкому та вузькому значеннях, він формулює теорію справедливості на основі тріади: доцільність, правова визначеність ... та справедливість (у вузькому розумінні).» Основним змістом «формули Радбруха» є: «несправедливий закон має поступатися справедливості, “надзаконному праву” (ubergesetzliches Recht), якщо розбіжність між позитивним законом і справедливістю сягнула нестерпного виміру.» [5].

Вказана максима простежується в рішеннях того ж КСУ. До прикладу, у п. 4.1 Рішення від 02.11.2004 № 15-рп/2004 КСУ зазначив: «Верховенство права вимагає від держави його втілення... зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості... Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством... Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді

може бути й несправедливим... Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права...» [6].

Отже, принцип верховенства права (правовладдя) вимагає суддівської дії у ситуаціях, коли співіснують суперечливі норми одного ієрархічного рівня. У таких ситуаціях до судів висунуто вимогу застосовувати класичну для юридичної практики тріаду формул: «lex posterior derogat priori», «lex specialis derogat generalis» та «lex posterior generalis non derogat priori specialis». Якщо суд не застосовує цих формул, то принцип верховенства права (правовладдя) втрачає свою дієвість. З іншого боку, тріада може застосовуватись і свавільно. Саме тому судам (особливо у випадку 2-го і 3-го принципу) доцільно зважати на максимум «Lex iniusta non est lex» або принаймні на більш «полегшену» «Lex iniustissima non est lex», оскільки одним з проявів верховенства права є необмеження права законодавством, яке може бути і несправедливим, й відтак взагалі не містити одну з основних засад права.

Література

1. Åke Frändberg. The Legal Order Studies in the Foundations of Juridical Thinking. Springer Link, 2018. 339 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-78858-6>
2. Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>
3. M. Florczak-Wątor, A. Grabowski. Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa : komentarz. Kraków, 2021. 1425 s. URL: <https://doi.org/10.12797/9788381383370>
4. Москалюк О.В. Особливості застосування принципів права при подоланні змістовних колізій / О. В. Москалюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2012. - № 2. - С. 37-42. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_2_6
5. Постанова Верховного Суду від 24 листопада 2020 року по справі №9901/60/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93080983>
6. Рішення КСУ від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

Kolesnychenko N. Ways to comply with the rule of law in judicial proceedings when conflicting norms of the same hierarchical level coexist. *The article is devoted to the ways of observance of the rule of law principle in the case of coexistence of contradictory norms of the same hierarchical level.*

Keywords: rule of law, basic standards of judicial proceedings.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ

І. М. Конончук

Досліджено особливості правового статусу освітнього омбудсмена. Проаналізовано завдання та повноваження освітнього омбудсмена, визначено суб'єктів, які мають право звертатися до посадової особи, розкрито порядок подання скарг та процедуру їх розгляду.

Ключові слова: правовий статус освітнього омбудсмена, повноваження освітнього омбудсмена, порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена, право на освіту.

Освітній омбудсмен є посадовою особою, на яку Кабінетом Міністрів України покладається виконання завдань із захисту прав у сфері освіти. Правове регулювання функціонування освітнього омбудсмена визначено Законом України «Про освіту» та Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена» [1; 2].

Освітній омбудсмен призначається на посаду Кабінетом Міністрів України строком на п'ять років без права повторного призначення [1]. Освітнім омбудсменом може бути особа, яка є громадянином України, проживає в Україні останні п'ять років, має вищу освіту, досвід роботи у сфері освіти або науки не менше п'яти років, вільно володіє державною мовою. Не може бути освітнім омбудсменом особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду [2]. Освітній омбудсмен не має права суміщати свою посаду з будь-якою посадою в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, із статусом народного депутата України, депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської,

районної у місті, сільської, селищної ради, з підприємницькою діяльністю, обіймати будь-яку іншу оплачувану посаду, виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу або отримувати іншу заробітну плату (за винятком провадження викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, що має на меті отримання прибутку. Освітній омбудсмен не може брати участі в будь-якій політичній діяльності.

Відповідно до «Положення про освітнього омбудсмена» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 491 основними завданнями освітнього омбудсмена є: сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права людини на здобуття якісної та доступної освіти; здійснення заходів щодо додержання законодавства про освіту; вжиття заходів для забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти; сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання; сприяння виконанню Україною міжнародних зобов'язань щодо додержання в Україні прав людини на освіту; співпраця та взаємодія з МОН та іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти всіх рівнів незалежно від форми власності та підпорядкування, органами управління освітою, правоохоронними органами, міжнародними організаціями, неурядовими громадськими організаціями з питань, що належать до його компетенції [2].

Освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право:

1) розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їх батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками;

2) отримувати від закладів освіти та органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у тому числі інформацію з обмеженим доступом;

3) за результатами проведених перевірок приймати рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги і на його основі надавати рекомендації закладам освіти, органам управління освітою, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства;

4) безперешкодно в установленому законом порядку відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти всіх рівнів незалежно від форми власності, а також брати участь в установленому порядку у засіданнях державних органів з питань, що належать до його компетенції;

5) звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти;

6) надавати консультації здобувачам освіти, їх батькам, законним представникам, а також педагогічним, науково-педагогічним і науковими працівникам;

7) представляти інтереси особи у суді [2].

До освітнього омбудсмена із скаргами про порушення прав у сфері освіти мають право звернутися здобувачі освіти, їх батьки, законні представники, педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники. Заявник може подати скаргу особисто, а також через уповноважену особу, якщо повноваження зазначеної особи оформлені відповідно до законодавства. Скарга подається протягом року після виявлення порушення прав. Скаргу може бути подано окремою особою (індивідуальна скарга) або групою осіб (колективна скарга). Реєстрація скарги покладається на Службу освітнього омбудсмена.

Скарги розглядаються не довше одного календарного місяця з дня їх надходження. Якщо у місячний строк вирішити порушені у скарзі питання неможливо, встановлюється необхідний для розгляду скарги строк, про що повідомляється заявнику. При цьому загальний строк розгляду скарги становить не більш як 45 календарних днів. Освітній омбудсмен протягом п'яти робочих днів після прийняття рішення про обґрунтованість скарги вживає таких заходів до поновлення та захисту порушених прав заявників: надає рекомендації закладам освіти всіх рівнів незалежно від форми власності та підпорядкування, органам управління освітою; відвідує органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти всіх рівнів незалежно від форми власності та підпорядкування, а також бере участь в установленому порядку в засіданнях державних органів з питань, що належать до його компетенції; звертається до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти; надає консультації заявнику; представляє інтереси заявника у суді.

Отже, освітній омбудсмен вживає необхідних заходів для поновлення порушених прав людини на освіту та усунення порушень законодавства у сфері освіти органами державної влади,

правоохоронними органами, до яких ним було надіслано звернення. Після вжиття заходів до поновлення та захисту порушених прав заявників освітній омбудсмен забезпечує розроблення пропозицій щодо вдосконалення актів законодавства у сфері освіти, усунення причин та умов, що призводять до порушення прав і законних інтересів заявників. Діяльність освітнього омбудсмена сприяє реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення захисту прав людини у сфері освіти.

Література

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. 2145-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

2. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 черв. 2018 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF#n16> (дата звернення: 01.09.2023).

Kononchuk I. Legal status of the educational ombudsman in Ukraine. Peculiarities of the legal status of the educational ombudsman have been studied. The tasks and powers of the educational ombudsman were analyzed, the subjects who have the right to appeal to the official were identified, the procedure for submitting complaints and the procedure for their consideration was disclosed.

Keywords: *the legal status of the educational ombudsman, the powers of the educational ombudsman, the procedure and conditions for applying to the educational ombudsman, the right to education.*

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДОКТРИНИ

В. М. Кравчук

Розглянуто окремі аспекти правотворчої діяльності Президента України, виходячи з положень сучасного законодавства.

Ключові слова: *правотворча діяльність, Президент України, конституційна доктрина.*

В сучасній юридичній науці ведеться дискусія щодо розуміння понять «правотворчість» та «нормотворчість». Традиційним залишається підхід, відповідно до якого нормотворчість — це цілеспрямована юридична вольова процедурно-процесуальна діяльність народу України, Української держави, територіальних громад, спільноти (жителів) Автономної Республіки Крим, інших суб'єктів нормотворчості, уповноважених створювати, змінювати чи скасовувати нормативно-правові акти в межах і порядку, визначених Конституцією та законами України. Тобто нормотворчість є процесом втілення волі та законних інтересів суб'єктів нормотворчості в нормативно-правових актах [1, с. 51-52].

Останніми роками популярним стає підхід, відповідно до якого нормотворчість є широкою категорією, яка виходить далеко за межі формування права, тому що охоплює виникнення усіх соціальних норм, які впорядковують поведінку у суспільстві: моральних, корпоративних, звичаєвих, релігійних, традиційних тощо. Нормотворчість співпадає за обсягом із формуванням права (правоутворенням) винятково тоді, коли йдеться про створення правових норм. Тим часом із правотворчістю нормотворчість за обсягом не співпадає узагалі. Вона є набагато ширшою категорією по відношенню до правотворчості [2, с. 112].

Очевидно вирішення цієї дискусії варто шукати в правовому регулюванні даного виду діяльності. Так, 24 серпня 2023 року було прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність» [3], в якому зазначається, що правотворча діяльність — це діяльність, що здійснюється суб'єктом, визначеним статтею 4 цього Закону, з метою планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; розроблення проектів нормативно-правових актів; прийняття (видання) нормативно-правових актів; ведення обліку нормативно-правових актів; здійснення правового моніторингу (ст. 2 ч. 1 Закону України «Про правотворчу діяльність»). Учасниками правотворчої діяльності визнаються 1) суб'єкт правотворчої діяльності; 2) суб'єкт правотворчої ініціативи;

3) суб'єкт забезпечення правотворчої діяльності; 4) заінтересовані особи (ст. 4 ч. 1 Закону України «Про правотворчу діяльність») [3].

Суб'єктами правотворчої діяльності є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи та інші суб'єкти, наділені Конституцією України та (або) законом повноваженнями щодо прийняття (видання) нормативно-правових актів, а саме: 1) Український народ на всеукраїнському референдумі; 2) Верховна Рада України; 3) Президент України; 4) Кабінет Міністрів України; 5) міністерства; 6) інші органи державної влади та інші суб'єкти публічного права, які згідно із законом здійснюють від імені держави правотворчу діяльність та юрисдикція яких поширюється на територію України; 7) Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства Автономної Республіки Крим; 8) голови місцевих державних адміністрацій та керівники структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій; 9) територіальна громада на місцевому референдумі; 10) органи місцевого самоврядування (ст. 4 ч. 2 Закону України «Про правотворчу діяльність») [3].

Таким чином, Президента України віднесено до суб'єктів правотворчої діяльності, уповноваженого на основі та на виконання Конституції і законів України видавати укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (ст. 106 ч. 3 Конституції України). Водночас, ст. 9 ч. 2 п. 36) Закону України «Про правотворчу діяльність» визначає, що до законодавства України належать укази Президента України, що містять норми права. [3] При цьому, законодавство України – це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів (ст. 9 ч. 1 Закону України «Про правотворчу діяльність»), а нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених законом), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію (ст. 8 ч. 2 Закону України «Про правотворчу діяльність») [3].

Дана позиція також відповідає напрацюванням офіційної конституційної доктрини, викладеної в Рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року N 12-рп/98 [4].

В ієрархії нормативно-правових актів, визначених Законом України «Про правотворчу діяльність» на підставі критерію їх юридичної сили, укази Президента України, що містять норми права, віднесено до підзаконних нормативно-правових актів. За ієрархічною побудовою такі укази Президента України розташовано одразу після постанов Верховної Ради України, що містять норми права (ст. 9 ч. 2 Закону України «Про правотворчу діяльність») [3].

Відповідно, на законодавчому рівні визнано, що розпорядження Президента України не належать до нормативно-правових актів і не відносяться до законодавства України, що підтверджує їх допоміжний характер.

Література

1. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення: монографія / За ред. О. В. Скрипнюка і В. Л. Федоренка. К.: НАДУ, 2011. 344 с.

2. Михайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В., Гель А. П. Категорії «нормотворчість» та «правотворчість»: неоднозначність визначення та співвідношення у правовій доктрині. Нове українське право, Вип. 1, 2023. С. 118-123.

3. Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення 21.09.2023)

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну "законодавство") від 9 липня 1998 року N 12-рп/98 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> (дата звернення 21.09.2023)

Kravchuk V. Lawmaking Activity of the Head of State: Certain Aspects of Constitutional Doctrine. *The author considers certain aspects of lawmaking activity of the President of Ukraine based on the provisions of modern legislation.*

Keywords: *law-making activity, President of Ukraine, constitutional doctrine*

RESEARCHING ROLE OF LOCAL AND REGIONAL AUTHORITIES IN THE IMPLEMENTATION OF ECtHR JUDGMENTS

N. Mishyna

In these theses, an issue that remains under-researched in both Ukrainian and European legal science is addressed: the involvement of local self-government bodies in the implementation of the rulings of the European Court of Human Rights. The theses explore the potential and relevance of this topic, along with the source base that will be beneficial for researchers.

Keywords: ECtHR judgments, implementation of the ECtHR judgments, implementation crisis, local authorities, regional authorities.

Let me begin with the general issue. The topic I would like to address at this conference is both new and innovative, not only in the context of Ukrainian constitutional law but also within the framework of European (Council of Europe) law. There are few publications on this topic, which underscores its significance for further research.

I aim to present this topic in Ukraine and provide the existing theoretical foundation for it. This will enable Ukrainian specialists in constitutional and European law to delve into the subject alongside their foreign colleagues. In doing so, we aim to develop our own body of knowledge and expertise over the next 5-10 years, moving away from relying solely on foreign precedents.

Currently, I am involved in the project titled 'The Role of Local Authorities in Implementing Judgments of the European Court of Human Rights.' This project is geared towards advancing the theories of constitutional and European law, with a specific focus on Ukraine. Ukraine currently faces significant challenges in the execution and implementation of judgments from the ECtHR, making it a crucial area for research and improvement.

This project holds significance for several reasons, primarily due to the current implementation system functioning on a cooperative and synergistic framework between the CoE bodies and national authorities. This model is often described as 'state-centric and top-down.' Consequently, further research in this area is imperative.

Regarding Ukrainian publications on this topic, there are only a few journal articles and published conference papers authored by Professor Mishyna, who is also the author of this thesis. Additionally, in M. Darmin's Ph.D. thesis (Uzhhorod, 2023), there is acknowledgment of the existence of this problem. However, Darmin merely asserts that this problem is new and lacks extensive publications on the topic, without providing further clarifications, developments, or proposals.

In terms of legal literature in general, publications that would be valuable for researchers examining the role of local authorities in implementing judgments from the European Court of Human Rights can be categorized based on various criteria.

The first criterion pertains to the specific legal domain in which the researcher specializes. The majority of the cited authors possess expertise in international law, while a smaller portion, including the author of this project, are constitutional lawyers trained within the context of national legal traditions. This distinction significantly influences their perspectives, the structure of their arguments, and the formulation of their proposals, among other aspects.

The second criterion involves the subject matter that captures the researcher's interest.

As for August, 2023, there are currently no academic articles or books dedicated precisely to the participation of local and regional authorities in the execution of judgments by the European Court of Human Rights (ECtHR). On one hand, this is not particularly surprising, given that the concept of involving these actors in this procedure is relatively new. On the other hand, this idea emerged as a response to the so-called 'implementation crisis,' and scholarly discussions encompass not only the engagement of local and regional authorities, but also other actors.

One such category of actors includes non-governmental organizations both at the national and local levels. Publications already exist that discuss their experiences in this domain and their potential contributions if they were to be engaged in the implementation of ECtHR judgments.

Revisiting the second criterion, the majority of the publications cited in this project fall into one of two groups:

- the academic works on the problems of implementing ECtHR judgments (with or without specific reference to the involvement of local and regional authorities);
- the academic works on the analysis of the potential of the local and regional authorities in ensuring the human rights, mostly without specific reference to the implementation of the ECtHR judgments.

Many of the publications cited in this project are dedicated to addressing general challenges associated with the implementation of ECtHR judgments. These articles are often referred to as 'visionary articles'. This category of academic works encompasses relevant sources that focus on the traditional hurdles of implementing ECtHR judgments, without specific mention of the participation of local and regional authorities. These sources provide insights into the fundamental concepts of implementing ECtHR judgments.

Most of such publications address the international and national levels of implementation, while there are also some dedicated solely to the domestic level. Even in these cases, the authors refrain from making specific references to the involvement of local and regional authorities. Local and regional authorities are seldom mentioned, and when they are, there are no specific proposals about their current or potential roles in implementing ECtHR judgments.

I would like to conclude this report with a brief geographical clarification. The authors who study the implementation of the ECtHR's judgments are primarily European, and this topic is actively discussed in European journals. In contrast, the role of local authorities in promoting human rights is universally relevant on an international scale.

Мішина Н. В. Дослідження ролі місцевих та регіональних органів влади у виконанні рішень ЄСПЛ. У тезах здійснена постановка питання, яке поки що залишається малодослідженим як в українській, так і в європейській юридичній науці – залучення органів місцевого самоврядування до виконання постанов Європейського суду з прав людини, зокрема зазначено про потенціал та актуальність теми, а також про джерельну базу, яка стане у нагоді її дослідникам.

Ключові слова: постанови ЄСПЛ, виконання постанов ЄСПЛ, криза виконання, місцева влада, регіональна влада.

ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ НА ПОСАДУ СУДДІВ: ДО ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

Л. М. Мосійчук

Досліджено питання становлення та розвитку процедури призначення на посаду суддів. Визначено особливості періодизації порядку призначення на посаду суддів.

Ключові слова: правосуддя; призначення на посаду судді; суд; суддя.

Становлення та розвиток процедури призначення на посаду суддів варто розглядати у нерозривному зв'язку з історією держави і права взагалі, та історією суду і судочинства, зокрема. На думку А. Георгіци та В. Чебан проблематика, пов'язана із виникненням, становленням і розвитком судової влади та її носіїв – суддів, з методологічної, теоретичної і практичної точок зору висувається на перше місце [1, с. 45].

Перші згадки про статус суддів їх місце у державі і суспільстві сягають своїм корінням до різних епох і цивілізацій. Ці згадки можна знайти у папірусах Давнього Єгипту XVII–XVI ст. до н. е., «Книзі Суддів» Старого Заповіту, Законах Ману тощо. Ще пророк Мойсей звертався до суддів з такими настановами: «І наказав я того часу вашим суддям, говорячи: Вислуховуйте суперечки між вашими братами, і розсуджуйте справедливо між чоловіком та між братом його, та між приходьком його» [2]. Вивчаючи питання періодизації досліджень судових органів, В. Капустинський зазначає, що перші уявлення про функціональне призначення суду викладено мислителями та юристами давніх держав, зокрема, у працях філософів Стародавньої Греції [3, с. 168].

Окремі дослідники доводять факт існування судів, а отже і суддів ще в III–IV століттях нашої ери. Так, В. Лакизюк досить переконливо доводить існування інституту тервінгських суддів у готських племен Північного Причорномор'я [4], стверджуючи, що він був могутнім засобом влади, оскільки його функції поширювалися на все населення, були необмежені, абсолютні.

На думку В. Кравчука, аналізувати історію становлення правового статусу суддів, починаючи з Київської Русі або Запорізької Січі надто складно, оскільки досить невеликі історичні проміжки часу Українська держава існувала як самостійна. Це підтверджується тим, що у різні періоди території сучасної України перебували в складі Київської Русі, під татаро-монгольським ярмом, під владою Литовської і Польської держав, у складі Російської імперії, що відбивалося і на закріпленні правового статусу суддів. Про конституційні ж основи правового статусу суддів країни можна говорити лише з появою перших конституційних актів [5, с. 12].

В історико-правовій літературі існують різні підходи до періодизації конституційних основ правового статусу суддів. Зокрема, С. Степанов, аналізуючи історичний розвиток формування та організації суддівського корпусу, виділяє лише три етапи такого розвитку: імперський, радянський і демократичний [6, с. 34-36]. Історію становлення і розвитку суддів судів загальної юрисдикції України В. Єгорова розділяє на такі хронологічні межі: із VI ст. – до створення Конституції Пилипа Орлика 1710 р.; з 1710 р. – до здійснення судової реформи 1864 р.; з 1864 р. – до формування радянської системи правосуддя у 1919 р.; становлення і розвиток суддів судів загальної юрисдикції з 1919 до 1991 р.; становлення і розвиток конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в незалежній Україні в 1991–2002 рр.; із початку проведення судової реформи 2002 р. [7, с. 29].

Як справедливо стверджує В. Кравчук, правовий статус суддів набуває конституційно-правових характеристик синхронно із становленням та розвитком конституціоналізму, появою конституцій, що дозволяє утвердження та еволюцію конституційно-правового статусу суддів розділити на два ключові періоди: доконституційний (який тривав від періоду Київської Русі до 1710 року), та конституційний (від Конституції Пилипа Орлика 1710 р. – досьогодні). Зазначені періоди дослідник поділяє на шість основних етапів генезису конституційного регулювання правового статусу суддів з позицій національного державотворення та правотворення: 1) період доби Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держави (IX – до середини XVI століття); 2) період Козацько-Гетьманської держави (з середини XVI століття – до кінця XVIII століття); 3) перебування Українських земель у складі Російської та Австрійської імперій (з кінця XVIII століття – до початку XX століття) 4) доба національно-визвольної боротьба за незалежність України (1917–1922 роки); 5) Радянська доба і входження України до складу колишнього СРСР (1922–1991 роки); 6) у незалежній Україні (1991 рік – досьогодні). Подальша еволюція та удосконалення конституційно-правового статусу суддів пов'язана з імплементацією та реалізацією міжнародних та європейських стандартів незалежності та відповідальності суддів, формування суддівського корпусу [8, с. 21].

Таким чином, враховуючи існуючі історико-правові напрацювання, вважаємо за доцільне застосовувати наведену вище періодизацію, виділяючи шість етапів процедури призначення на посаду суддів.

Література

1. Георгіца А. З., Чебан В. І. Становлення та розвиток конституційно-правового статусу суддів у державах Східної Європи та України (до початку XX ст.). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2013. Вип. № 14. С. 45-50.
2. П'ята книга Мойсеєва: Повторення закону. URL: http://www.truechristianity.info/ua/bible/deuteronomy_ua.php (дата звернення: 26.09.2023).
3. Капустинський В. До питання періодизації досліджень судових органів та їх функціонального призначення. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 2 (3). С. 168-175.
4. Лакизюк В. П. Інститут тервінгських суддів у готських племен Північного Причорномор'я (III-IV ст. н. е.). Вісник Верховного Суду України. 2006. № 1. С. 45-50.
5. Кравчук В. М. Конституційні основи правового статусу суддів в Україні: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 640 с.
6. Степанов С. В. Історичні етапи формування та діяльності суддівського корпусу. Правова держава. 2015. № 20. С. 34-37.
7. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2008. 222 с.
8. Кравчук В. М. Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні: Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2020. 34 с.

Mosiychuk L. The procedure for appointment of judges: on the issue of periodization. The issues of formation and development of the procedure for appointment of judges are investigated. The peculiarities of periodization of the procedure for appointment of judges are determined.

Keywords: justice; appointment to the position of a judge; court; judge.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

І. В. Новосад

Тези є дослідженням міжнародних стандартів у галузі місцевого самоврядування. Було з'ясовано, що міжнародні стандарти у галузі місцевого самоврядування – це комплекс правил, принципів та рекомендацій, розроблених міжнародними організаціями та спільнотами з метою сприяння ефективному функціонуванню та розвитку місцевого самоврядування в усьому світі. Досліджується значення та вплив міжнародних стандартів на організацію та управління місцевими територіями. В тезах розкриваються нормативно-правові акти щодо стандартів місцевого самоврядування, а також, імплементація їх в Україні.

Ключові слова: міжнародні стандарти, місцеве самоврядування, децентралізація, суспільні відносини.

Місцеве самоврядування є важливою складовою сучасного суспільства, яке прагне до демократії, де кожен громадянин має можливість брати участь у прийнятті рішень, що стосуються його регіону та місцевого середовища. Це ставить перед нашим суспільством низку важливих завдань, зокрема – визначення міжнародних стандартів у галузі місцевого самоврядування. Поняття цих стандартів виявляється ключовим у забезпеченні ефективного, справедливого та відкритого управління на рівні міст, районів та сіл.

Міжнародні стандарти науково розглядаються як міжнародно-правові норми, що деталізують основні аспекти місцевого самоврядування та визначають методи і форми його реалізації. Ці норми утверджуються на міжнародному рівні через акти різноманітних міжнародних і міждержавних організацій. Важливими серед таких організацій є Всесвітній союз органів місцевого самоврядування та Комітет регіонів у складі Європейського Союзу.

Органи Ради Європи, такі як Парламентська Асамблея, Комітет міністрів та Європейська комісія «За демократію через право», також відіграють ключову роль у формулюванні цих міжнародних стандартів. Ці органи спрямовані на розробку та прийняття документів правового характеру, які мають обов'язковий характер для дотримання і виконання країнами-учасницями. Серед цих документів можна виділити хартії, декларації, конвенції, резолюції та рекомендації, що визначають нормативи та регулюють різні аспекти місцевої демократії та муніципальної діяльності [6].

Насамперед, слід зазначити, що принципи, на яких базується місцеве самоврядування, закріплені у Європейській хартії місцевого самоврядування, схваленій урядами 23 держав і відкритій до підписання членами Ради Європи з 15 жовтня 1985 р. Україна підписала хартію 6 листопада 1996 р. та ратифікувала – 15 липня 1997 р. [4]. До вказаних принципів віднесено наступні:

- місцеве самоврядування є однією із засад будь-якого демократичного режиму;
- право громадян на участь в управлінні державними справами – це загальне демократичне право, яке може бути безпосередньо реалізоване на місцевому рівні;
- для забезпечення ефективного та наближеного до громадянина управління необхідним є створення ОМС, наділених реальною владою;
- демократичний шлях створення та широка автономія щодо своїх функцій місцевих органів влади;
- наявність у ОМС необхідних ресурсів для здійснення їхніх завдань та функцій;
- надійний захист прав територіальних громад та ОМС.

Згідно з положенням ст. 2 Хартії, принцип місцевого самоврядування повинен бути визнаний в національному законодавстві країни та, у міру можливості, в конституції [1]. У ст. 3 Хартії закріплене поняття місцевого самоврядування, відповідно до якого місцеве самоврядування означає право та спроможність ОМС в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою суспільних відносин, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. Це положення ніяким чином не заважає громадянам проводити збори, референдуми або обирати форми будь-якої іншої прямої участі, дозволеної законом.

Навіть зараз, у XXI столітті, саме Хартія вважається «визначальним правовим документом щодо стандартів місцевого самоврядування» [8, с. 554]. Інші стандарти місцевого самоврядування (такі як децентралізація та деконцентрація владних повноважень, усталений (сталий) розвиток

територіальних громад та добре врядування) є передбачені іншими міжнародно-правовими документами у контексті розвитку місцевого самоврядування (конвенціями, резолюціями та рекомендаціями) та висвітлені у думках Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи на підставі аналітичних звітів моніторингових груп.

Окремо варто виділити Стратегію інновацій та доброго врядування на місцевому рівні, яку розробили у 2005 р., а Комітет Міністрів РЄ затвердив її у вигляді декларації у березні 2008 року [7].

Частина перша статті 140 Конституції України визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [2].

У Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р, визначено, що процес реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади реалізується з урахуванням низки фундаментальних принципів.

Серед цих принципів відзначаються:

1. Принцип верховенства права, який передбачає обов'язкове дотримання законодавства в усіх аспектах реформи;
2. Принцип відкритості, прозорості та громадської участі, що передбачає залучення громадськості до прийняття рішень та інформаційну доступність процесів;
3. Принцип повсюдності місцевого самоврядування, який визнає важливість рівного доступу до можливостей самоврядування на всій території країни;
4. Принцип субсидіарності, який покликаний гарантувати, що рішення приймаються на найближчому до громади рівні;
5. Принцип доступності публічних послуг, що передбачає забезпечення громадян доступом до необхідних послуг;
6. Принцип підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою;
7. Принцип підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України;
8. Принцип правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування для здійснення своїх функцій;
9. Принцип державної підтримки місцевого самоврядування для забезпечення ефективного функціонування;
10. Принцип партнерства між державою та місцевим самоврядуванням для спільного досягнення цілей реформи;
11. Принцип сталого розвитку територій, що враховує важливість збалансованого розвитку і збереження природних та культурних ресурсів [5].

На основі викладеного вище можна зробити висновок, що українська система місцевого самоврядування знаходиться у стані реформування, що передбачає приведення її у відповідність до європейських стандартів [3]. Як зазначається у Концепції 2014 року, в Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято ряд базових нормативно-правових актів, які створюють правові та фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування [5].

Висновок. Отже, міжнародні стандарти у галузі місцевого самоврядування є важливим інструментом для розвитку сучасного суспільства. Вони сприяють підвищенню ефективності, прозорості та справедливості в управлінні на місцевому рівні, забезпечуючи рівність прав громадян та створюючи умови для активної участі населення у прийнятті рішень. Міжнародні стандарти служать як важливий орієнтир для держав та регіонів у розробці політик та законодавства, сприяючи сталому розвитку та гармонізації місцевих управлінських систем у всьому світі. Враховуючи зростаючу глобалізацію та взаємодію між країнами, міжнародні стандарти у галузі місцевого самоврядування стають ключовим чинником сприяння демократії та стабільності на місцевому рівні.

Література

1. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к / 96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні [Текст]: *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (20 грудня 2019 р., м. Львів) / за наук. ред. проф. М. Микієвича, проф. О. Сушинського, доц. Р. Бедрія. Львів: ЛРІДУ НАДУ 2020. 300 с.

4. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 № 452 / 97-ВР. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80#Text>

5. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

6. Ременяк О. Імплементація міжнародно-правових стандартів місцевої демократії в процесі децентралізації місцевої влади в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. С. 96-102.

7. Стратегія інновацій та доброго врядування на місцевому рівні. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d47c.

8. Porras I. M. The City And International Law // Pursuit Of Sustainable Development. *Fordham Urban Law Journal*. Vol. 36, Issue 3, 2008. P. 554.

Novosad I. International standards in the field of local self-government. *The theses represent a study of international standards in the field of local self-government. It has been determined that international standards in the field of local self-government encompass a set of rules, principles, and recommendations developed by international organizations and communities with the aim of promoting the effective functioning and development of local self-government worldwide. The research delves into the significance and impact of international standards on the organization and management of local territories. The theses also elucidate the legislative acts pertaining to local self-government standards and their implementation in Ukraine.*

Keywords: *international standards, local self-government, decentralization, societal relations.*

ЦИВІЛЬНЕ, СІМЕЙНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО

ДОГОВІР ПРО ПОДІЛ СПАДКОВОГО МАЙНА ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ДОГОВОРІВ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ

А. В. Гловацька

Спадкове майно завжди було предметом правових питань та суперечок. В Україні та багатьох інших країнах законодавче регулювання спадкових правовідносин доволі часто суперечить фактичним обставинам, оскільки останні не завжди вписуються в ці загальні правила. Саме тут досить важливим юридичним інструментом постає договір про поділ спадкового майна. Останній покликаний вирішити масу проблем та конфліктних ситуацій, які виникають між спадкоємцями в процесі оформлення своїх спадкових прав.

Враховуючи, що договір про поділ спадкового майна є досить не простим, з правової точки зору, а також те, що при його посвідченні нотаріус має врахувати велику кількість особливостей та дотриматися певних формальностей – даний правовий документ потребує ґрунтовного дослідження вітчизняними науковцями, проте станом на сьогодні цього не відбулося. Однак окремі питання розподілу спадщини, які присвячені зміні черговості одержання права на спадкування, зміні розміру часток у спадщині та поділу спадкового майна, розглядалися в роботах наступних дослідників: О. Дзери, І. Жилінкової, Ю. Заїки, О. Кухарєва, Є. Мічуріна, І. Орлова, О. Печеного, З. Ромовської, І. Спасибо-Фатєєвої, Є. Фурси, С. Фурси, Є. Харитонова та ін.

Ключові слова: договір, спадщина, поділ, спадкоємець.

Відповідно до законодавства, основними підставами набуття спадкоємцями права власності на спадкове майно є свідоцтво про право на спадщину за законом або заповітом. Проте, варто розуміти, що коли спадкоємців є декілька, то зважаючи на положення частини 1 статті 1267 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) спадкове майно потенційно потрапить в режим спільної часткової власності, що згодом, в свою чергу, може принести масу незручностей для співвласників. Саме тому, спадкоємці все частіше звертаються з бажанням оминати спільну часткову власність та з метою уникнення майбутніх можливих проблем у користуванні та розпорядженні спадковим майном [2, с. 274; 3, с. 417].

Саме для цього і існує договір про поділ спадкового майна, який являє собою правовий документ, що регулює спосіб розподілу активів та прав спадкоємців після смерті спадкодавця. Даний договір визначає права та обов'язки кожного зі спадкоємців, може містити умови розподілу нерухомого і рухомого майна, грошей, цінних паперів та інших активів, які входять до спадкової маси.

Часто у практичній діяльності виникає питання щодо укладення згаданого договору при наявності заповіту у спадкодавця. Вважаю, що якщо у заповіті не визначені частки, або заповідач сам не зазначив, яке саме майно після його смерті перейде до конкретного спадкоємця, то укласти договір про поділ спадкового майна можна, оскільки, за таких умов, частки у заповіті – рівні. Крім цього, неможливе укладення договору у випадку, коли частки не рівні, або є особа, яка має право на обов'язкову частку і не відмовилася від нього.

Варто зазначити декілька процесуальних моментів, які слід враховувати при посвідченні такого договору. Насамперед, договір укладається лише після визначення кола усіх спадкоємців – тобто, після закінчення шестимісячного терміну, при якому можливо прийняти спадщину. Такий обов'язок покладається на нотаріуса, оскільки він визначає, хто прийняв спадщину шляхом подання заяви чи спільного проживання з померлим. Крім цього, договір укладається до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки вони видаються з урахуванням цього договору. Однак, варто пам'ятати, що договір про поділ спадкового майна можливо укласти лише за згоди усіх спадкоємців [5].

Також, варто звернути увагу на певні нюанси стосовно суб'єктного складу договору про поділ спадкового майна. Зокрема, не мають право укласти договір особи, які усуваються від спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України. Крім того, при укладанні такого договору застосовуються й загальні принципи укладення угод, наприклад, якщо договір укладається за участю малолітніх або неповнолітніх осіб, то обов'язковою є згода органів опіки і піклування, у разі, якщо спадкоємці домовились про грошову компенсацію, то обов'язкова згода іншого з подружжя, оскільки кошти, які будуть витрачені на компенсацію є спільним сумісним майном, або заява, про те, що такі кошти належать іншому з подружжя на праві особистої приватної власності.

Крім того, договір може містити й інші нетипові положення, наприклад про те, що хтось із спадкоємців погашає борги спадкодавця, виконує заповідальну відмову, тощо [7].

Суттєвим також є те, що договір про поділ спадкового майна укладається з урахуванням часток у праві власності – якщо у заповіті особа зазначала, що усе майно заповідає конкретним особам у рівних частинах, то їх змінити не можна. Щодо спадкування за законом, то поділ спадкового майна і виділ частки спадкоємцям здійснюються на підставі положень статті 1267 ЦКУ, відповідно до яких спадкоємці за законом наділяються правом змінити розмір частки у спадщині за усною угодою між ними, якщо це стосується рухомого майна і за письмовою угодою щодо нерухомості. Аналогічне положення містить також Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України у главі 10 п. 4.8 [6].

Підсумовуючи зазначу, що договір про поділ спадкового майна є важливим інструментом для розв'язання складних спадкових ситуацій і підтримки рівноваги між спадкоємцями. Він дозволяє останнім чітко розмежувати свої права та обов'язки і в результаті уникнути невизначеності та конфліктних ситуацій, які часто виникають під час спадкування.

Відтак, важливо пам'ятати, що договір про поділ спадкового майна повинен бути укладений відповідно до законодавства та з урахуванням всіх необхідних формальностей від чого він стає ефективним інструментом, який сприяє справедливому та безконфліктному розподілу спадкової маси між спадкоємцями, допомагаючи зберегти мир та гармонію в родині під час не простих спадкових процедур.

Література

1. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 // Офіц. Веб-сайт Верхов. Ради. України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Цивільний Кодекс України : Науково-практичний коментар. Том 12 : Спадкове право / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Х : ФО-П Колісник А. А., 2009. 544 с.
3. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. Харків: ФО-П Лисяк Л.С., 2012. 736 с.
4. Кухарев О. Є. Спадкове право України : навчальний посібник. Київ, 2013. 328 с.
5. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя : рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29 січня 2009 р. / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09#Text> (дата звернення: 05.05.2022).
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. No 296/5 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
7. Кухарев О. Є. Загальна характеристика договорів у сфері спадкового права України /О. Є. Кухарев // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2018. – Випуск 48. Том 1. – С. 98–101.

Glovatska A. Agreement on division of inherited property as one of the types of agreements in inheritance law. *Inherited property has always been a subject of legal issues and disputes. In Ukraine and many other countries, the legislative regulation of inheritance relations often contradicts the actual circumstances, since the latter do not always fit into these general rules. This is where an agreement on the division of inherited property becomes a very important legal instrument. The latter is designed to resolve a lot of problems and conflicts that arise between heirs in the process of formalizing their inheritance rights.*

Given that the agreement on the division of inherited property is quite complicated from a legal point of view, and that when notarizing it, the notary must take into account a large number of peculiarities and comply with certain formalities, this legal document requires a thorough study by domestic scholars, but as of today this has not happened. However, certain issues of inheritance distribution, which are devoted to

changing the order of receipt of the right to inheritance, changing the size of shares in inheritance and division of inherited property, have been considered in the works of the following researchers: O. Dzera, I. Zhylinkova, Y. Zaika, O. Kukharev, E. Michurin, I. Orlov, O. Pechenyi, Z. Romovska, I. Spaslo-Fateieva, E. Fursa, S. Fursa, E. Kharytonov, and others.

Keywords: *contract, inheritance, division, heir.*

ФОТОГРАФІЧНИЙ ТВІР ТА ФОТОГРАФІЇ: ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

О. П. Гусак, Т. П. Гусак

Науковий керівник: д.ю.н., проф. О. О. Кваша

Автор аналізує правовий статус фотографічних творів в Україні та за кордоном. Він вказує на відсутність чіткого визначення поняття "фотографічний твір" в українському законодавстві та розглядає важливі аспекти захисту авторських прав на фотографії, зокрема творчий підхід як ключовий критерій визнання фотографії художнім твором. У тексті також порівнюється українське законодавство з правовими нормами та практикою зарубіжних країн, таких як Німеччина, Чехія, Італія, Греція, США тощо, і вказується на позитивні аспекти, які можуть бути враховані для вдосконалення правової охорони фотографічних творів в Україні, такі як класифікація за критеріями оригінальності та креативності, захист від нематеріальних порушень, онлайн-реєстрація авторських прав тощо.

Ключові слова: *фотографічний твір, правова охорона, законодавство України, авторське право.*

Положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) стосовно фотографічних творів збігаються із положеннями Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів (ст. 2), згідно з якими зазначено, що термін «літературні та художні твори» охоплює усі твори у сфері літератури, науки та мистецтва, яким би способом і в якій формі вони не були б виконані, зокрема фотографічні твори, до яких прирівнюються твори, виконані способом, подібним фотографії...» [2].

Таким чином, фотографічні твори є охоронним об'єктом як твори мистецтва. Однак ні ЦК України, ні Закон України «Про авторське право та суміжні права» не дають визначення поняття «фотографічний твір», а відносять до об'єктів авторського права фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії (ст. 433 ЦК України, ст. 8 ЗУ «Про авторське право та суміжні права»).

Провідним критерієм, який трансформує процес фотографування у мистецтво, а не лише засобом отримання зображення, є творчість. Ступінь творчості також має важливе значення для визначення фотографії художнім твором.

Для того, щоб оцінити творчий рівень фотографії необхідно враховувати такі показники: освітлення, вибір об'єктів зйомки, підбір точки для зйомки, розташування об'єктів, вибір матеріалу, на який фіксується зображення, а також вибір обладнання, на яке проводиться зйомка. [3]

Мазуренко С.В. вказує, якщо в процесі роботи над фотографічним твором було досягнуто лише технічного результату, то він не буде охоронятися нормами законодавства інституту авторських і суміжних прав. Якщо фотограф лише фіксує певні події, людей, факти, то показник творчості відсутній. У разі виникнення спірних ситуацій, наявність творчого внеску можна визначити за допомогою експертизи. [4, с.15]

Враховуючи положення ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», згідно з якими автор є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір [5], можна стверджувати, що якщо, створюючи фотографію, автор не докладає творчих зусиль така фотографія не може охоронятися як об'єкт інтелектуальної власності. Однак правовий захист таких зображень існує через призму норм, які гарантують конституційні права та свободи людини: право на повагу до честі та гідності, право на таємницю листування, право на невтручання в особисте та сімейне життя тощо.

Для вдосконалення правової охорони фотографічних творів необхідно врахувати зарубіжний досвід, зокрема США, Німеччини, Італії, Греції, Чеської Республіки та ін.

Відповідно до німецького законодавства у сфері охорони авторських прав виділяють дві групи фотографій:

- фотографічні твори (охороняються впродовж 70 років після смерті автора);
- звичайні фотографії (охороняються впродовж 50 років після смерті автора).

В Німеччині обходити технічні засоби захисту заборонено [6, с.3-6]. Тобто, німецьке законодавство приділяє увагу не лише правовим, а й технічним засобам захисту фотографічних творів, ігноруючи їх порушник буде нести відповідальність.

У Чеській Республіці авторські права регулюються Законом № 121/2000 Sb. про авторське право. Авторський твір визначається як літературний та інший витвір мистецтва чи науки, який є результатом творчої діяльності автора, та може бути виражений в будь-якій формі, в тому числі в електронній [7, с.247-253]. Відповідно до чеського законодавства авторський твір повинен бути наділений такими характеристиками: унікальність, оригінальність та повинен бути виражений в об'єктивно сприйнятій формі. Отже, якщо фотографічний твір відповідає зазначеним критеріям, він буде захищатися авторським правом [8, с.15].

У Греції порядок оприлюднення фотографічних творів у засобах масової інформації регулюється законодавством у сфері авторського права. Автори фотографічних творів повинні надати згоду для передачі свого майнового права медіа-компаніям. Сторони укладають договори або автори видають ліцензії для того щоб ЗМІ могли використовувати фотографічні твори тільки після сплати роялті. Однією з особливостей цієї системи охорони авторських прав є те, що, навіть, працюючи в медіа-компанії, фотограф, автор фотографічних творів повинен надавати дозвіл перед публікуванням його твору [9, с.28]. У договорі/ліцензії важливо прописати детально всі умови. Також вказується вид використання фотографічного твору: виключний, невиключний (як і в українському законодавстві) [10, с.295]. Крім того, автор фотографічного твору може вимагати повернення фотографії, якщо вона не була опублікована протягом 3 місяців. Також автор не зобов'язаний повертати винагороду за використання фотографічного твору (роялті), оскільки вона стосувалася саме можливості засобів масової інформації використовувати зображення, незалежно від того, використали вони його чи ні [11].

Акт про авторське право (Copyright Act of 1976) регулює відносини у сфері авторського права в США [12]. Згідно з § 101 Акту фотографічні твори відносяться до графічних творів. Закон охоплює поняття «візуального мистецтва». Статичне фотографічне зображення, яке існує в одиничному екземплярі, підписане автором і створене для виставкових цілей називається візуальним мистецтвом [13]. Автору твору не обов'язково реєструвати свій твір, але такий акт надає велику кількість переваг, а саме:

- якщо твір зареєстрований вже 5 років, то така реєстрація буде вважатися первісним доказом чинності авторського права на неї в суді;
- якщо реєстрація здійснена вже протягом 3 місяців після опублікування твору, власник прав звільняється від сплати судових витрат;
- запис про реєстрацію твору вноситься до реєстру творів [14, с.27].

Відповідно до законодавства США, якщо американець є власником авторських прав, то йому потрібно зареєструвати права на твір перед тим, як подавати позов. Якщо автором є іноземець, то така реєстрація не потрібна, хоча й дозволяється. В Україні, як і в більшості європейських держав, реєстрація авторських прав є не обов'язкова, достатньо об'єктивної форми твору. Водночас варто зазначити, що у суді реєстрація може відіграти вирішальну роль, тому що є центральним доказом у справі.

Законодавство Італії класифікує фотографічні твори як:

- фотографічні твори, що вирізняються творчим підходом;
- прості фотографії – світлини, на яких зображено навколишнє середовище, події суспільного життя, тощо;
- фотографічні репродукції – це прості репродукції письмових документів, матеріальних предметів, бізнес-документів, технічних креслень та аналогічних творів [15]. Станом на 2019 рік Італія посідає 46 місце (серед 129 країн світу) за Глобальним рейтингом країн світу за рівнем захисту права власності (International Property Rights Index), тому запровадження такої класифікації в Україні може бути використано як успішний досвід зарубіжних країн.

В українському законодавстві наявні прогалини щодо охорони і захисту фотографічних творів. Для чіткого виокремлення фотографічного твору потрібно надати визначення цьому поняттю.

Також нам слід створити чітку класифікацію творів, це допоможе розрізнити вид фотографій, строк авторських прав на твір, а також режим використання.

Проаналізувавши законодавство зарубіжних країн у сфері правової охорони фотографічних творів, слід виокремити позитивні аспекти:

- класифікація фотографічних творів за критеріями оригінальності та творчості;
- охорона фотографічних творів, що виражені у нематеріальному вигляді;
- виокремлення технічних засобів серед способів захисту твору;
- можливість реєстрації авторського права онлайн.

Література

1. Цивільний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Конвенція Всесвіт. орг. інтелект. власності від 24.07.1971 р. : станом на 31 трав. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.
3. Bert P. Krages Legal Handbook for Photographers: The Rights and Liabilities of Making and Selling Images. Amherst Media, Incorporated, 2017. 128 p.
4. Мазуренко С. В. Авторське право на фотографії. Актуальні проблеми держави і права. 2008. № 42. С. 12 – 19.
5. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ : станом на 5 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>.
6. Дроб'язко В. Закон Німеччини про регулювання авторських прав в інформаційному суспільстві. Теорія і практика інтелектуальної власності. № 1. 2014. С. 3-6.
7. Будка Р. В. Правова охорона авторського права і суміжних прав у Чеській Республіці та досвід України. Часопис Київського університету права. № 3. 2020. С. 247-253.
8. Šalomoun M. Ochrana názvů, postav a příběhů uměleckých děl. С.Н. Beck, 2003. P. 15
9. Eleni Karatza. Copyright protection for photographs: thesis submitted for the degree of MA in Art, Law & Economy. SID: 2202140002 / Supervisor: Prof. I. Stamatoudi. Thessaloniki, Greece: School of economics, business administration & legal studies, January 2016. 59 p.
10. Stamatoudi. I. Photographers' Rights and Publication of Photographs on the Media in Journalists and Mass Media Publishers. Copyright Law Issues. P. 295.
11. Koumantos. G. Copyright Law. 8th ed. AthensKomotini. Sakkoulas Publications. 2002.
12. Доріс Лонг, Патриція Рей. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування. Практичний посібник. Київ. «К.І.С.». 2007. 448 с.
13. Загорулько В. М. Правова охорона фотографічних творів: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра: спец. 081 - право / наук. кер. К. Д. Янішевська. Суми. 2020. 89 с.
14. Улітіна О. Проблематика реєстрації фотографічних творів в умовах цифрового середовища: Україна, США та Великобританія. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2015. № 2. С. 24-30.
15. Photographs protection in Italy: legal aspects on copyright. Ufficio Brevetti EN. URL: <https://www.ufficiobrevetti.it/en/copyright/photographs-copyright> (date of access: 09.05.2022).

Husak O., Husak T. Photographic work and photographs: features of legal protection regime according to Ukrainian legislation and foreign countries. *The author analyzes the legal status of photographic works in Ukraine and abroad. He points out the lack of a clear definition of a "photographic work" in Ukrainian legislation and examines important aspects of copyright protection for photographs, including creativity as a key criterion for recognizing a photograph as an artistic work. The text also compares Ukrainian legislation with the legal norms and practices of foreign countries, such as Germany, the Czech Republic, Italy, Greece, the United States, etc. and points out positive aspects that can be taken into account to improve the legal protection of photographic works in Ukraine, such as classification by the criteria of originality and creativity, protection against intangible infringements, online copyright registration, etc.*

Keywords: *photographic work, legal protection, Ukrainian legislation, copyright.*

«ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО» ЯК ОБ'ЄКТ СПОРУ І СУДОВОГО ЗАХИСТУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

О. В. Капітанюк, Д. С. Спесівцев

Матеріал присвячений розгляду методологічного підходу Європейського суду з прав людини до визначення цивільного права як об'єкта спору і судового захисту.

Ключові слова: *цивільне право, захист, судовий захист, автономна кваліфікація, ЄСПЛ.*

В умовах сьогодення досить складно переоцінити значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) для забезпечення людиноцентристських стандартів на Європейському континенті. Складання цього міжнародного нормативно-правового акту стало свого часу результатом багатовікової еволюції людства і одним з вінців розвитку людиноцентристської концепції у праві.

Це міжнародне джерело норм згенерувало потужний імпульс щодо приведення національних правових систем у відповідність до нового вектору розвитку правового регулювання суспільних відносин, а також окреслених меж і визначених способів впливу права на суспільні зв'язки.

Своєю чергою створення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як суб'єкта забезпечення дотримання державами-учасниками Конвенції своїх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї (стаття 19 Конвенції) [1, ст. 19], як показала практика, виявилось ефективним кроком у напрямку втілення у життя програмних цілей міжнародного джерела права. Сама по собі Конвенція є багато у чому унікальним і багатостороннім міжнародним документом, а також інструментом правового регулювання, окремі аспекти якого не перестають виступати актуальним предметом дослідження у межах різних напрямків юридичної науки, у тому числі і цивільно-правової. Адже, незважаючи на тривалий період дії, досі залишаються важливі питання, які витікають з положень Конвенції і які потребують додаткової наукової уваги. Одним із таких питань виступає розуміння «цивільного права» як об'єкта захисту згідно з положеннями Конвенції.

Зазначене термінологічне словосполучення вживається у тексті документа лише один раз – у частині першій статті 6 «Право на справедливий суд», якою зокрема встановлюється право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи судом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1, ст. 6]. Це положення викликає не лише академічний, проте і практичний інтерес, оскільки у ньому відображено тільки два види суб'єктивних прав за критерієм їх галузевого (в залежності від галузі права, норми якої поширюються на відповідні відносини) санкціонування (встановлення), проте який у межах національної диференціації, крім того, дозволяє виокремити й інші суб'єктивні права, зокрема адміністративні, трудові, сімейні тощо. При цьому важливим є те, що відповідне положення Конвенції орієнтоване і на його дотримання у межах відповідного національного правопорядку. У зв'язку з цим постає проблема методологічного підходу, застосовуваного ЄСПЛ до визначенню характеру суб'єктивного права, для захисту якого застосовуються судові способи, зокрема чи повинен такий підхід базуватись суто на «конвенційній» основі або ж на специфіці національних підходів, а тому і урахувати їх різноманіття і диференціацію?

При застосуванні національного підходу до визначення характеру права, про захист якого заявляє особа, зокрема чи є таке право цивільним, кваліфікація відповідних обставин здійснюється з точки зору норм відповідного національного права.

В якості переваги такого підходу виступає відносна чіткість методики правової кваліфікації. Адже за таких умов для встановлення чи має право цивільно-правовий характер достатньо проаналізувати відповідні положення національного права. Однак, з цим же пов'язуються і певні недоліки. Адже, на протигагу методичній ясності у питанні правової кваліфікації виступає вимога до суб'єкта, який здійснює таку кваліфікацію. Для вірного застосування такої методики судді ЄСПЛ повинні володіти досить широкими знаннями стосовно національної правової системи, у межах якої виник спір, зокрема і у контексті її динаміки, адже національне право перебуває у процесі перманентного розвитку, що визначає можливість поширення на цивільні від самого початку

відносини положень публічного права і у такий спосіб їх виведення з предмету регулювання приватного права у публічно-правову площину, а тому і зміни їх характеру.

Звідси слідує ще один чи не найбільш значний недолік в якості якого виступає ризик переймання ЄСПЛ «помилку» національного підходу до визначення характеру суб'єктивного права, про захист якого заявляється, а також можливість взяття національною правовою системою ЄСПЛ «у заручники» власного підходу.

Іншими словами, при безумовному застосуванні національного підходу ЄСПЛ набуватиме статусу суб'єкта правозастосування, який вимушений застосовувати національний закон незважаючи на його недосконалість. Крім того, для національних правових систем це відкриває можливість маніпуляції шляхом навмисного виведення певних цивільних відносин з предмета регулювання цивільного права і надання їм значення, наприклад, адміністративних, господарських тощо, які характеризуються іншими методами і у цілому типом правового регулювання, що визначає допустимий рівень законності останніх. За таких умов існує ризик легального звуження рівня правової свободи учасників відповідних відносин, що безпосередньо відобразиться на порядку забезпечення їх прав (які з точки зору об'єктивного права втрачатимуть цивільний характер) і їх захисту.

У такому разі ЄСПЛ фактично перетворюватиметься на «четверту «національну судову інстанцію, що у значній мірі відриватиме її діяльність від конвенційних положень і що у кінцевому рахунку призведе до втрати значення останніми як уніфікованих норм і водночас програмних цілей для національних правопорядків.

Водночас застосування ЄСПЛ положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року для визначення характеру суб'єктивних прав про захист яких заявляється, також зіштовхується з певними проблемами.

Незважаючи на те, що застосування ЄСПЛ конвенційних положень у цілому здатне забезпечити стандарти захисту прав і основоположних свобод людини шляхом уніфікованої судової практики, яка будучи сформованою бездетермінативно від особливостей національної правової системи, забезпечує практичне втілення у життя програмних цілей Конвенції, тим не менше, з точки зору юридичної конструкції аналізованого джерела міжнародного права його понятійно-категоріальний апарат не є ретельно розробленим. Як показали окреслені вище випадки із судової практики самого ЄСПЛ питання характеру прав, визначених Конвенцією, якраз і є одним з тих, що потребують більш ретельного аналізу у ході практики правозастосування.

Таким чином положення Конвенції не стоять осторонь класифікації суб'єктивних прав у контексті їх галузевого забезпечення, тобто їх поділу на окремі види в залежності від характеру, а при більш спрощеному (хоча не завжди вірному) підході – в залежності від галузевої належності норм, які визначають такі права або визначають порядок їх динаміки.

Крім того, у контексті викладеного вище очевидно, що положення Конвенції також не можуть розглядатись в якості повністю автономних у відповідному сенсі. Адже вони не з'явилися нізвідки і по суті являють собою результат еволюції у тому числі національних правових систем. Звідси і постає питання з приводу того яким же тоді чином в умовах відсутності на рівні Конвенції положень, які визначають сутність прав за їх характером, у тому числі цивільну природу певних прав, ЄСПЛ може визначити властивість або невластивість цивільної природи певному праву і при цьому абстрагуватись від національного правопорядку? І як тоді при цьому забезпечується зв'язок (у тому числі на рівні понятійно-категоріального апарату і юридичних конструкцій) між положеннями Конвенції та практикою. ЄСПЛ з одного боку і національними правовими системами з іншого?

Відповідь на ці питання, вважаємо, лежать в сутності самих цивільних прав, тобто в їх у певній мірі об'єктивованій і водночас первісній природі. Як зазначається у сучасних підручниках з цивільного права, право спочатку існувало у вигляді схвалених державою фактичних, повторюваних суспільних відносин, які набували правового характеру. І лише з часом воно закріплюється і виражається в письмових, офіційних джерелах – законах, судових прецедентах, нормативних договорах, тощо [2, с. 73]. Інакше кажучи, саме суспільство виступило первісним джерелом об'єктивного права, а ті суб'єктивні права, які ми сьогодні називаємо «цивільними», є нічим іншим як елементами первісних відносин, що сформувалися самими людьми на засадах самоорганізації.

У зв'язку з чим закономірно, що при визначенні того чи має конкретне суб'єктивне право цивільний характер або ж ні ЄСПЛ фактично застосовує саме первісні уявлення про цивільне право, що було закладено ще в епоху Римського права. На користь цієї обставини також свідчить локалізація формування положень Конвенції, подальша інституційна централізація запроваджуваного нею ЄСПЛ у центрі Європи, а також сучасні географічні межі, які охоплюються дією Конвенції. У

сукупності це дає привід припускати, що побудова положень Конвенції була здійснена саме на властивому Європейському континенту праворозумінні. Також свідченням наведеному виступає відмова ЄСПЛ від формування власного автономного від національних правових систем визначення суб'єктивного цивільного права і водночас інтегративне його осмислення крізь призму національних правових систем з урахуванням дотримання ними (у тому числі у ході нормотворчої і правозастосовної діяльності) сутнісного розуміння цього права, що пов'язується переважно не з процесом аналізу об'єктивного національного права на предмет визначення суб'єктивних цивільних прав, а аналізу національного підходу до визначення суб'єктивних цивільних прав, виходячи з певної догматичної бази, так би мовити – еталонної моделі, у контексті якої відбувається порівняння і яка розкриває сутність суб'єктивного цивільного права.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.11.2023).

2. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. академіка АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф. академіка АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

Капитаниук О., Spiesivtsev D. “Civil right” as an object of dispute and judicial protection: the conceptual approaches to the legal qualification in practice of ECHR. *The material deals with the methodological approach used by the European Court of Human Rights to determination of civil right as an object of dispute and judicial protection.*

Keywords: *civil right, protection, judicial protection, autonomous qualification, ECHR.*

ВИЗНАННЯ ДІЙСНИМ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ТА ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КОНТЕКСТІ НЕДОТРИМАННЯ ФОРМИ ДОГОВОРУ

Н. С. Міліщук

У дослідженні проаналізовано ефективність застосування таких способів захисту цивільних прав як визнання договору купівлі-продажу транспортного засобу дійсним, визнання права власності на транспортний засіб у разі недотримання сторонами встановленої законом форми договору та нездійснення перереєстрації транспортного засобу. Зроблено висновок щодо допустимості використання розписки та довіреності як альтернативи договору купівлі-продажу транспортного засобу.

Ключові слова: *форма договору купівлі-продажу, визнання договору дійсним, наземний транспортний засіб, право власності, реєстрація транспортного засобу.*

В умовах перманентного розвитку ринкових відносин, обіг речей у цивільно-правовому обороті стає дедалі стрімкішим. Така обставина стає критерієм оцінки вже існуючих форм договору купівлі-продажу на предмет їх актуальності та ефективності.

Найбільш яскравим прикладом намагання виразити свою волю на відчуження речі та, одночасно із цим, спростити спосіб її фіксації, є уникнення сторонами укладення договору купівлі-продажу наземного транспортного засобу у простій письмовій формі, і, натомість, використання таких інструментів як довіреність, розписка тощо. Тому, наразі активно формується судова практика щодо спорів про визнання договору купівлі-продажу транспортного засобу дійсним і визнання права власності, що безпосередньо пов'язується із дискусіями про належну форму такого правочину.

Наземний транспортний засіб хоч і є річчю рухомою, однак щодо порядку відчуження (набуття права власності) такого об'єкта існує ряд спеціальних норм, які відрізняють його з-поміж решти рухомих речей.

Зокрема, ст. 34 Закону України «Про дорожній рух» передбачає обов'язкову реєстрацію транспортного засобу при вчиненні угоди про його придбання протягом десяти діб після придбання, митного оформлення, одержання транспортних засобів або виникнення обставин, що потребують внесення змін до реєстраційних документів [1].

Пунктом 8 Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 року № 1388, визначено перелік документів, що підтверджують правомірність придбання транспортних засобів і є підставою для їх реєстрації за новим власником: оформлені в установленому порядку договори, укладені на товарних біржах на зареєстрованих в уповноваженому органі Міністерства внутрішніх справ України бланках; укладені та оформлені безпосередньо в сервісних центрах Міністерства внутрішніх справ України та центрах надання адміністративних послуг у присутності адміністраторів таких органів договори купівлі-продажу (міни, поставки), дарування транспортних засобів, а також інші договори, на підставі яких здійснюється набуття права власності на транспортний засіб; нотаріально посвідчені договори купівлі-продажу (міни, поставки), дарування транспортних засобів, а також інші договори, на підставі яких здійснюється набуття права власності на транспортний засіб; митна декларація на бланку єдиного адміністративного документа на паперовому носії або електронна митна декларація, або видане органом доходів і зборів посвідчення про реєстрацію в уповноважених органах Міністерства внутрішніх справ України транспортних засобів чи їх складових частин, що мають ідентифікаційні номери [2].

Загальний аналіз чинного законодавства дає підстави для висновку про те, що до договору купівлі-продажу транспортного засобу не встановлено обов'язкового нотаріального посвідчення.

Виключно у разі поєднання таких умов, як досягнення між сторонами згоди щодо усіх істотних умов договору, наявність письмових доказів досягнення домовленості щодо всіх істотних умов договору, повне або часткове виконання договору, ухилення однією зі сторін від його нотаріального посвідчення, стає можливим застосування ч. 2 ст. 220 ЦК України [3].

Отже, у зв'язку із тим, що форма договору купівлі-продажу транспортного засобу не передбачає обов'язкового нотаріального посвідчення, це виключає нікчемність правочину з цієї підстави та, відповідно, ефективність застосування такого способу захисту як визнання договору дійсним.

Навіть за умови укладення договору купівлі-продажу у простій письмовій формі, у разі, якщо перереєстрацію автомобіля у спосіб, передбачений Порядком № 1388 не здійснено, такий договір не можна вважати виконаним, оскільки сторонами не дотримано вимог спеціальних норм про обов'язкову реєстрацію права власності. Особливу увагу варто звернути на те, що суд не може підмінити орган, уповноважений здійснювати державну реєстрацію права власності на транспортний засіб, і перебирати на себе повноваження, які законодавством віднесені до компетенції цих органів [4].

У контексті досліджуваної проблематики також варто наголосити на тому, що підміна простої письмової форми договору купівлі-продажу транспортних засобів іншими цивільно-правовими інструментами чи не найбільше ускладнює учасникам таких правовідносин можливість відновити у разі порушення, невизнання чи оспорення право власності на таке майно.

Зважаючи на те, що довіреність, у розумінні ст. 224 ЦК України, видається особою на представництво її інтересів іншою особою, такий правочин не має правової мети з оплатної передачі майна у власність, а тому не може вважатись належним підтвердженням факту купівлі-продажу (ст. 655 ЦК України) такого майна. Крім того, досліджувані правочини належать до різних категорій за ознакою спрямованості волі учасників, їх кількості: довіреність – односторонній, а договір купівлі-продажу – двосторонній.

Видача довіреності на володіння, користування та розпорядження транспортним засобом без належного укладення договору купівлі-продажу цього транспортного засобу не вважається укладеним відповідно до закону договором та не є підставою для набуття права власності на транспортний засіб особою, яка цю довіреність отримала [5].

Це ж стосується і так званого продажу автомобіля за розпискою, яка за своїм змістом застосовується виключно у правовідносинах, що виникають із боргових зобов'язань, як підтвердження вже укладеного договору позики (ст. 1046 ЦК України), але аж ніяк не може слугувати підтвердженням оплатного відчуження транспортного засобу.

Таким чином, у зв'язку із тим, що договір-купівлі продажу транспортного засобу передбачає просту письмову форму, визнання його дійсним не є належним способом захисту цивільних прав, а використання інших, не встановлених для цього виду договору, форм та нездійснення подальшої перереєстрації транспортного засобу суперечать установленому законом порядку набуття права власності на таке майно.

Література

1. Про дорожній рух. Закон України від 30 червня 1993 року № 3353-ХІІ (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 07 вересня 1998 року № 1388. Документ № 1388-98-п (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-%D0%BF#Text>
3. Постанова Верховного Суду від 18 серпня 2021 року у справі № 305/1468/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250624>
4. Постанова Верховного Суду від 26 липня 2023 року у справі № 166/718/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112609373/>
5. Постанова Верховного Суду від 22 січня 2019 року у справі № 145/145/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79314336>

Milishchuk N. The validation of vehicle's sales contract and the recognition of ownership in context of contract's form non-compliance. *In research is analyzed the efficacy of the application of such a methods of protection of civil rights as the validation of vehicle's sales contract and the recognition of ownership in case of non-compliance by the parties the form of the contract, established by law, non-fulfillment the vehicle's re-registration. A conclusions are made on the admissibility of applying a acquittance and a power of attorney as an alternative to a vehicle's sales contract.*

Keywords: *sales contract form, validation of contract, vehicle, recognition of ownership, vehicle's registration.*

РОЗУМНІ КОНТРАКТИ: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ, ПЕРЕВАГИ

М. В. Мохнюк, А. М. Демчук

Використання цифрових контрактів стає все більш поширеним. Ця робота надає практичні поради та найкращі практики для розробки та перемовин про цифрові контракти. Питання, які розглядаються, включають: юридичні вимоги до цифрових контрактів, використання електронних підписів, зберігання та безпека цифрових контрактів, технологія блокчейн.

Ключові слова: *блокчейн; електронний підпис; інтелектуальна власність; правовий захист; сервер; бази даних; хмара.*

Робота над розумними контрактами розпочалася в 1994 році Ніколасом Зебаком, який описав їх як комп'ютерні програми, які зберігаються в розподіленому репозиторії і можуть виконуватися сторонами контракту для виконання умов договору.

Розумні контракти зазвичай виконуються на блокчейні, що є розподіленою базою даних, яка зберігається на багатьох комп'ютерах. Це забезпечує безпеку та надійність розумних контрактів, оскільки вони не можуть бути змінені без згоди більшості вузлів мережі [1, с. 56].

Блокчейн – це технологія, яка дозволяє зберігати інформацію у вигляді блоків, які пов'язані між собою за допомогою криптографії. Це означає, що інформація в блокчейн є децентралізованою та не може бути змінена без згоди більшості учасників мережі. Це робить вказану технологію надійною та захищеною системою. Блокчейн, на нашу думку, має потенціал революціонізувати багато галузей, включаючи фінанси, охорону здоров'я, ланцюги постачання, охорону навколишнього середовища та право.

Ось кілька конкретних прикладів того, як блокчейн вже використовується в різних галузях.

У фінансах блокчейн використовується для створення децентралізованих фінансових систем (DeFi), які дозволяють людям здійснювати фінансові операції без необхідності взаємодіяти з традиційними банками.

У секторі охорони здоров'я блокчейн використовується для зберігання медичних записів у безпечній та надійній формі. Це може полегшити доступ до медичних записів лікарям та пацієнтам, а також може допомогти запобігти фальсифікації медичних записів.

У транспорті блокчейн використовується для створення розумних транспортних систем, які можуть допомогти оптимізувати дорожній рух та покращити безпеку на дорогах.

У логістиці блокчейн використовується для створення ланцюжків поставок, які є більш прозорими та ефективними. Це може допомогти зменшити витрати на логістику та покращити якість обслуговування клієнтів [3, с. 220].

У міру того, як блокчейн продовжує розвиватися, важливо розробити правові рамки, які сприятимуть його подальшому розвитку та використанню.

Існує багато різних типів розумних контрактів, але деякі з найпоширеніших включають: фінансові контракти (з продажу активів або надання кредитів), контракти з управління активами (управління інвестиційним портфелем або страхування), логістичні контракти (договори перевезення або зберігання товарів), контракти, що стосуються захисту інтелектуальної власності (ліцензування або передачу авторських прав).

Розумні контракти мають ряд переваг, серед яких варто відзначити ефективність, безпеку, надійність та прозорість.

При цьому, з метою закріплення намірів сторін використовується електронний підпис.

Існує кілька різних способів зберігання цифрових контрактів. Одним із варіантів є зберігання контрактів на сервері, розташованому в захищеному центрі обробки даних. Іншим варіантом є зберігання контрактів на основі хмари.

Майбутні дослідження в галузі розумних контрактів зосереджуватимуться на наступних напрямках:

- розширення можливостей розумних контрактів, щоб вони могли виконувати більш складні завдання;

- підвищення безпеки розумних контрактів, щоб зробити їх більш стійкими до злому;

- забезпечення сумісності розумних контрактів з існуючими системами.

Розумні контракти мають потенціал революціонізувати багато галузей економіки. Однак для того, щоб розумні контракти стали успішними, необхідно вирішити ряд технічних та юридичних проблем [2, с. 9].

На нашу думку, існує ряд рекомендацій для вирішення правових проблем, пов'язаних із блокчейном та смарт-контрактами.

Ці рекомендації включають, зокрема:

- розробку нових правових рамок для регулювання блокчейну та смарт-контрактів;

- співпрацю на міжнародному рівні для розробки правових рамок для регулювання блокчейну та смарт-контрактів;

- навчання юристів та інших фахівців у галузі права про блокчейн та смарт-контракти;

- розвиток нових технологій для вирішення правових проблем, пов'язаних із блокчейном та смарт-контрактами (розвиток штучного інтелекту).

Література

1. Smith, R., Thomas, C. Digital Contracts: Practical Tips and Best Practices. American Bar Association, 2020. 120p.

2. Kesan, J., Shah, S. Smart Contracts: The Legal Framework. SSRN Electronic Journal, 2017. 22 p.

3. Werbach, K. Blockchain and the New Architecture of Trust. MIT Press., 2018. 344p.

Mokhniuk M., Demchuk. A. Cryptocurrency legal system of regulation. *The use of digital contracts is becoming more common. This paper provides practical advice and best practices for drafting and negotiating digital contracts. Topics covered include: legal requirements for digital contracts, use of electronic signatures, storage and security of digital contracts, blockchain technology.*

Keywords: *blockchain; electronic signature; intellectual property; legal protection; server; databases; cloud.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІКСАЦІЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЦИВІЛЬНОМУ НАСЕЛЕННЮ ПОШКОДЖЕННЯМ БУДІВЕЛЬ ТА СПОРУД ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

З. Ф. Самчук-Колодяжна

В тезах аналізується порядок фіксації шкоди та збитків завданих цивільному населенню пошкодженням та знищенням будівель та споруд, процедура виконання невідкладних робіт по ліквідації наслідків збройної агресії щодо нерухомості та проблеми захисту прав громадян на об'єкти нерухомого майна, що буде споруджене у майбутньому.

Ключові слова: збройна агресія, цивільне населення, фіксація шкоди та збитків, пошкоджені/зруйновані об'єкти нерухомості, засоби ураження, аналітична оцінка шкоди та збитків, інвестор, забудовник, межа відповідальності.

Сьогодні в XXI столітті російський агресор веде абсолютно безпідставну війну на території нашої країни з такими руйнівними наслідками та їх масштабами, з якими людство ще не зустрічалося і не допускало, що технічний прогрес може реально бути спрямованим на знищення всього живого на планеті, а ядерні погрози стануть буденним явищем.

За визначенням американського видання THE WASHINGTON POST Україна є замінованою найбільш країною у світі, її «засмічена» боєприпасами територія площею в Уругвай.

Згідно звіту Аналітичного центру GLOPSEC біля тридцяти процентів території України потребує розмінування, на що необхідно затратити мільярди доларів та сотні років.

Україна започаткувала національні механізми захисту прав та безпеки своїх громадян від неадекватних дій російського агресора-окупанта [3].

Перш за все, це виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії РФ та фіксації шкоди і збитків, завданих воєнними діями.

Постановою КМУ від 19.04.2022 № 473 затверджено Порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд [1].

Зауважимо, Порядок про виконання невідкладних робіт визначає загальний механізм оперативного реагування визначеними ним органами на наслідки збройної агресії Російської Федерації, пов'язаними із пошкодженням будівель та споруд на територіях, на яких відсутні або завершено активні фази бойових дій.

Перш за все, потрібно звернути увагу на значення поняття «невідкладні роботи щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд». Пункт 3 даного Порядку передбачає комплекс першочергових організаційно-технічних робіт і заходів, спрямованих на ліквідацію небезпечних наслідків, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд для запобігання загибелі людей, та зменшення обсягів можливих матеріальних втрат.

Для запровадження механізму оперативного реагування задіюються органи місцевого самоврядування, центральні органи виконавчої влади, військові адміністрації та органи управління і сил цивільного захисту.

Уповноважені органи разом з ДСНС визначають зону можливого ураження – потенційно небезпечну територію, організовують оповіщення населення про ризики, визначають місця складування відходів, знищення вибухонебезпечних предметів, здійснюють візуальні огляди пошкоджених об'єктів, приймають рішення щодо обстеження таких об'єктів, відповідно до вимог постанови КМУ від 12.04.2017 про «Порядок проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва» [2].

Необхідно відмітити, що такі роботи проводяться лише щодо будівель та споруд і критичної інфраструктури.

Постановою Кабінету Міністрів від 19 квітня 2022 №473 затверджений порядок, що застосовується для фіксації пошкоджень, зумовлених збройною агресією проти України, будівель та споруд приватної та комунальної форми власності, та може застосовуватися для фіксації пошкоджень будівель і споруд державної форми власності. Роботи з проведення обстеження таких об'єктів виконуються після здійснення комплексу заходів, таких як розмінування, виконання робіт з

первинного демонтажу, здійснення оперативно-слідчих дій правоохоронними органами у рамках кримінальних проваджень [1].

Відповідно до п. 6 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд» порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд, обстеження пошкоджених об'єктів здійснюється за рішенням уповноважених органів шляхом комісійного обстеження та/або технічного обстеження [1].

Пріоритет надається об'єктам соціальної інфраструктури та багатоквартирним будинкам і гуртожиткам. А саме, першочергово комісійному/технічному обстеженню підлягають: пошкоджені об'єкти соціальної інфраструктури (об'єкти закладів дошкільної, загальної середньої освіти; закладів охорони здоров'я, закладів соціального захисту населення), будівлі адміністративного призначення, в тому числі такі, в яких надаються адміністративні послуги, розмішуються органи управління та сили цивільного захисту, зокрема пожежно-рятувальні підрозділи та аварійно-рятувальні служби; пошкоджені об'єкти житлово-комунального господарства (електро-, газо-, тепlopостачання, водopостачання та водовідведення, а також їх мережі); пошкоджені об'єкти житлового фонду, а саме багатоквартирні житлові будинки, гуртожитки.

За результатами комісійного обстеження складається акт обстеження об'єкта, пошкодженого внаслідок військових дій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, до якого обов'язково додаються результати фотофіксації об'єкта, що свідчать про характер та обсяг руйнувань. Акти комісійного обстеження передаються держателю Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації.

Технічне обстеження проводиться в разі виявлення під час проведення обстеження будівельних конструкцій, інженерних мереж і систем дефектів і пошкоджень, що можуть призвести до різкого зниження несучої здатності або обвалення окремих конструкцій, втрати стійкості об'єкта, а також вплинути на роботу устаткування, і таких, що створюють загрозу життю та здоров'ю людей. Уповноважений орган зобов'язаний жити заходів щодо забезпечення безпеки населення, яке може перебувати в зоні можливого обвалення будівельних конструкцій, будівель та споруд.

Після обстежень уповноважений орган розглядає акти комісійного обстеження, звіти та акти технічного обстеження, на підставі яких з метою вжиття заходів щодо забезпечення техногенної безпеки складає та подає на розгляд Регіональній комісії з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій переліки аварійно-небезпечних об'єктів.

В результаті, на підставі рішення Регіональної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій уповноважений орган затверджує переліки потенційно аварійно-небезпечних об'єктів, які підлягають демонтажу, ліквідації та організовує виконання робіт з демонтажу відповідно до «Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 474, а також роботи щодо збирання, попереднього сортування та відокремлення небезпечних відходів (у разі можливості), транспортування та тимчасового зберігання відходів, що утворилися внаслідок виконання робіт з демонтажу, відповідно до «Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073.

Для захисту речових прав на нерухоме майно що буде будуватися в майбутньому був прийнятий Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» від 10.10.2022 №2518 – IX, що набрав чинності з 10.10. 2022 р. [4].

Який покликаний, передусім, забезпечити прозорість ринку недобудованої нерухомості та запровадити дієві механізми захисту прав інвесторів, що особливо важливі в умовах нестабільності ринку нерухомості та викликів, які поставили умови воєнного часу перед підприємцями та потенційними інвесторами.

Зокрема, ним запроваджено наступне:

- Забудовник не може почати продавати квартири, не маючи відповідних дозвільних документів та всіх умов, необхідних для добудови нерухомості.
- Майбутня квартира у незакінченому об'єкті повинна бути

zareєстрована у реєстрі речових прав Міністерства юстиції України як окремий об'єкт майнових прав. Така реєстрація кожної квартири буде можлива лише після наявності всіх необхідних дозвільних документів.

- Інформація стосовно кількості проданих квартир у новобудові повинна бути у вільному доступі, що унеможливить продавати одні й ті ж квартири по кілька разів.

- Майбутній володілець квартири має можливість розірвати не вигідний для себе договір із забудовником.

- Забудовник в обов'язковому порядку повинен під'єднати майбутню новобудову до усіх інженерних мереж (газ, вода, світло тощо) на постійній основі. Тільки після цього можливим є введення будинку в експлуатацію.

Зауважимо, що Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» не лише встановлює особливості цивільного обороту об'єктів незавершеного будівництва і майбутніх об'єктів нерухомості, але й перш за все, спрямований на гарантування речових прав осіб, що мають право на відшкодування шкоди завданої об'єктам нерухомості, в.т.ч житла агресією РФ внаслідок бойових дій шляхом реалізації житлового Сертифіката [4].

Отже, законодавчо встановлений порядок фіксації пошкоджених та зруйнованих будинків та споруд, забезпечена прозорість ринку недобудованої нерухомості. На порядку денному створення механізму реалізації права цивільного населення на відшкодування шкоди, завданої цивільній інфраструктурі агресією РФ.

Література

1. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.04.2022 р. № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text>

2. Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 р. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D0%BF#Text>

3. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI.

Відомості Верховної Ради України. 2013. № 34-35. Ст. 458.

4. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому 10.10.2022 № 2518-9 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>

Samchuk-Kolodyazna Z. Current issues of legal regulation of recording damage caused to the civilian population by damage to buildings and structures as a result of the armed aggression of the Russian Federation. *The theses analyze the procedure for fixing damage and losses caused to the civilian population by damage and destruction of buildings and structures, the procedure for performing urgent work to eliminate the consequences of armed aggression in relation to real estate, and the problem of protecting the rights of citizens to real estate that will be built in the future.*

Keywords: *armed aggression, civilian population, fixation of damage and losses, damaged/destroyed real estate objects, means of destruction, analytical assessment of damage and losses, investor, developer, liability limit.*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ МАЙНУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В РЕЗУЛЬТАТІ ВОЄННИХ ДІЙ

З. І. Книш, С. В. Книш

Статтю присвячено висвітленню проблем механізму компенсації шкоди завданої майну внутрішньо переміщених осіб в Україні. У статті розглянуто правові норми, які регулюють на сьогоднішній день питання компенсації та відшкодування шкоди за втрачене або пошкоджене майно в результаті воєнних дій. Встановлено, які питання щодо компенсації та відшкодування шкоди за втрачене та/або пошкоджене майно в результаті воєнних дій ще потребують врегулювання чинним законодавством.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, компенсація шкоди, втрачене або пошкоджене майно в результаті воєнних дій.

Одним із пріоритетних напрямів державної політики України на сучасному етапі продовжує залишатись вимушене переміщення осіб у країні, спричинене у 2014 році тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим та дестабілізацією ситуації на сході України та наступною широкомасштабною війною з росією. Водночас, першочерговим завданням української держави є пошук шляхів подолання негативних наслідків внутрішнього переміщення та забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Міжнародні засади охорони прав внутрішньо переміщених осіб визначені у Керівних принципах з питань про переміщення осіб всередині країни, прийнятих ООН у 1998 році. До них віднесено: право на життя та охорону здоров'я; збереження усіх політичних прав; рівність ВПО з іншими громадянами, що проживають у державі; обов'язковість державної допомоги при переміщенні; захист залишеної власності на тимчасово окупованій території чи території збройного конфлікту; право на пошук та залишення у безпечному місці проживання; гарантування збереження права власності; можливість повернення до попереднього місця проживання; заборона дискримінації за ознакою переміщення; право на зв'язок із сім'єю; не розлучення батьків та дітей; можливість продовження отримання освіти ін.

Тобто, незважаючи на факт переміщення внутрішньо переміщені особи не втрачають жодних прав, а отримують певні додаткові гарантії у сфері власної безпеки, свого права власності. В Україні наведені принципи частково реалізовані у Законах України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Незважаючи на сформованість законодавчої та нормативної баз, що забезпечують здійснення захисту права власності внутрішньо переміщених осіб, усе ж існують проблеми, які потребують подальшого вирішення, зокрема щодо визначення механізму компенсації та відшкодування шкоди таким особам.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють питання компенсації та відшкодування шкоди за втрачене та/або пошкоджене майно в результаті воєнних дій, є:

1. Закон України від 23 лютого 2023 року №2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [1]. Визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, з дня набрання чинності Указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України "Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, а також правові засади створення та ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України.

2. Порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії російської федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд № 473 від 19 квітня 2022 р. [2]. Визначає механізм оперативного реагування виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, військових адміністрацій, центральних органів виконавчої влади, органів управління та сил цивільного захисту, спрямований на ліквідацію наслідків збройної агресії російської федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд, на територіях, на яких відсутні або завершено активні фази бойових дій.

3. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації № 326 від 20 березня 2022 р. [3]. Встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, починаючи з 19 лютого 2014 року, компетентними органами.

4. Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації №380 від 26 березня 2022 р. [4]. Визначає умови, механізм та процедуру подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України.

5. Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації № 947 від 18 грудня 2013 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 р. № 767) [5]. Встановлює механізм надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій і розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації.

Однак, дані нормативно-правові акти регулюють лише перший етап отримання компенсації від держави за пошкоджене чи зруйноване майно – збір документів та іншої інформації, яка є доказовою базою та, в подальшому, стане основою для отримання компенсацій або іншого відшкодування.

З початку війни у Верховній Раді України перебуває на розгляді декілька законопроектів, які мають повною мірою регулювати даний механізм, проте поки що жодний закон не прийнято.

Зокрема, законопроект №7385 від 17 травня 2022 року «Про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» ставить за мету запровадження на державному рівні інституту відшкодування потерпілим шкоди, завданої збройною агресією рф. У законопроекті пропонується встановити, що потерпілий внаслідок збройної агресії рф – фізична особа, якій збройною агресією рф завдано моральної, фізичної та/або майнової шкоди; юридична особа приватного права, фізична особа – підприємець, яким збройною агресією рф завдано майнової шкоди. Передбачається, що майнова шкода – (збитки) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні, або прямі збитки) та доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода, або непрямі збитки). Вказане положення відповідає наявній нормі у ЦК України про майнову шкоду.

Законопроектом пропонується запровадити Реєстр потерпілих внаслідок збройної агресії та створення Фонду відшкодування шкоди, завданої потерпілій особі внаслідок збройної агресії рф, який буде приймати рішення про задоволення заяв про виплату шкоди та здійснювати таку виплату, завданої потерпілій шкоди.

Автори законопроекту зазначають, що основними джерелами забезпечення відшкодування шкоди будуть: кошти та інше майно держави-агресора та її резидентів, інших осіб, протиправні дії яких призвели до збройної агресії проти України; внески юридичних та фізичних осіб; цільові гранти, надані іншими державами, міжнародними організаціями, фондами, що здійснюють розподіл та надання таких грантів; кошти та майно у формі благодійної, гуманітарної та технічної допомоги, у т.ч. і переданих від іноземних держав, міждержавних, міжурядових та міжнародних організацій; інші джерела фінансування, не заборонені законодавством.

Література

1. Закон України від 23 лютого 2023 року №2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Електронний ресурс: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

2. Порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії російської федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд № 473 від 19 квітня 2022 р. Електронний ресурс: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-п#Text>

3. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації № 326 від 20 березня 2022 р. Електронний ресурс: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text>

4. Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації №380 від 26 березня 2022 р. Електронний ресурс: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-п#Text>

5. Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною

агресією російської федерації № 947 від 18 грудня 2013 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 р. № 767). Електронний ресурс: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1301-2021-п#Text>

Knysh Z., Knysh S. Legal regulation of compensation for property damage of internally displaced persons as a result of military actions. *The article is devoted to highlighting the problems of the mechanism of compensation for damage caused to the property of internally displaced persons in Ukraine. The article examines the legal norms that currently regulate the issue of compensation for lost and/or damaged property as a result of military actions. It has been determined which issues regarding compensation and indemnification for lost or damaged property as a result of military actions still need to be settled by the current legislation.*

Keywords: *internally displaced persons, compensation for damage, the lost or damaged property is as a result of military actions.*

НОТАРІЛЬНА ФОРМА ДОГОВОРУ РЕЄСТРОВАНОГО ПАРТНЕРСТВА

О. В. Старчук

У статті проаналізовано юридичну природу договору реєстрованого партнерства та запропоновано його укладати у складній письмовій формі шляхом посвідчення нотаріусом або уповноваженими посадовими особами відповідно до Цивільного кодексу України.

Ключові слова: *реєстроване партнерства, нотаріус, договір, майнові права.*

Відносини чоловіка та жінки чи осіб однієї статі стають розповсюдженим явищем в Україні, що викликає необхідність прийняття спеціального законодавства (Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств») та надання Сімейним кодексом України юридичного значення майновим наслідкам їхнього перебування у реєстрованому партнерстві. Проблема встановлення реєстрованого партнерства не лише обговорюється науковцями, а й викликає дискусії у юристів-практиків, зокрема нотаріусів при посвідченні договору реєстрованого партнерства.

Відповідно до ст. 4 Сімейного кодексу України (далі – СК України), реалізуючи право на особисту свободу, кожна людина має право на створення сім'ї та проживання в ній [1]. Форму створення сім'ї особи обирають самостійно. Звідси, проект Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» визначає правові та організаційні засади реєстрованих партнерств, правовий статус, особисті немайнові та майнові права і обов'язки реєстрованих партнерів, порядок і наслідки державної реєстрації та порядок припинення реєстрованого партнерства.

Згідно ч. 1-2 ст. 6 проекту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» майно, набуте реєстрованими партнерами за час перебування в реєстрованому партнерстві, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено договором між ними. До реєстрованого партнерства з режимом спільної сумісної власності застосовуються положення Сімейного кодексу України та інших нормативно-правових актів щодо права спільної сумісної власності подружжя (в частині, що не суперечить суті реєстрованого партнерства) [2].

Отже, норми сімейного законодавства, які регулюють правові відносини з приводу виникнення права спільної сумісної власності подружжя, застосовуються до майна, що було придбано реєстрованими партнерами.

Проаналізувавши практику зарубіжних країн щодо врегулювання майнових відносин реєстрованих партнерів, варто зауважити, що укладення договору про сумісне життя партнерів (у розумінні проекту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» – реєстрованих партнерів) розповсюджена, зокрема, у Франції. Відповідно до ст. 5151 Цивільного кодексу Франції, партнери подають спільну заяву, в якій зазначають їхні майнові відносини та договір про сумісне життя в компетентний орган державної реєстрації. Наведені чіткі умови укладення такого договору: 1) укладається повнолітніми дієздатними особами різної або однієї статі, які не перебувають у забороненому ступені спорідненості; 2) такі особи не перебувають у шлюбі з іншими особами, а також не уклали іншого договору про спільне життя [3].

У Швеції, зауважують А. Боренкова, Т. Марценюк, співмешканці, які не бажають, щоб їхні відносини регулювались законом про співжиття, можуть укласти між собою відповідний правочин [4].

Звідси, позитивний досвід врегулювання майнових відносин партнерів шляхом укладання договору реєстрованого партнерства, в якому можуть бути визначені майнові права та обов'язки реєстрованих партнерів, правовий режим майна, яке є у їхній власності та порядок його поділу передбачений у ст. 3 проекту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» [2].

Особливістю договору реєстрованого партнерства є те, що він є тотожним шлюбному договору, який укладається між подружжям або особами, які подали заяву на реєстрацію шлюбу (нареченими) (в частині, що не суперечить суті реєстрованого партнерства). Тобто, договором реєстрованого партнерства визначається правовий режим майна, порядок користування житлом, право на утримання тощо як і у шлюбному договорі, який має комплексний характер, бо врегульовує усі майнові відносини подружжя чи наречених.

Договір реєстрованого партнерства можуть укласти як реєстровані партнери так і особи, які мають намір зареєструвати партнерство в письмовій формі або за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку, а за бажанням однієї зі сторін та у випадках, коли положення договору реєстрованого партнерства стосуються нерухомого майна він посвідчується нотаріально. Окрім цього, договір реєстрованого партнерства, посвідчений уповноваженими посадовими особами відповідно до Цивільного кодексу України, прирівнюється до нотаріально посвідченого.

Після прийняття Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» будуть внесені зміни і до більше як сорока законодавчих актів, в тому числі і Закону України «Про нотаріат», зокрема с. 9, п. 4 ч. 1 ст. 34, п. 7 ч. 1 ст. 37, п. 4 ч. 1 ст. 38, ч. 2 ст. 68, назва гл. 8, ст. 70-71, ч. 4 ст. 78 [5].

Отже, складна письмова форма договору (посвідчення нотаріусом або уповноваженими посадовими особами) не є обов'язковою для надання йому юридичної сили, окрім випадку, коли положення договору стосуються нерухомого майна чи за бажанням партнерів.

Однак, з метою надання юридичної вірогідності положенням договору реєстрованого партнерства вважаємо за доцільне передбачити можливість його укладення лише у складній письмовій формі. Оскільки, такий договір буде поіменованим, адже його юридична природа буде закріплена на законодавчому рівні і до нього будуть застосовуватися положення Сімейного кодексу України та інших нормативно-правових актів щодо шлюбного договору, то його посвідчення нотаріусом буде здійснюватись згідно з нотаріальним провадженням щодо поіменованих договорів.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що надзвичайно дискусійним є питання щодо форми укладення договору реєстрованого партнерства. Більш доцільним вбачається його укладення у складній письмовій формі, в якому визначатиметься режим спільної сумісної власності на майно, набуте під час спільного проживання якщо інше не буде передбачене договором і свідчитиме про виникнення сім'ї, якщо це не суперечитиме моральним засадам суспільства.

Доцільно внести зміни до п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» і викласти його у такій редакції: «Договір реєстрованого партнерства укладається в складній письмовій формі шляхом посвідчення нотаріусом або уповноваженими посадовими особами відповідно до Цивільного кодексу України», а п. 4 ч. 1 та ч. 2 скасувати.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. зі змінами і доп. *Відом. Верх. Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
2. Про інститут реєстрованих партнерств: проект Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1681894>
3. Цивільний кодекс Франції (Code Civil des Francais) від 21 березня 1804 р. (ред. із змінами, внесеними Законом від 24 листопада 2009 р.). URL: [Le codes Public de la diffusion du droit // droit francais // les codes en viquer URL: http://www.legifrance.gouv.fr/](http://www.legifrance.gouv.fr/)
4. Боренкова А., Марценюк Т. Форми сімейних відносин Швеції (на прикладі офіційного чи цивільного шлюбів) URL: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bistream>.
5. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. із змінами та доп. *Відом. Верх. Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

Starchuk O. Notarial form of the registered partnership agreement. *The article analyzes the legal nature of the registered partnership agreement and proposes to conclude it in a simple written form by notarization by a notary or authorized officials in accordance with the Civil Code of Ukraine.*

Keywords: registered partnership, notary, contract, property rights.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ЗНИЩЕННЯМ АБО ПОШКОДЖЕННЯМ НЕРУХОМОГО МАЙНА У ХОДІ БОЙОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

М. Р. Степчук

Нетиповість підстав завдання шкоди, а саме введення бойових дій, що призвело до пошкодження або знищення нерухомого майна та специфічність суб'єкта, що завдав таку шкоду, а саме іноземна держава-агресор Російська Федерація унеможливають ефективне застосування загального механізму відшкодування шкоди передбаченого в цивільному законодавстві. Законодавець нажаль приділяв і приділяє більшу увагу механізму компенсації, а не механізму відшкодування шкоди, що призвело до того, що фактично законодавство не передбачає порядку реалізації права на захист порушених цивільних прав власності в результаті ведення бойових дій через механізм відшкодування шкоди. Визнання Російської Федерації суб'єктом, що завдав відповідну шкоду, суперечить її принципу юрисдикційного суверенітету, і навіть судової практика Верховного Суду є спірним рішенням такої проблеми. Виникає проблема і в порядку списання відшкодувань і джерела їх нарахування, що потребує значних законодавчих змін і доктринального дослідження проблемних аспектів.

Ключові слова: механізм відшкодування, майнова шкода, військова агресія, цивільно-правовий захист.

З початком повномасштабної військової агресії Росії проти України набули значного поширення певні обставини, що виступають юридичними фактами у сфері майнових цивільних відносин, у тому числі тих, що складаються з приводу нерухомого майна. До них відносяться, зокрема знищення та пошкодження нерухомості як правовстановлюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі обставини.

Водночас у цілому недостатня нормативно-правова розробленість категорій знищення та пошкодження майна, а також специфіка юридичної обстановки, у якій настають відповідні обставини і яка характеризується веденням бойових дій у межах збройної агресії однієї держави проти іншої дозволяє констатувати певну невідповідність загального порядку відшкодування майнової шкоди, встановленого Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) та іншими нормативно-правовими актами принципам захисту права власності у тому числі в частині суб'єктної складової.

В порядку аналізу відповідного юридичного механізму варто зазначити, що загальні засади відшкодування майнової шкоди передбачені ст.ст. 22, 1166 ЦК України та ст. 225 Господарського кодексу України (далі – ГК України), які встановлюють, що особа, якій завдано збитки у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування, а шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Проте у аналізованій ситуації заподіювачем матеріальної шкоди виступає інша держава – Російська Федерація, юридичні факти у формі знищення або пошкодження нерухомого майна настають під час здійснення воєнних дій на територіях, на яких (у зв'язку з евакуацією) часто відсутні органи державної влади «мирного часу», котрі б могли засвідчити факт завдання матеріальної шкоди, визначити її обсяг чи надати правову оцінку діям осіб, що завдають відповідні збитки. Висока інтенсивність і подекуди хаотичність введення воєнних дій ускладнює встановлення особи чи осіб, котрі безпосередньо її завдають і їх приналежність до будь-якої держави. У зв'язку з цим встановити факти завдання шкоди Російською Федерацією чи її збройними формуваннями і визначити безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між діями та завданою шкодою у межах загального механізму відшкодування в порядку цивільного та кримінального судочинства може бути дуже складно. У зв'язку з цим найбільш ефективним шляхом у напрямку забезпечення застосування у тому

числі такого способу захисту права на нерухомість як відшкодування завданих збитків у відповідних умовах виступає запровадження окремого спеціального юридичного механізму.

Одним із кроків до його створення стало прийняття 18 січня 2018 року Верховною Радою України Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», котрий був покликаний установити регулювання викликаной збройною агресією прогалини. Україна брала на себе відповідальність за захист прав і законних інтересів осіб, що перебувають під юрисдикцією України, і зобов'язувалася розробити механізми захисту задля визнання, поновлення порушених прав та інтересів, припинення порушень та відшкодування майнової та немайнової шкоди. Визнаючи суб'єктом юридичної відповідальності Російську Федерацію, зазначено, що шкоду заподіяну Україні, має відшкодувати Російська Федерація (як держава-агресор) згідно з нормами міжнародного права. Дані норми вирішували ряд проблем, зокрема питання юрисдикції розгляду таких справ і визнання суб'єктом завдання шкоди безпосередньо Російську Федерацію, що позбавляло необхідності позивача доводити, що саме такий суб'єкт завдав матеріальну шкоду в незалежності від того чи завдали її регулярні військові такої держави чи інші пов'язані або підконтрольні їй особи. Проте, таке визнання Російської Федерації за загальними принципами міжнародного права не надавало можливості розглядати такі справи, адже це не долало поширений у світі принцип імунітету держави за яким до держави або її органів не може бути заявлений позов в іноземному суді без її згоди.

Вирішенню цієї проблеми присвятив увагу Верховний Суд [1]. Розглядаючи справу від 14 квітня 2022 року № 308/9708/19 про позов до Російської Федерації про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України, де відповідачем визначено РФ. Суд констатував необхідність ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим до цієї іноземної країни. Адже країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом. Проте слід визнати, що дана судова практика орієнтована переважно на внутрішньо-державну правозастосовну діяльність судів і наразі викликає певні доктринальні суперечки, щодо вірності та законності таких рішень. Зокрема, частина науковців зазначає, що скасувати застосування імунітету Російської Федерації лише правозастосовною практикою судів неможливо і для відповідності принципам справедливості і законності необхідно прийняти відповідний закон, в якому передбачалися конкретні умови, підстави та механізми позбавлення такого імунітету і лише тоді відкривати справи за такими позовами. Проте, у такому випадку виникає значна проблема, що полягає в тому, що «таке обмеження імунітету, коли буде прийняте Верховною Радою, не матиме зворотної сили в силу прямої заборони, передбаченої Конституцією України, тобто не стосуватиметься шкоди, що вже завдана в ході агресії» [2]. Також в доктрині сформувалася позиція на обґрунтування вірності рішень Верховного Суду з огляду на те, що Російська Федерація як відповідач не користується судовим імунітетом, оскільки її дії (збройна агресія проти іншої держави) не є реалізацією її суверенних прав і не можуть визнаватись *acta jure imperii* [3, с.45-47].

Проблема суб'єктного складу також в повній мірі не вирішилася і тому, так як формальне визначення Російської Федерації суб'єктом завдання шкоди не є достатнім для досягнення кінцевої мети механізму захисту. Навіть за умови розгляду таких справ в суді і ухвалення рішення про відшкодування шкоди, залишалася незрозумілим, яким чином ці кошти стягнути і з яких джерел.

Одним із варіантів вирішення цієї проблеми вбачається відшкодування збитків, завданих РФ за рахунок активів останньої, які знаходяться на території України або інших держав. В такому випадку такі активи повинні бути ідентифіковані, арештовані і в порядку примусового вилучення передані на певному правовому титулі державі України для подальших дій. Важливо зазначити, що примусове вилучення активів РФ на території України регулюється Законом України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів». При цьому право власності на вилучене майно за законом переходить до держави України, а не до фізичних осіб, і, відповідно, відшкодування може відбуватиметься саме з цього майна, хоча й виникають певні питання до законності такого вилучення майна і позбавлення права власності. А якщо говорити про активи, що знаходяться на території інших держав, то взагалі ще досі не існує юридичного механізму передачі таких активів Україні і у випадку прийняття можливих судових рішень на користь України чи її громадян про відшкодування шкоди завданої під час

воєнних дій з таких активів можуть виникнути проблеми з виконанням цих судових рішень, адже вони суперечать публічному порядку таких держав [4].

Тому механізм відшкодування шкоди завданої у тому числі шляхом знищення або пошкодження нерухомого майна фізичних чи юридичних осіб або держави Україна наразі перебуває на етапі формування. З огляду на викладене вище варто підсумувати, що наразі немає спеціального законодавчо закріпленого комплексного механізму відшкодування матеріальної шкоди завданої нерухомому майну у ході введення бойових дій на території України. Вбачається необхідність формування єдиної політики, щодо законодавчого закріплення відповідного механізму шляхом формування у тому числі законодавчої основи для примусового вилучення активів РФ і можливості відшкодування завданої шкоди за їх рахунок з дотриманням усіх принципів та засад права.

Література

1. Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>; Постанова Великої Палати Верховного Суду 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>.

2. Водянніков О. Агресивні імунітети і імунний агресор: між законодавцем і суддею. LB.ua: Дорослий погляд на світ. 26 серпня 2022 р. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/527485_agresivni_imuniteti_i_imunniy.html/

3. Гіренко, О.; Черняк, Ю.; Карнаух, Б. Юриздикційні імунітети держав у контексті відшкодування Росією шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 1. С. 44–52.

4. Маршук Ю. Способи відшкодування шкоди заподіяної внаслідок збройної агресії росії. 15 вересня 2022 р. URL : <https://dominanta-law.com/sposoby-vidshkoduvannya-shkody-zapodiyanoyivnaslidok-zbroynoyi-ahresiyi-rosiyi>

Stepchuk M. Some problems of the procedure of compensation for property damage caused to real estate as a result of military operations on the territory of Ukraine. *The atypical nature of the grounds for causing damage, namely, the outbreak of hostilities which resulted in damage or destruction of real estate and the specificity of the entity which caused such damage, namely, the foreign aggressor state - the Russian Federation, make it impossible to effectively apply the general mechanism of compensation for damage provided for in civil law. Unfortunately, the legislator has paid and continues to pay more attention to the mechanism of compensation rather than the mechanism of damage compensation, which has led to the fact that the legislation does not actually provide for the procedure for exercising the right to protect violated civil property rights as a result of the outbreak of hostilities through the mechanism of damage compensation. Recognizing the Russian Federation as the entity that caused the relevant damage contradicts its principle of jurisdictional sovereignty, and even the Supreme Court's case law is a controversial solution to this problem. There is also a problem with the procedure for writing off compensation and the source of its accrual, which requires significant legislative changes and doctrinal research of problematic aspects.*

Keywords: *mechanism of compensation, property damage, military aggression, civil defense.*

ДО ПИТАННЯ СВОБОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Н. Ф. Чубоха

Свобода особи є визначальною ознакою та принципом цивільного права межею якого є вимоги законодавства та моральні засади суспільства.

Ключові слова: *свобода людини, природні права, принцип права.*

Конституція України проголошує свободу людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23 Конституції України) [1]. Ст. 271 Цивільного кодексу України (надалі - ЦК України) визначає зміст особистого немайнового права як можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд, визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя [2]. Ст. 288 ч. 2 ЦК України містить заборони щодо вчинення дій, що

порушують право на свободу. Фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства відповідно до ч. 2 ст. 300 ЦК України. У Загальній декларації прав людини зазначено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина може зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і добробуту в демократичному суспільстві (ч. 2 ст. 29) [3]. Надзвичайне значення свободи особи як найвищої цінності людини є особливо актуальним та набуває особливого значення в умовах воєнного стану.

Вищезазначені положення містять приватно-правовий принцип «дозволено те, що не заборонено законом» та вимоги дотримання моральних засад суспільства при здійсненні цивільних прав та інтересів.

Свобода особи є основою об'єктивного функціонування приватного права, а принцип свободи є демократичною засадою та вектором динамічного його розвитку. Цивільне право визнає суб'єкта автономним, незалежним і з цим нерозривно пов'язує те, що належить людині від природи - її свободу. Свобода - це одна з природних властивостей та найвищих цінностей людини, яка не залежить від держави та робить людину вільною у своїх думках і вчинках. Саме тому «... коли мова йде про приватне право, то саме тут, передусім, йдеться про свободу, правоздатність і правосуб'єктність індивідів, фізичних осіб, ...» [4, с. 29]. А «... найголовнішим принципом приватного права є принцип свободи особистості, автономія, свобода права приватної власності, юридична рівність суб'єктів, свобода договору» [5, с. 133].

Приватне право регулює такі відносини, в яких: « - всі особи на рівних засадах самі своєю волею і у своїх інтересах встановлюють взаємні права і обов'язки; - всі особи, що є суб'єктами цивільного права, захищені від незаконного, неправомірного втручання в їх справи; - всі особи виступають стосовно один одного як юридично рівні, не підпорядковані один одному» [4, с. 33]. Є. Харитонов зазначає, що приватне право є право особово-свободне, у цих межах суб'єкт може здійснювати його у будь-якому напрямі» [6, с. 17].

Диспозитивність як загальний дозвіл на певну поведінку особи і є тією свободою, яка є визначальною ознакою приватного права, підґрунтям усіх принципів цивільного права і законодавства. Так, свобода договору (ст.ст. 3, 6, 627 ЦК України), свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом (ст.ст. 3, 50 ЦК України) та інші загальні засади цивільного законодавства є приписами природного права та принципами правового регулювання цивільних відносин. Це першоджерела, які носять загальнообов'язковий характер та визначають поведінку людини незалежно від позитивного права. Загальнодозвільний принцип забезпечує належні цивілізовані ринкові відносини, свободу економічної діяльності, справедливу конкуренцію, приватну ініціативу, динамічний розвиток підприємництва тощо. Адже лише вільна людина у вільному суспільстві має право вчиняти будь-які дії, що не суперечать закону і справедливим вимогам моралі. Відображення свободи особи у конкретних правах робить її більш реальною за умови закріплення у нормативно-правових актах, які передбачають механізм її реалізації, балансу співвідношення свободи, прав та обов'язків особи, суспільства та держави.

Отже, свобода особи є її немайновим благом, змістом якого є можливість вільно, за своєю волею та на власний розсуд з метою задоволення приватного інтересу усвідомлено визначати свою поведінку у цивільних правовідносинах. Особистий інтерес є рушійною силою, поштовхом до вчинення тих дій, які є наслідком її свободи, власної волі та розсуду щодо обрання способів та засобів досягнення мети у цивільних правовідносинах. Певні види цивільних правовідносин будуть зумовлювати і зміст свободи особи та її реалізацію.

У цивільних правовідносинах особа свободу реалізує безпосередньо через суб'єктивні права, які відповідно до ч. 1 ст. 12. «Особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд» [5]. Це означає, що всі питання здійснення суб'єктивних прав, включаючи обсяг і засоби їх реалізації, а також відмови від суб'єктивних прав, передання їх іншим особам і ін., вирішується уповноваженою особою за власною волею, на свій розсуд. При здійсненні суб'єктивних цивільних прав особа використовує певну правову свободу, яка гарантується їй державою та власний розсуд самої особи. Свобода та розсуд особи є основною умовою здійснення цивільних прав та інтересів. Правова свобода дозволяє суб'єктам цивільного права у виборі варіанта поведінки, тобто можливістю правомірно, у встановлених межах, набувати суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, визначати (формулювати) структуру суб'єктивних цивільних прав, здійснювати суб'єктивні цивільні права, використовувати порядок і способи захисту порушених прав, а також обирати розмір та форми

цивільно-правової відповідальності. При цьому встановлюється межа здійснення такого права особою: «... не порушувати права і свободи інших людей». Тобто свобода визначається через права, обов'язки та межі, визначені законом та моральними засадами суспільства. Якщо право - це міра свободи, то свобода як категорія права є спосіб (форма) самовизначення суб'єктів цивільного права щодо визначення мети у цивільних правовідносинах та способів і засобів її досягнення. Суб'єктивні цивільні права відображають спрямування і форми використання свободи кожною особою у відповідних цивільних правовідносинах. Проте свобода особи має узгоджуватись із свободою інших людей, обмежуватись їхніми природними правами та приватними інтересами, обґрунтованими вимогами суспільства, а її межами має бути справедливість, добросовісність та розумність.

Таким чином, свобода невід'ємна природна властивість людини як можливість певної поведінки особи, яка закріплена у праві та відповідає моральним засадам суспільства, це загальний дозвіл на вчинення дій за своєю волею, на власний розсуд у визначених межах з метою досягнення приватного інтересу у цивільних правовідносинах.

Література

1. Конституція України : закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змінами).
2. Цивільний кодекс України : кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.09.2023)
3. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text(дата звернення: 10.09.2023)
4. Мадіссон В. Онтологія приватного права. *Право України*. 2001. № 1. С. 29–33.
5. Сібільов М. Загальна характеристика сфери приватного права. *Вісник Академії правових наук*. 2001. № 2 (25). С. 123-134.
6. Цивільне та сімейне право України: підруч. / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. Київ: Правова єдність, 2009. 968 с.

Chubokha N. To the issue of freedom in civil law. Individual freedom is a defining feature and principle of civil law, the limit of which is the requirements of legislation and the moral principles of society.

Keywords: human freedom, natural rights, principle of law.

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТРУДОВЕ ПРАВО

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Н. І. Вознюк

Розглянуто окремі аспекти реформування системи соціального захисту в умовах післявоєнного відновлення України. Внесено загальні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: соціальний захист, воєнний стан, цифровізація, післявоєнне відновлення

Умови воєнного стану мають значний вплив на функціонування системи соціального захисту України. Сучасні реалії вимагають оперативного реагування на виклики та забезпечення стабільної роботи усіх інститутів. Від початку широкомасштабного російського вторгнення в Україну, виникла нагальна необхідність вдосконалити наявні та створити нові інститути соціального захисту, розробивши для цього відповідну нормативно-правову базу у найкоротші терміни. Мова йде, зокрема, про соціальний захист внутрішньо переміщених осіб, постраждалих внаслідок воєнних дій, військовослужбовців та членів їх сімей, членів сімей загиблих тощо. Названі вище інститути продовжують розвиватися через вдосконалення нормативного регулювання на основі практики правозастосування та тенденцій розвитку ситуації. Вважаємо, що такий напрямок подальшого функціонування системи соціального захисту буде актуальним протягом всього періоду активних воєнних дій, а також збереже своє значення на післявоєнний період. Незважаючи на те, що сьогодні неможливо об'єктивно спрогнозувати тривалість війни та соціальні наслідки після її закінчення, вважаємо за доцільне розпочати підготовку до вирішення завдань соціального захисту на післявоєнний період.

Для забезпечення єдності розвитку системи соціального захисту необхідно визначити основні засади такого процесу, які б знаходили своє відображення як у реформуванні окремих складових, так і в організації роботи системи в цілому. Пропонуємо до таких віднести: адресність, комплексність, цифровізацію.

Адресність надання соціальних виплат була закладена ще у Концепції соціального забезпечення населення України, схваленій постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року № 3758-ХІІ [1]. У сфері соціального захисту адресність — це передусім індивідуальний підхід із врахуванням спроможності реципієнтів. У довоєнний період принцип адресності соціальних виплат широко застосовувався в Україні, зокрема при призначенні державних соціальних допомог: державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиноким матерям, допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування тощо. З початком збройної агресії виникла необхідність максимально швидко забезпечити доступ соціально вразливих верств населення до соціальних виплат. У зв'язку з цим було ухвалено рішення про спрощення вимог щодо дотримання адресності з метою забезпечення доступності та оперативності забезпечення державними допомогамі. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 214 [2] було передбачено автоматичну пролонгацію визначених видів допомог, а отже спроможність отримувачів на період продовження виплат не враховувалась. Наприкінці 2022 року до згаданої постанови було внесено зміни та відновлено адресний підхід призначення окремих видів державних соціальних допомог. Також, в липні 2023 року було впроваджено адресний підхід у призначенні допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам [3].

За умов повоєнного відновлення принцип адресності повинен бути поновлений як основний для надання державних соціальних допомог. Крім того, необхідно забезпечити подальше його впровадження у механізм надання абсолютної більшості державних допомог, соціальних пільг та послуг. Більш ефективному втіленню принципу адресності буде сприяти розширення застосування цифрових технологій для визначення та підтвердження статусу та спроможності особи, яка потребує соціального захисту.

Внаслідок війни в Україні з'явилися категорії осіб, які потребують значної уваги та різнопланової соціальної підтримки з боку держави. Це, зокрема, ветерани війни, особливо ті, які отримали поранення, стали людьми з інвалідністю; члени сімей загиблих тощо. Для забезпечення повноти та ефективності соціального захисту таких категорій визначальним має стати принцип комплексного підходу. Зокрема, для ветеранів війни крім звичайної матеріальної підтримки необхідно посилити гарантії та створити нові механізми у сфері безоплатного медичного забезпечення, професійного навчання та перепідготовки, комплексної реабілітації, забезпечення житлом тощо. При формуванні нормативної бази соціального захисту ветеранів також необхідно спиратися на комплексний підхід. Вважаємо за доцільне зберегти наявну практику, коли весь спектр заходів із соціального захисту ветеранів війни закріплено в одному нормативно-правовому акті – Законі України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” [4]. При цьому вказаний закон безумовно потребує вдосконалення, зокрема посилення ресоціалізаційної складової, підвищення гарантій належного рівня безоплатного медичного забезпечення. Члени сімей загиблих у війні військовослужбовців у цьому ж законі віднесені до категорії “сім’ї загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників і Захисниць України”. Вважаємо такий підхід виправданим, оскільки і ветерани і члени сімей загиблих потребують максимального комплексного соціального захисту і підтримки.

Реалізація названих вище принципів розвитку системи соціального захисту в післявоєнний період обов'язково повинна супроводжуватися впровадженням сучасних цифрових технологій, виходячи з принципу цифровізації. Ще в 2003 році на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 29 січня 2003 р. № 117 [5] було створено Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги. Поступово законодавець розширював перелік суб'єктів отримувачів пільг, які включалися до цього реєстру, на сьогодні в цьому реєстрі наявна інформація про практично всі категорії пільговиків. В 2021 році, на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 р. № 99 [6], було сформовано Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг, який є автоматизованою інформаційно-телекомунікаційною системою, призначеною для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, використання, знеособлення і знищення даних про надавачів та отримувачів соціальних послуг, визначених законодавством.

Наявність декількох реєстрів та цифрових систем у сфері обліку та надання різних видів соціального захисту ускладнює застосування комплексного підходу соціального захисту та спричиняє додаткові витрати коштів та людських ресурсів на забезпечення його функціонування. Це питання покликане вирішити функціонування Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС) [7], яка наразі активно впроваджується по всій території України.

Ключовим напрямком цифровізації соціальної сфери, на нашу думку, має стати забезпечення доступності електронних послуг у сфері соціального захисту, зокрема, можливості віддалено вчиняти дії щодо призначення, коригування та припинення усіх видів соціальних виплат, пільг та послуг. Позитивний досвід організації взаємодії в цифровому форматі з реципієнтами наявний у Пенсійного фонду України. Так, на веб-порталі електронних послуг Пенсійного фонду України доступний зручний онлайн-сервіс — особистий кабінет, а також є можливість отримати більшість послуг від Пенсійного фонду України дистанційно в електронній формі. Бажаним позитивним результатом реалізації цього напрямку цифровізації вважаємо створення Єдиного реєстру отримувачів соціальних виплат, пільг та послуг та Єдиного порталу електронних послуг у сфері соціального захисту з особистим електронним кабінетом громадянина.

Отже, відновлення України у післявоєнний період передбачатиме впровадження нових реформ у сфері соціального захисту, трансформацію наявних елементів системи, вимагатиме ефективної роботи всіх державних інститутів, взаємодії громадянського суспільства і держави.

Література

1. Концепція соціального забезпечення населення України, схвалена постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року № 3758-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12#Text>
2. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text>
3. Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2023 р. № 709. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2023-%D0%BF#n61>

4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#top>

5. Про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги : постанова Кабінету Міністрів України від 29 січня 2003 р. № 117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2003-%D0%BF#Text>

6. Про Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 р. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2021-%D0%BF#Text>

7. Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 404. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-%D0%BF#Text>

Vozniuk N. The issue of promising directions of social sphere reform in the context of post-war reconstruction of Ukraine. Some aspects of reforming the social protection system in the context of post-war reconstruction of Ukraine are considered. Proposes were submitted to improve current legalisation.

Keywords: social protection, martial law, digitalization, post-war reconstruction

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

П. С. Корнієнко

Актуальність даної теми спонукає до дослідження існуючих міжнародних стандартів, регулювання забезпечення та захисту соціальних прав людини, які в зв'язку з розвитком суспільства стають все більш важливими, оскільки вони гарантують гідний рівень життя. Досліджено визначення основних понять і термінів, серед яких «соціальні права», «міжнародні стандарти», «міжнародні стандарти прав людини», визначено перелік соціальних прав людини, соціальні права в Україні та їх розгляд крізь призму євро інтеграційного курсу.

Ключові слова: соціальні права, міжнародні стандарти, захист, міжнародні документи.

Стрімкий розвиток людства, глобалізація та технічний прогрес призвели до того, що регулювання захисту прав людини перестало бути головною прерогативою лише однієї країни, а й стало відповідальністю всього міжнародного суспільства. З кожним роком з'являється все більше міжнародно-правових актів, які спрямовані на регулювання прийнятих прав та свобод. Саме міжнародні правові акти встановлюють стандарти універсальних індикаторів прав людини, яких повинні дотримуватися всі країни світу [1. с.15]. Сьогодні кожна країна має право встановлювати певні особливості та умови регулювання прав людини відповідно до правової системи, традицій і правил, що існують у цій країні. Тим не менш, низка прав і питань у регламенті та захист прав людини покладено на міжнародні інституції. Важливим фактором і обставиною, який змінив погляд усієї міжнародної спільноти на сферу захисту прав людини була Друга світова війна, яка повністю змінила погляд і ставлення до світу щодо прав людини та місця людини у світі та її захисту.

Бажання міжнародної спільноти до розвитку прав людини призвело до вдосконалення та розвитку дедалі більше міжнародних стандартів забезпечення та захисту прав людини. Це викликало необхідність створення міжнародних стандартів і механізмів регулювання, забезпечення, гарантування захисту соціальних прав людини [2. с. 56]. В Україні забезпечення та захист соціальних прав людини в умовах державних перетворень, вибору стратегічних орієнтирів європейської інтеграції, подолання економічної та політичної кризи та в умовах повномасштабної війни набуває важливого значення. Соціальні права людини взаємопов'язані з іншими видами прав (політичними, економічними, культурними та ін.), оскільки вони мають універсальний характер і однаково важливі та цінні. Універсальний характер прав людини, в тому числі соціальних прав підтверджується тим фактом, що всі держави беруть на себе зобов'язання щодо їх забезпечення та захисту з урахуванням національних особливостей і правової системи своєї країни. Про це йдеться в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. Усі держави, які ратифікували цей правовий інструмент, повинні окремо зробити все можливе для забезпечення та сприяння реалізації прав людини, закріплених у цьому праві.

Досліджуючи питання міжнародних стандартів соціальних прав, необхідно дати визначення поняттям «міжнародні стандарти» та «міжнародні стандарти прав людини». Під поняттям «міжнародні стандарти» слід розуміти загальні правила та вимоги до нормативної основи та практики, а також певний встановлений правовий рівень. У свою чергу поняття «міжнародні стандарти прав людини» слід розуміти як систему загальноновизнаних принципів і норм, які закріплені в міжнародно-правових актах і договорах. У науковій літературі визначено такі групи основних прав людини: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні. Забезпечення та захист соціальних прав людини особливо важливий у зв'язку з військовими діями, які відбуваються на території України, з проблемами бідності, безробіття. Також захист соціальних прав військовополонених, особливо коли міжнародні організації не мають доступу до таких військовополонених. [3. с. 9]

Слід зазначити, що міжнародні стандарти соціальних прав закріплені в міжнародно-правових актах, що регулюють соціальні права та обов'язки людини, їх захист. Міжнародне співтовариство розробили універсальні та регіональні механізми та стандарти для регулювання, забезпечення та захисту соціальних прав людини. Кожна країна світу повинна забезпечити захист відповідних прав хоч б на мінімальному рівні, незалежно від економічної ситуації в країні. Подальше вивчення міжнародних стандартів соціальних прав має бути спрямоване на всебічний розвиток механізмів забезпечення та захисту цього виду прав, а також розробку умов, що регулюють реалізацію соціальних прав в українське законодавство.

Література

1. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монограф.- Харків. «Юрайт», 2019. – 89 с.
2. Кулі-Іванченко К. К. Міжнародні соціальні стандарти прав людини. Юридичний науковий електронний журнал(1), 2021. – 55 с.
3. Kaplina, O. (2022). Prisoner of war: Special status in the criminal proceedings of Ukraine and the right to exchange. Access to Justice in Eastern Europe, 5(4–2), p. 8–24. doi:10.33327/ajee-18-5.4-a000438

Korniienko P. International standards of social rights. Current status and prospects for development. *The relevance of this topic prompts the study of existing international standards, regulation of the provision and protection of social human rights, which in connection with the development of society are becoming more and more important, as they guarantee a decent standard of living. The definition of the main concepts and terms, including "social rights", "international standards", "international standards of human rights" was studied, a list of social human rights, social rights in Ukraine and their consideration through the prism of the Euro integration course were determined.*

Keywords: social rights, international standards, protection, international documents.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ПРИ ВСТУПІ У ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

І. М. Якушев

Юридичні гарантії дотримання рівності трудових прав при укладенні трудового договору повинні бути закріплені у кодифікованому акті законодавства про працю.

Ключові слова: право на працю, рівність трудових прав.

Конституція України передбачає кожному право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується та покладає на державу обов'язок створити умови для повного здійснення громадянами права на працю і гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності (ст. 43 Конституції України) [1].

Вступу у трудові правовідносини передують укладення трудового договору, без якого працівник не може бути допущений до роботи (ч. 4 ст. 23 КЗпП) [2]. Згідно ст. 21 КЗпП, трудовим договором є угода (правочин – за чинним Цивільним кодексом України (надалі – ЦКУ) [3]) між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець – фізична особа) зобов'язується

виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Законодавство про працю не містить визначення терміну «угода» і не передбачає загальних вимог, додержання яких необхідно для її чинності. Згідно ст. 202 ЦКУ, правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а двостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін. Зміст правочину не може суперечити ЦКУ, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі (ст. 203 ЦКУ).

Цивільний кодекс України також передбачає, що договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 626 ЦКУ), а зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства (ч. 1 ст. 628 ЦКУ).

Наведене вище свідчить, що і договір (домовленість сторін), і двостороння угода (погоджена дія) є результатом вільного волевиявлення суб'єктів, яке можливе лише за умови рівноправності сторін, які укладають договір чи вчиняють дії, спрямовані на набуття, зміну або припинення певних прав та обов'язків.

Традиційно підручники з трудового права зазначають, що при укладенні трудового договору його сторони є рівними, а нерівність виникає вже у трудових відносинах, де працівник зобов'язаний своєчасно і точно виконувати розпорядження роботодавця (ст. 139 КЗпП). Проте, і при укладенні трудового договору рівність сторін є відносною, оскільки роботодавець наймаючи на роботу працівника самостійно передбачає ряд умов договору, на які працівник має погодитися, адже без цього договір не може вважатися укладеним. Звичайно, якщо роботодавець зацікавлений у прийнятті на роботу конкретного працівника, про умови трудового договору сторони будуть домовлятися на рівних. Якщо ж на вакантну посаду претендує кілька осіб, а для роботодавця не має значення, хто виконуватиме роботу, роботодавець укладе договір з тим, хто погодиться працювати на його умовах.

Як зазначено у абзаці сьомому пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, можливість вільно обирати вид праці та добровільно вступати у трудові правовідносини означає свободу вибору особи, яка прагне набути юридичного статусу працівника ... , можливість вільно обговорювати умови трудового договору та приймати їх чи не приймати [4]. А в Рішенні у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 Конституційний Суд України вказав: «гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає потребу в забезпеченні їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод (абзац п'ятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини) [5].

Як зазначає О. В. Старчук, для забезпечення дотримання рівності трудових прав необхідно на законодавчому рівні збалансувати відносини сторін трудового договору шляхом закріплення юридичних гарантій дотримання трудових прав працівників та застосування санкцій до роботодавців у випадку їх порушення [6, с. 163]. Погоджуючись з таким твердженням, вважаємо, що юридичні гарантії дотримання рівності трудових прав працівників повинні бути закріплені у кодифікованому акті законодавства про працю. Адже, як стверджує Н. Ф. Чубоха, кодифіковані акти наділені авторитетом особливої, підвищеної юридичної сили стосовно до виданих тим же самим органом держави нормативно-правових актів поточного законодавства [7, с. 310-311].

Чинний КЗпП закріплює: «Забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за

мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання» (ч. 1 ст. 2-1).

На нашу думку, рівність трудових прав повинна забезпечувати держава. У зв'язку з цим, вважаємо, що статтю 2-1 КЗпП варто доповнити частиною першою, в якій зазначити: «Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян».

Література

1. Конституція України : закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (із змінами).

2. Кодекс законів про працю України : затв. Законом Верховної Ради Української РСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Відом. Верхов. Ради Української РСР. 1971. додаток до № 50. Ст. 375 (із змінами).

3. Цивільний кодекс України : кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.09.2023)

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-23> (дата звернення: 10.09.2023)

5. Рішення у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#n24> (дата звернення: 10.09.2023)

6. Старчук О. В. Теорія трудового права України : монографія / за ред. І. М. Якушева. Луцьк : Вежа-Друк. 2018. 728 с.

7. Чубоха Н. Ф. Теорія трудового права України : монографія / за ред. І. М. Якушева. Луцьк : Вежа-Друк. 2018. 728 с.

Yakushev I. Ensuring the principle of equality when entering into labor relations. Legal guarantees of compliance with equal labor rights when concluding an employment contract must be established in a codified act of labor legislation.

Keywords: right to work, equality of labor rights.

ЕКОЛОГІЧНЕ, АГРАРНЕ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЛІСІВ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

М. А. Гордійчук

Робота присвячена дослідженню окремих аспектів сучасного національного нормативно-правового регулювання забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах сталого розвитку України.

Ключові слова: ліси; лісова галузь; екологічна стійкість лісів; сталий розвиток.

Знаковою подією для усієї вітчизняної лісової галузі стало схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України Державної стратегії управління лісами України до 2035 року (далі – Стратегія). Серед основних проблем у сфері лісового господарства, які потребують розв’язання, в цьому акті першою називається «необхідність забезпечення балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями ведення лісового господарства» [1]. Сама ж Стратегія спрямована на визначення стратегічних цілей та показників для розв’язання екологічних, економічних та соціальних проблем лісового господарства та створення умов для його сталого розвитку з урахуванням географічних та інших особливостей (у тому числі такої цілі, як забезпечення екологічної стійкості), а метою її розроблення, крім іншого, визначено «забезпечення ефективного управління лісами на основі забезпечення сталого ведення лісового господарства» [1].

Вказаний документ був розроблений Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України за участі WWF-Україна [2] та після тривалого громадського обговорення і стратегічної екологічної оцінки був прийнятий 29.12.2021 на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021 «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [3].

Доцільно зауважити, що закладена у Стратегії концепція забезпечення екологічної стійкості лісів не є новою для України, оскільки вона фактично викристалізувалася з ідеї та цілей сталого (стійкого) розвитку. Як слушно зазначається у науковій літературі, поняття «сталий розвиток» (англ. – «sustainable development») має безліч трактувань і варіацій, однак найпоширенішим є визначення Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку: сталий розвиток визначається нею як розвиток, за якого «задоволення потреб теперішнього часу не підриває здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [4, с. 105]. Сталий розвиток розуміють як спосіб організації діяльності суспільства, за якою воно зможе існувати в довгостроковій перспективі. Він ставить за мету досягнення економічної та соціальної справедливості, збереження навколишнього середовища та відновлення використаних природних ресурсів. Сутність сталого розвитку полягає у визначенні життєздатних схем, які враховують і збалансовують економічні, соціальні й екологічні аспекти людської діяльності [5, с. 94].

Отже, стійкий (сталий) розвиток передбачає гармонійне поєднання трьох складових та ґрунтується на змісті й формулюваннях міжнародних і національних правових актів, які визначають необхідність досягнення цілей сталого розвитку в економічній, екологічній та соціальній сферах. Серед міжнародних документів слід назвати прийняту 25.09.2015 Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», якою оголошено новий план дій, орієнтований на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку, що включає сімнадцять цілей сталого розвитку і сто шістьдесят дев’ять завдань [6].

Підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй від 25.09.2015 № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019 визначено необхідність забезпечення дотримання усіх сімнадцяти цілей, серед яких – «захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття» [7].

Окремі положення щодо екологічної стійкості лісів містяться у й профільному акті – Лісовому кодексі України, яким, зокрема, встановлено, що «Лісові відносини – суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпоряджання лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства» [8]. Цим же документом передбачаються [8]: 1) обов'язок постійних лісокористувачів забезпечувати охорону, захист, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, вжиття інших заходів відповідно до законодавства на основі принципів сталого розвитку (п. 1 ч. 2 ст. 19); 2) завдання організації лісового господарства – забезпечення його ведення на засадах сталого розвитку (ст. 34); 3) проект організації та розвитку лісового господарства передбачає екологічно обґрунтоване ведення лісового господарства (ч. 2 ст. 48) та має розроблятися на засадах сталого розвитку (ч. 1 ст. 48); 4) моніторинг лісів, як складова частина державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, проводиться, крім іншого, шляхом дотримання вимог екологічної безпеки та принципів ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку (ч. 2 ст. 55) та ін.

Отже, можна констатувати, що вітчизняна нормативно-правова база містить низку як загальних, так і спеціальних норм щодо екологічної стійкості лісів, які ґрунтуються на сформованих міжнародною спільнотою цілях сталого розвитку, досягнення яких в нинішніх українських реаліях є як ніколи актуальним. Необхідність забезпечення екологічної стійкості лісів, її нормативно-правового закріплення та практичного втілення в життя є результатом прагнення вирішити екологічні проблеми в цій сфері, наявні кілька останніх десятиліть та суттєво поглиблені в Україні в результаті повномасштабного вторгнення РФ в нашу державу 24 лютого 2022 року.

Звичайно, Стратегія, як програмний документ, спрямований на визначення стратегічних цілей та показників для розв'язання екологічних, економічних і соціальних проблем лісового господарства та створення умов для його сталого розвитку, визначає комплекс заходів для забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні. Водночас, як слушно зауважують фахівці, окремим нормам цього документу бракує чіткості, що може стати на заваді її реалізації в повному обсязі. Це, наприклад, стосується фінансових інструментів реалізації Стратегії та відсутності достатньої кількості чітких індикаторів, за якими можна було б відстежувати успішність її виконання [2]. Крім цього, оскільки Стратегія розрахована на тривалий період часу – до 2035 року, на нашу думку, у ній у розрізі загальних цілей обов'язково слід передбачити положення, які враховують проблематику і шляхи забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення України.

Література

1. Державна стратегія управління лісами України до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
2. Плига А. Важливість прийняття Державної стратегії управління лісами України. URL: <https://wwf.ua/?6007316/forests-strategy> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021, введене в дію Указом Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
4. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека та охорона довкілля. Електрон. дані. Київ : Основа, 2011. 514 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. Систем. вимоги : Pentium; 512 Mb RAM; Windows 98/2000/XP; Acrobat Reader 7.0. URL: <http://zerkalov.kiev.ua/sites/default/files/ebod-mz.pdf> (дата звернення: 11.09.2023).
5. Капінос Г., Ларіонова К. Проблеми управління сталим розвитком України в умовах війни. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. № 1. С. 93–103.
6. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 09.09.2023).
7. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 11.09.2023).
8. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 11.09.2023).

Gordiychuk M. Ensuring environmental sustainability of forests in Ukraine: some aspects of modern legal regulation. *The work is devoted to the study of certain aspects of the modern national normative and legal regulation of ensuring the ecological sustainability of forests in the conditions of sustainable development of Ukraine.*

Keywords: forests; forest industry; ecological sustainability of forests; sustainable development.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ GREEN DEAL ТА ВІЙНА В УКРАЇНІ: ЕНЕРГЕТИЧНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР (АБО ЧИ ВИТРИМАЄ КОЛОС?)

Х. А. Григор'єва

Досліджуються проблеми реалізації європейського Green Deal (Зеленого курсу) в умовах ведення війни в Україні. Виявлено три головні проблеми: екзистенційна, проблема регресу, проблема енергетичної солідарності.

Ключові слова: альтернативна енергетика, Green Deal, Зелений курс, REPowerEU, енергетичне законодавство.

У рамках реалізації у світі масштабних трансформаційних стратегій (серед яких найбільш яскравою слід назвати європейський Green Deal) були заявлені амбітні цілі держав по досягненню вуглецевої нейтральності. Передусім, це передбачало поступовий планомірний перехід до використання відновлюваних джерел енергії. Однак, коли світ ще не встиг остаточно відновитися після боротьби з пандемічним спадом економіки, розпочалися воєнні дії в Україні, що змінили політичні, економічні та соціальні умови, змушуючи адаптувати Green Deal та відповідне законодавство до цих нових обставин. З огляду на стрімку зміну фактичних умов, подій, активізацію нормотворчості, проведення нових супутніх досліджень – виникає потреба проаналізувати енергетичну складову Green Deal в умовах реагування на виклики, кинуті війною в Україні.

Тотальний економічний спад, який охопив усю планету в період боротьби з пандемією, застав європейські країни під час розгортання найбільш масштабних довгострокових ініціатив. Так, наприкінці 2019-го ЄС оголосив про амбітний план перетворення усього суспільного життя під назвою Green Deal (Зелений курс). Однак не встигли вщухнути гучні дискусії навколо таких серйозних трансформаційних планів розвинених європейських держав, як світ вступив до періоду жорсткої економічної кризи через пандемію. Це стало першим важким випробуванням ідейних стратегій на кшталт Green Deal, однак від неї не відмовилися, а навпаки спробували використати для стимулювання економіки.

Однак ця ситуація отримала новий виток і суттєво загострилася протягом 2022 – 2023 років, коли європейські країни відчули енергетичні проблеми, спровоковані війною в Україні. У відповідь на нововиниклі воєнні обставини у 2022 році ЄС, намагаючись не лише зберегти курс під егідою Green Deal, але й актуалізувати його з огляду на нові умови, прийняв «REPowerEU: план швидкого зменшення залежності від російського викопного палива та прискорення зеленого переходу» (REPowerEU) – новий план дій щодо посилення енергетичної безпеки та прискорення енергетичного переходу. План REPowerEU оновлює цілі Green Deal і має на меті замінити щорічні 155 млрд кубометрів імпортованого російського природного газу поєднанням енергозбереження, диверсифікованого постачання викопного палива та розширення низьковуглецевих джерел енергії. Орієнтовна вартість REPowerEU складає 300 млрд євро до 2030 року (на додаток до 1 трільйона євро у рамках Green Deal). Ця сума буде здебільшого спрямована на енергоефективність та економію (97 млрд євро), а також на сонячну фотоелектричну енергетику (86 млрд євро). Завдяки REPowerEU ЄС очікує, що до 2030 року загальна встановлена потужність фотоелектричних сонячних батарей зросте майже в 5 разів.

Основними завданнями REPowerEU можна вказати такі: а) відмова від використання російських викопних джерел енергії; б) енергозаощадження (збільшення з 9% до 13% обов'язкового показника скорочення кінцевого енергоспоживання до 2030 року); в) збільшення обов'язкової цілі ЄС для відновлюваних джерел енергії з 40% до 45% у 2030 році; г) розширення використання водню в промисловості.

Як інструмент порятунку ідеї Green Deal та спосіб урахування геополітичних обставин, прийняття REPowerEU є важливим кроком, однак він оголив низку важливих питань та виявив мінімум три складні проблеми.

Екзистенційна проблема, суть якої можна звести до одного питання: «А чи можливе взагалі поєднання подальшого економічного прогресу із кліматичними та екологічними заходами?». На тлі прийняття REPowerEU почастішали думки про необхідність критичної переоцінки ідеї зеленого зростання – концептуальної основи Green Deal. Фактично, ставиться під сумнів принципова можливість реалізації довгострокових та вартісних стратегій на кшталт Green Deal. Дослідники доходять висновків про оманливість зеленого зростання. Зокрема, в якості яскравого прикладу часто використовується сонячна енергетика.

Проблема регресу полягає в тому, що кліматичні амбіції ЄС, приправлені політичною складовою у новітньому REPowerEU, дають відчутні побічні ефекти (наприклад, епізодична реанімація використання вугілля, перегляд ставлення до атомної енергетики, інвестування в нові термінали зрідженого природного газу і газопроводи тощо). Європейські країни, які опинилися під загрозою втрати енергетичної безпеки внаслідок відмови від споживання російського газу, змушені були вирішувати власні енергетичні проблеми методами, які далеко не завжди є кліматично дружніми. Наприклад, у січні 2023 року Болгарія оголосила про скасування своїх кліматичних цілей та відкладення закриття вугільних шахт на своїй території, щоб впоратися з високою вартістю енергії та забезпечити енергетичну стабільність.

На нашу думку, проблема регресу висвітлює дві важливі тези. По-перше, вона стала побічним доказом існування екзистенційної проблеми, тобто підтвердила той факт, що пришвидшення енергетичного переходу, незважаючи на свої благі наміри, неминуче тягне за собою посилення навантаження на природні ресурси. По-друге, проблема регресу демонструє неготовність альтернативної енергетики на даному етапі розвитку задовольнити потреби сучасного європейського суспільства необхідною мірою.

Проблема енергетичної солідарності, яку, можливо, варто класифікувати як внутрішню справу ЄС, однак її прояви мають вплив і на Україну, адже цей принцип поширений на нашу державу через Угоду про асоціацію (ст. 338).

Закріплений у ст. 194 Лісабонського договору принцип енергетичної солідарності довгий час вважався суто декларативним, однак у справі «Німеччина проти Польщі» Суд ЄС у 2021 році прийняв рішення, за яким принцип енергетичної солідарності отримав правореалізаційний зміст. У нинішніх умовах відмови від російського газу та інтенсифікації альтернативної енергетики, принцип енергетичної солідарності фактично вимагає поступатися певними національними інтересами для задоволення інтересів інших держав союзу. При цьому, на думку зарубіжних учених, війна в Україні може перешкодити використанню цього принципу на користь місцевих поставок енергії, навіть якщо це означає збільшення вугільної залежності [1].

Таким чином, можна підсумувати, що війна в Україні спровокувала друге серйозне випробування європейського Green Deal на життєздатність. Найбільшого тиску зазнала саме енергетична його складова. Незважаючи на ці нові кризи, «європейський Green Deal не було принесено в жертву на вівтар енергетичної безпеки» [2]. У цілому можна констатувати, що Green Deal витримав, однак змушений був адаптуватися під нові умови та відступити по низці завойованих раніше позицій [3].

Для України окреслені проблеми та обрані шляхи їх вирішення мають велике значення. Це матиме безпосередній вплив на майбутню нормотворчість, адже пріоритети та акценти енергетичного законодавства трансформуються. У форматі тез ми зосередимо увагу на деяких:

- по-перше, посилюється тренд енергоефективності та енергозаощадження. Ця тенденція вже започаткована у вітчизняному законодавстві шляхом прийняття законів України «Про енергетичну ефективність» (2021), «Про енергетичну ефективність будівель» (2017), «Про Фонд енергоефективності» (2017) тощо. Характерною рисою вітчизняного варіанту цього процесу стало поглинання категорією енергоефективності поняття енергозбереження (зокрема, це проявилось у тому, що з прийняттям спеціального Закону про енергоефективність втратив чинність Закон України «Про енергозбереження» (1994));

- по-друге, вирішення правових проблем подальшого функціонування атомної енергетики (країни ЄС досі не виробили однотайного підходу до ідентифікації атомної енергетики: одні держави наполягають на необхідності надання їй правового режиму «зеленої» генерації; інші – навпаки вимагають повної відмови від використання ядерної енергії). В умовах війни та післявоєнного відновлення для України проблема збереження та гарантування безпеки об'єктів

атомної енергетики має не теоретичний, а цілком практичний характер, тому оновлення вітчизняного атомного законодавства скоро буде на часі;

- по-третє, розробка і прийняття ефективного і національно орієнтованого водневого законодавства. Цей вектор розвитку енергетичного законодавства може стати одним із найбільш актуальних найближчим часом, з огляду на проголошені стратегічні плани ЄС створювати з України «європейський водневий хаб». Цей процес супроводжується значними екологічними та природоресурсними ризиками, тому нове законодавство щодо водневої енергетики має бути надзвичайно виваженим з точки зору дотримання національних інтересів, збереження вітчизняних природних ресурсів, гарантування екологічної безпеки.

Література

1. Bogojević S. Legal Dilemmas of Climate Action. *Journal of Environmental Law*. 2023. Vol. 35. Issue 1. P. 1 – 9.
2. Rybski R. Energy in the European Green Deal: impacts and recommendations for MENA countries. *The Journal of World Energy Law & Business*. 2023. Vol. 16. Issue 2. P. 127 – 142.
3. Григор'єва Х. А. Енергетичний складник Green Deal: правові виклики та перспективи на тлі війни в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 99.

Hryhorieva K. The European Green Deal and the war in Ukraine: the energy and legal dimension (or Will the Colon stand?). *The problems of implementing the European Green Deal in the conditions of waging war in Ukraine are investigated. Three main problems have been identified: existential, the problem of regression, and the problem of energy solidarity.*

Keywords: *alternative energy, Green Deal, Green Course, REPowerEU, energy legislation*

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА ПОВОЄННОГО ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

О. В. Донець

Робота присвячена аналізу еколого-правових проблем у сфері водокористування, викликаних збройним конфліктом в Україні. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання правового регулювання повоєнного відтворення водних ресурсів України задля досягнення доброго екологічного стану водних ресурсів в умовах сталого розвитку. У роботі наведено огляд численних публікацій, спрямованих на дослідження питання впливу збройних конфліктів на водні ресурси.

Ключові слова: *екологічна безпека, повоєнне відновлення України, еколого-правова конфліктологія, екосистема, принципи екологічного права.*

Україна є однією з найменш водозабезпечених країн Європи, при цьому водокористування в країні здійснюється переважно нераціонально. За показником водозабезпеченості Україна перебуває на 111 місці серед 152 країн світу, а серед 20 європейських країн посідає 17 місце. Екосистеми річкових басейнів України, прибережних акваторій та територіальних вод Чорного та Азовського морів зазнають негативного впливу через токсичне, мікробіологічне та біогенне забруднення. Окремо зазначимо, що причорноморські лимани, більшість з яких є частиною природо-заповідного фонду та відіграють ключову роль у рекреаційному секторі, зазнають особливої екологічної напруги і знаходяться в незадовільному стані. А підземні води багатьох регіонів України не відповідають встановленим критеріям якості води для водопостачання, що обумовлено, в першу чергу, антропогенним впливом. Агресивне використання цих ресурсів призводить до деградації підземних водних горизонтів. Головними каталізаторами забруднення вод є скиди з промислових об'єктів, неналежний стан інфраструктури водовідведення та очисних споруд, недотримання норм водоохоронних зон, змив та дренажу токсичних речовин із земель сільськогосподарського призначення. Крім того, повномасштабна російська агресія проти України призводить до значних, а іноді невідновних руйнувань критичної інфраструктури централізованого водопостачання та водовідведення міст, гідротехнічних споруд, що мали протипаводкове призначення та використовувалися для боротьби із шкідливою дією вод, а також об'єктів гідротехнічної мережі

систем зрошення і дренажу; завдає непоправної шкоди водним об'єктам. Для прикладу, 4 квітня 2022 року, фрагменти протиповітряної оборони збитої ракети призвели до ушкодження резервуарів із мінеральними добривами в районі Кременець, спричинивши забруднення річки Іква (у зоні забруднення концентрації амонію перевищували гранично допустимі концентрації у 163 рази, нітритів – у 7 разів, нітратів – у 47,9 разів, заліза – у 7 разів, а біохімічного споживання кисню – у 1,9 рази). Руйнування резервуара із рослинною олією на одному з провідних експортних підприємств Миколаєва призвело до забруднення приблизно 750 м² акваторії Бузького лиману, з якої було екстраговано 675,8 м³ олії, завдавши збитки у розмірі 39,9 мільярдів гривень. А орієнтовна сума збитків завданих довіллю від знищення Каховського водосховища сягає 146,4 млрд грн. Описані інциденти підкреслюють серйозність екологічних ризиків, що виникають у результаті бойових дій, і вимагають невідкладних заходів з мітігації забруднення та відновлення екосистем. Маємо констатувати, що протягом останніх років, численні міжнародні установи зосередили увагу на дослідженні питання впливу збройних конфліктів на водні ресурси. Наприклад, Світовий банк, у доповіді 2011 року, акцентував увагу на тому факті, що населення країн, що пережили збройний конфлікт, стикається із значними труднощами доступу до безпечної води та належних санітарних умов. А у доповіді Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) наголошується, що діти в умовах тривалих збройних конфліктів частіше помирають від хвороб, пов'язаних із відсутністю чистої води, ніж від насильства, безпосередньо пов'язаного з самим конфліктом. Зазначимо, що С. Е. Зелінський у науковій роботі «Водопостачання та водна безпека у контексті російської агресії» провівши систематичний аналіз наукових публікацій 1992-2019 років, наголошує на зростанні кількості таких робіт протягом останніх 15 років, більшість із яких переважно розглядають питання міжнародного регулювання захисту та використання водних ресурсів у контексті збройних конфліктів. Науковець наголошує, що новою глобальною тенденцією сучасного розвитку є перетворення водних ресурсів на основні стратегічні ресурси, які дедалі частіше стають предметом міжнародних конфліктів, збройних зіткнень і навіть збройних конфліктів. Зафіксовано понад 650 воєн та збройних конфліктів за доступ до джерел прісної води, у тому числі 66 з них – у Європі. Згідно з дослідженням Pacific Institute, тільки з 2000 року у всьому світі сталося 357 суперечок через воду.

Доречним буде зазначити, що міжнародне гуманітарне право передбачає норми, спрямовані на захист цивільних осіб, об'єктів інфраструктури та природних об'єктів у контексті військових дій. Так, відповідно до 24-го принципу Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища й розвитку «війна неминуче надає руйнівний вплив на процес сталого розвитку, тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, і мають співпрацювати, за необхідності, у справі його подальшого розвитку». Крім того, додаткові протоколи до Женевської конвенції 1949 року встановлюють заборону на акти агресії стосовно об'єктів, які «необхідні для виживання цивільного населення», включаючи об'єкти питного водопостачання та зрошувальні мережі (ч. 2 ст. 54 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року). Проте в реальних умовах збройного конфлікту дана норма фактично є недієвою.

Отже, водні ресурси, що становлять один з найважливіших компонентів природного довкілля України, відіграють критичну роль у забезпеченні життєдіяльності населення, аграрного сектора, промисловості та інших сфер економіки. Зважаючи на незадовільний стан водних ресурсів і негативні тенденції, пов'язані з викликами та загрозами національній безпеці у сфері забезпечення водної безпеки держави, беручи до уваги високий рівень ризиків для водних об'єктів, зумовлений значним забрудненням та виснаженістю, недостатністю адаптаційних можливостей водогосподарської галузі до негативних процесів зміни клімату, незадовільний технічний стан, зношеність та недостатню розгалуженість систем централізованого водопостачання та/або водовідведення, застарілість технологій для забезпечення населення якісною питною водою, маємо констатувати, що в Україні чітко назріла наявна потреба у формуванні дієвих правових засад повоєнного відтворення водних ресурсів.

Повоєнні стратегії відтворення водних ресурсів України мають ґрунтуватися на концепції сталого розвитку, відмовляючись від застарілих, екологічно незбалансованих методів використання природних ресурсів, в тому числі водних. По суті, відтворення водних ресурсів України має бути комплексним, охоплювати новітні екологічні технології та керуватися принципами сталого розвитку та Європейського зеленого курсу. Це має передбачати: а) включення кліматичних цілей у всі сектори економіки та суспільного життя, б) мінімізацію ризиків для екологічної безпеки, особливо хімічної та

радіологічної, в) збереження біорізноманіття, відновлення та розвиток прибережних захисних смуг; г) відповідності, серед іншого, європейським стандартам управління охороною здоров'я та якості питної води тощо. Додамо, що ефективне відтворення водних ресурсів повинно базуватися на низці принципів, що зосереджуються на встановленні рамок, які забезпечують сталий розвиток, захист водних екосистем та баланс між соціальними, економічними та екологічними потребами. Провідне місце серед яких належить збалансованому використанні водних ресурсів на основі екосистемного підходу та принципах «забруднювач платить», «запобігання забрудненню», «інтегрованого управління», «безумовного примату безпеки» та «міжнародного співробітництва» тощо.

Відзначимо, що Україна, відповідно до Угоди про асоціацію Україна – ЄС, зобов'язалася впровадити 6 водних Директив ЄС, що передбачає їх врахування та внесення у відповідні стратегічні та середньострокові програмні галузеві і секторальні документи, хоча і досі не виконала свої зобов'язання в повному обсязі. Так, одним з першочергових кроків залишається розвиток інституційної основи управління та посилення органів державного контролю за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів, а також досягнення «доброго екологічного стану водних ресурсів». Крім того, надзвичайно важливими в рамках вдосконалення управління залишаються: 1) впровадження інструментів планування управління водними ресурсами - засобами підготовки та реалізації Планів управління річковими басейнами паралельно з підготовкою та реалізацією Планів забезпечення безпеки води та санітарії; 2) посилення фінансового забезпечення та зростання ефективності фінансових механізмів спрямованих на розвиток водної сфери, зокрема й забезпечення права на воду та санітарію.

Крім того, Україні було б доречно розробити Комплексну програму відновлення навколишнього середовища, подібну до Програми відновлення навколишнього середовища Міністерства оборони США (DERP), частина якої буде присвячена відтворенню водних ресурсів України. Ця ініціатива спрямована на виявлення, дослідження та очищення забруднених територій на діючих та колишніх військових об'єктах, особливо тих, де військові дії призвели до забруднення з часом або де відбулися військові дії.

Література

1. Дашборд із даними про загрози довкіллю. Офіційні дані ЗСУ за період 24.02.2022 – 06.09.2022 р. ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 12.10.2022).

2. Про визначення збитків, завданих Україні внаслідок війни : Указ Президента України від 17.05.2022 р. № 345/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345/2022#Text> (дата звернення: 03.10.2022).

3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.10.2022).

4. Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: Постанова КМУ від 19.04.1993 р. № 284. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.10.2022).

5. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 р. № 295. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text> (дата звернення: 03.10.2022).

6. Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 р. № 1279. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.10.2022).

Donets O. Environmental and legal principles and safety component of the post-war reproduction of water resources of Ukraine. *The work is devoted to the analysis of environmental and legal problems in the field of water use caused by the armed conflict in Ukraine. In this connection, the issue of legal regulation of the post-war reproduction of Ukraine's water resources in order to achieve a good ecological state of water resources in conditions of sustainable development is of particular importance. The work provides an overview of numerous publications aimed at researching the impact of armed conflicts on water resources.*

Keywords: *environmental security, post-war recovery of Ukraine, environmental-legal conflict theory, ecosystem, principles of environmental law.*

БЕЗПЕЧНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИМОГ ЄС

А. В. Духневич

У статті висвітлені питання виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування крізь призму вимог ЄС. Обґрунтовано критичну взаємозалежність безпечності харчових продуктів від безпеки сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: дитяче харчування, сільськогосподарська сировина, сільськогосподарська продукція, продовольча безпека, вимоги ЄС.

На сучасному етапі розвитку людства сільськогосподарська продукція залишається фундаментальною основою переважної більшості харчових продуктів сучасності. Водночас, за висновками експертів з їжею до організму надходить понад 70% усіх забруднювачів. Безпечність харчових продуктів передусім закладається у безпеці сільськогосподарського виробництва. У своєму дослідженні Н. В. Карпінська наводить приклади, що ілюструють цю критичну взаємозалежність [1, с.378-422]. До прикладу, варто навести скандал з бельгійськими курчатами, в м'ясі яких було виявлено підвищений вміст діоксину – сильної синтетичної отрути (в 67 тисяч разів більш отруйний ніж ціаністий калій і в 500 разів – ніж стрихнін). Джерелом потрапляння діоксину до курячого м'яса став корм, а точніше – жир, що до нього додавався. Як стало відомо пізніше, ці ж добавки використовувалися у кормах для свиней та великої рогатої худоби [1, с. 378-422].

Відповідно до національного законодавства, а саме Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» під харчовим продуктом розуміється речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. При цьому термін «харчовий продукт» не включає: корми; тварин, які не призначені для споживання людиною живими; рослини (до збору врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини у межах визначень Єдиної Конвенції ООН про наркотики 1961 року і Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 року; залишки та забруднюючі речовини [5].

Донедавна в Україні існував правовий інститут виробництва дитячого харчування, який мав низку особливостей, головною з яких слід визнати правовий режим спеціальних сировинних зон, тобто таких регіонів або окремих господарств, що відповідають умовам виробництва продукції рослинництва і тваринництва, придатної для виготовлення дитячого та дієтичного харчування [3].

З метою приведення національного законодавства до вимог ЄС, зокрема в частині досягнення та утримання рівня безпечності сільськогосподарської продукції відповідного до вимог ЄС законодавець пішов радикальним шляхом – визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про дитяче харчування» [3] на підставі прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність з вимогами законодавства Європейського Союзу» [4]. Як наслідок, дитяче харчування тепер відповідатиме вимогам законодавства ЄС, а саме вимогам Регламенту ЄС № 609/2013, Регламенту ЄС № 2016/127 у частині: термінів та визначень, що позначають класифікацію продуктів дитячого харчування; вимог до складу і маркування дитячого харчування; вимог до представлення дитячого харчування на ринку, а також реклами; планування заходів державного контролю щодо дитячого харчування.

Закон визначає вимоги до харчових продуктів, призначених для годування дітей від 0 до 3 років, а також до надписів на упаковці. Так, у маркуванні дитячих сумішей буде заборонено писати: «з дуже низьким вмістом глютену», «підходить для осіб з непереносимістю глютену», «підходить для осіб, хворих на целіакію», «спеціально розроблено для осіб з непереносимістю глютену», «спеціально розроблено для осіб, хворих на целіакію». У пояснювальній записці наголошують, що у дитячому харчуванні використання інгредієнтів з глютенем загалом заборонене, тому такі написи можуть вводити в оману покупців.

Також, під заборону рекламу дитячих початкових сумішей та дитячих сумішей для подальшого годування, виключення становить лише реклама дитячих сумішей початкових та дитячих сумішей для подальшого годування шляхом розміщення у публікаціях, присвячених догляду за дітьми грудного віку, що призначені для медичних установ та лікарів, а також у наукових виданнях

(публікаціях); реклама дитячих сумішей для подальшого годування за умови визнання центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, статусу України як країни, що не входить до переліку країн з високим ступенем ризику дитячої смертності, та прийняття цим органом рішення щодо можливості реклами дитячих сумішей для подальшого годування.

. Вбачається, що основною мотивацією законодавця при скасуванні положення про спеціальні сировинні зони, призначені для вирощування продукції для дитячого і дієтичного харчування був факт відсутності в законодавстві ЄС подібних спеціальних сировинних зон. Проте, така аргументація є досить сумнівною, оскільки основною вимогою ЄС до України є досягнення та утримання рівня безпеки сільськогосподарської продукції відповідного до вимог ЄС. Водночас, ЄС не регламентував та прямо не передбачив вимоги щодо конкретних механізмів та шляхів досягнення рівня безпеки сільськогосподарської продукції відповідно до стандартів ЄС.

Вбачаємо, що більш доцільною, як зазначають окремі дослідники, виглядає необхідність оновлення законодавчих положень щодо спеціальних сировинних зон, зробивши акцент на пріоритетному застосуванні біологічних фітосанітарних заходів, що у свою чергу уможливило б створення проміжну ланку між органічним виробництвом (як максимальним рівнем захисту від хімічних та біотехнологічних фітосанітарних впливів) та традиційним сільським господарством та сприяло б виробництву більшої кількості екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Література

1. Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України: матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О.: Юридична література, 2016. С. 22 – 25.

2. Куценко А. О. Проблеми господарсько-правового забезпечення якості вітчизняної молочної продукції в рамках членства України в СОТ. Вісник ХНУВС. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 207 – 215.

3. Піддубний О. Ю. Правове регулювання безпеки та якості харчових продуктів як комплексний правовий інститут. Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круг. столу» (Київ, 27 травня 2016 року) / за заг. ред. М. В. Красної, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 259 – 262.

4. Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

Dukhnevych A. Safety and quality of baby food production in the light of EU requirements.

The article highlights the issues of production of agricultural raw materials for baby food through the prism of EU requirements. The critical interdependence of food safety on the safety of agricultural production is substantiated.

Keywords: *baby food, agricultural raw materials, agricultural products, food security, EU requirements.*

ОКРЕМІ ОЗНАКИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

М. М. Заверюха

Враховуючи динамічність розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики в науковій доповіді названо та розкрито характерні ознаки сучасного законодавчого забезпечення.

Ключові слова: *альтернативні джерела енергії, відновлювана енергетика, енергія довілля.*

Сучасне законодавство у сфері альтернативної енергетики розвивається надзвичайно динамічно, що викликано необхідністю впровадження безпечних і екологічних джерел енергії та з метою встановлення «енергетичної незалежності» нашої країни.

Окремими характерними ознаками сучасного законодавчого забезпечення функціонування альтернативної енергетики в Україні виділено наступні:

1) *поєднання як економічних, так і екологічних аспектів*. Економічне зростання значною мірою залежить від рівня розвитку енергетики країни, яка являє собою основу для функціонування всіх секторів економіки. Одним з найдієвіших шляхів є розвиток альтернативних видів енергії, що дасть змогу забезпечити енергетичну незалежність від зовнішніх економічних та політичних чинників. В свою чергу альтернативна енергетика це є саме тим видом енергетики яка характеризується: невичерпністю, автономністю, економічністю та безпечністю для навколишнього середовища.

2) *нормативно-правові акти мають імперативно-диспозитивний характер*. Імперативний характер має прояв, насамперед, у чіткому встановленні компетенції та обов'язків суб'єктів правових приписів, як органів державної влади, так і юридичних осіб. Попри значимість державного регулювання у сфері альтернативної енергетики важливого значення набуває договірне регулювання, як самостійний правовий спосіб організації конкретних індивідуальних зв'язків господарюючих суб'єктів, який існує поряд з їхньою нормативно-правовою регламентацією, що і обґрунтовує їх диспозитивний характер.

3) *«програмність» законодавства у сфері альтернативної енергетики*.

Сьогодні наша країна стоїть на шляху вибору яким чином буде розвиватись національна енергетична система. За останні роки прийшло усвідомлення значимості альтернативних джерел енергії для нашого життя та функціонування держави. У Проекті Плану відновлення України зазначено, що загалом зруйновано або знаходяться на окупованих територіях близько 30% сонячної генерації та понад 90% вітрогенерації. За наявною інформацією потужність об'єктів електроенергетики, які використовують відновлювані джерела енергії для виробництва електричної енергії, у 2019 році склала 4,722 ГВт. Протягом 2020 року було додатково введено в експлуатацію об'єктів відновлюваної енергетики потужністю 1,95 ГВт, а у 2021 році – ще близько 1,45 ГВт [1]. Природних ресурсів у нас достатньо, залишається тільки правильно ними скористуватися, адже генерація з альтернативних джерел може стати важливою та невід'ємною частиною національної енергосистеми.

Про «програмність» законодавства у сфері альтернативної енергетики свідчать такі нормативно-правові акти. Зокрема Національна економічна стратегія України на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179, визначає одним з ключових орієнтирів в економічній політиці України декарбонізацію економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс») [2]. Стратегією енергетичної безпеки України, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2021 № 907-р [3], визначені стратегічні цілі забезпечення енергетичної безпеки держави та завдання з їх досягнення: стимулювання імпортозаміщення, зокрема шляхом розвитку біоенергетики, вітроенергетики, обґрунтованого нарощування видобутку енергетичних ресурсів; реалізація комплексу заходів з розширення використання локальних альтернативних видів палива; розроблення комплексу заходів з інтеграції споживачів, що використовують відновлювані джерела енергії для власного споживання, у роботу Об'єднаної енергетичної системи України; здійснення обґрунтованого підвищення частки відновлюваних джерел енергії з урахуванням вимог забезпечення операційної безпеки систем енергозабезпечення та впливу на цінові параметри енергетичного ринку тощо.

На офіційному сайті Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України розміщений проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року» [4] в якому визначаються індикативні цілі розвитку відновлюваної енергетики та заходи правового й організаційного характеру, реалізація яких створить підґрунтя для досягнення зазначених цілей. Інший приклад, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року» [5] передбачається втрата чинності розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» та необхідності Міністерству енергетики разом з іншими центральними органами виконавчої влади забезпечити у тримісячний строк розроблення плану заходів з реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2050 року.

Головною ознакою цих нормативно-правових актів програмного характеру є реформування енергетичного сектору, подальший розвиток використання альтернативних джерел енергії та адаптація законодавства України до законодавства ЄС. Ключовим елементом успішної євроінтеграції

є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із сучасною європейською правовою системою або приведення у відповідність законодавства України до стандартів права ЄС. Це можливо шляхом вдосконалення існуючого законодавства, розробкою проектів і прийняття нормативно-правових актів та виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Проте тільки наявністю великої кількості нормативно-правових актів програмного характеру це не вирішити, і ось чому:

- може привести до колізії між ними;
- створюється враження декларативності таких нормативно-правових актів;
- ускладнюється порядок їх реалізації;
- на їх виконання потрібна велика чисельність нормативно-правові акти регулятивного характеру.

4) *неврегульованість використання окремих видів альтернативних джерел енергії*. В основному, в Україні в якості альтернативних джерел енергії використовується вітрова енергія, енергія сонця та енергія води (гідроенергетика), яка здатна задовольнити значний попит в енергетиці. Проте залишаються інші види альтернативних джерел енергії, які дуже широко використовується в світі, проте ще не знайшли належного застосування та правового регулювання в законодавстві України. Зокрема мова йде про такі види енергії як аеротермальна, геотермальна, гідротермальна. Правове регулювання даних видів енергії фрагментарно містяться в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року р. [6], де надається їх визначення та деякі положення про особливості їх регулювання, проте цього не достатнього для належного впровадження даних видів енергії до енергетичного сектору нашої країни.

Література

1. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Енергетична безпека». 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/energy-security.pdf> (дата звернення 01.09.2023)

2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.

3. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2021 р. № 907-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 64. Ст. 4071.

4. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року». URL: <https://sae.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii>. (дата звернення 01.09.2023)

5. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47. ст. 2575.

6. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

Zaveriukha M. Separate features of legislative provision of the use of alternative energy sources in Ukraine. Taking into account the dynamic development of legislation in the field of alternative energy, the scientific report reveals the characteristic features of modern legislative support.

Keywords: *alternative sources of energy, renewable energy, environmental energy.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Т. В. Курман

Здійснено аналіз правових засад виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні в контексті необхідності забезпечення продовольчої та агроекологічної безпеки, на підставі чого сформульовано висновки і пропозиції, спрямовані на вирішення правових проблем і вдосконалення чинного аграрного законодавства у зазначеній сфері в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *органічне сільськогосподарське виробництво, органічна сільськогосподарська продукція, продовольча безпека, агроекологічна безпека, сталий розвиток.*

Необхідність зміни парадигми сільськогосподарського господарювання й реалізації цілей сталого розвитку в агросфері останніми роками значно актуалізували розвиток органічного сільськогосподарського виробництва в усьому світі. Ліквідація голоду, покращання харчування, забезпечення доступу кожної людини до безпечних та поживних продуктів харчування, забезпечення здорового способу життя й сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці – все це знайшло закріплення серед Глобальних цілей сталого розвитку (SDGs) у підсумковому документі ООН «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development».

Ведення органічного аграрного виробництва виступає засобом забезпечення сталого розвитку агросфери, гарантування продовольчої та агроекологічної безпеки, а його розвиток значною мірою залежить від досконалості правового забезпечення. Згідно зі ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої, заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва шляхом поширення застосування методів органічного виробництва проголошено однією із сфер співробітництва між Сторонами.

Станом на 31 грудня 2021 р. загальна площа сільськогосподарських угідь, зайнятих під органічним виробництвом склала 422 299 га (1% від загальної площі земель сільгосппризначення України), загальна кількість операторів – 528, включаючи 418 сільськогосподарських виробників [1]. Наведені дані, з одного боку, засвідчують зацікавленість національних сільгоспвиробників у веденні органічного виробництва, а з іншого, – можливості і перспективи його подальшого розвитку.

Правові засади органічного сільськогосподарського виробництва визначаються Законом України від 10 липня 2018 р. «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» та постановою КМУ від 23 жовтня 2019 р. «Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції». Ці нормативно-правові акти, на жаль, не розраховані на виклики і загрози, які постали перед органічними виробниками під час воєнного стану. Війна завдала величезних збитків агросфері в цілому й органічним виробникам, зокрема. Частина придатних сільськогосподарських угідь знаходиться у тимчасовій окупації, інша – замінована, засмічена уламками бойових частин ракет та снарядів, забруднена важкими металами і хімічними сполуками внаслідок обстрілів, використання військової техніки тощо, а отже, не придатна для органічного виробництва. Колосальної шкоди агросфері й органічному сектору завдано й підривом Каховської ГЕС, адже значна частина операторів органічного сільськогосподарського виробництва використовувала угіддя у Херсонській та Запорізькій областях, які внаслідок підриву опинилися затопленими, забрудненими внаслідок потрапляння у воду хімічних та інших небезпечних речовин, засміченими тощо.

Не слід забувати й про низку інших негативних чинників об'єктивного характеру – «кислотні дощі», забруднену воду тощо, з якими на земельні ділянки, де ведеться органічне виробництво, можуть потрапити недозволені речовини. Як наслідок, органічному виробнику в умовах ведення війни на території України вкрай складно забезпечити дотримання вимог органічного законодавства та органів сертифікації, а в окремих регіонах і випадках – взагалі навряд чи можливо.

Законодавець зробив певні кроки на шляху вдосконалення правового регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва вже під час війни. Так, Законом України від 12 липня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» внесено зміни до Перехідних положень спеціального Закону «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» зазнали змін внаслідок прийняття. Відповідно до п. 2 розділу XI «Перехідні положення» цього Закону до 1 липня 2024 року: а) суб'єкти господарювання, які не є операторами відповідно до цього Закону, вправі реалізовувати сільськогосподарську продукцію як органічну та використовувати напис "органічний продукт" у власних назвах продуктів, торговельних марках тощо за умов наявності чинного сертифіката, виданого органом іноземної сертифікації згідно із законодавством іноземної держави; б) дані суб'єкти вважатимуться органічними виробниками для цілей Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України"; в) орган сертифікації може скоротити тривалість перехідного періоду для суб'єкта господарювання, який перебуває під його контролем як органу іноземної сертифікації, на строк, протягом якого такий суб'єкт господарювання здійснював органічне виробництво у відповідній галузі згідно із законодавством Європейського Союзу.

Також постановою КМУ від 1 липня 2022 р. «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо повноважень Міністерства аграрної політики та продовольства та

Міністерства економіки» цілком обґрунтовано низку повноважень у сфері органічного виробництва передано галузевому Міністерству аграрної політики та продовольства України.

В умовах воєнного стану актуалізується й низка інших питань, пов'язаних із веденням органічного виробництва – це складність або неможливість релокації органічного бізнесу, проходження сертифікації, порушення логістичних шляхів, необхідність підтримки органічних виробників як з боку держави, так і за рахунок грантів та ін. Державній підтримці виробників органічної сільськогосподарської продукції присвячено ст. 17-2.9. Закону України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України». Однак, спеціальних заходів державної підтримки органічних виробників під час воєнного стану Закон не закріплює, що також слід вважати значною прогалиною.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що Україна має значний потенціал у виробництві органічної сільськогосподарської продукції. В умовах, коли така продукція стає все більш привабливою для європейського та національного споживача, наша держава має можливість стати одним із головних її експортерів як на ринку ЄС, так і на світовому ринку. Доцільність ведення органічного сільгоспвиробництва зумовлюється необхідністю реалізації цілей сталого розвитку агросфери, гарантування права на безпечне та якісне продовольство, поліпшення агроєкологічного іміджу України як виробника і експортера високоякісної органічної продукції, забезпечення продовольчої та агроєкологічної безпеки нашої держави. Проте, на даний час органічне законодавство України не є адаптованим до викликів і загроз воєнного стану, а вказані вище точкові, фрагментарні заходи навряд чи здатні забезпечити ефективне правове регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва, гарантування та захист прав виробників і споживачів такої продукції, а отже, потребує якісного оновлення свого змісту. Комплексне подолання проблем законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції в умовах воєнного стану, як вбачається, створить підґрунтя для активного розвитку органічного сільського господарства в Україні у повоєнний період.

Література

1. Органічне виробництво в Україні: офіц. портал Міністерства аграрної політики та продовольства України. 11 жовтня 2022 р. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>

Kurman T. Legal basis for the production of organic agricultural products: topical issues of the current time. *The author analyzes the legal framework for the production of organic agricultural products in Ukraine in the context of the need to ensure food and agro-ecological security, and on the basis of this analysis, formulates conclusions and proposals aimed at solving legal problems and improving the current agricultural legislation in this area under martial law.*

Keywords: *organic agricultural production, organic agricultural products, food security, agro-environmental security, sustainable development.*

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАГОТІВЛІ ДЕРЕВИНИ В ЯКОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ

М. В. Сокол

У дослідженні проаналізовано загальне та спеціальне використання лісових ресурсів, визначено процедуру проведення рубок головного користування та рубок формування і оздоровлення лісів. Особливу увагу приділено визначенню території лісових ділянок, де може проводитися рубка головного користування.

Ключові слова: *лісові насадження, лісовий фонд, порубка лісу, перевезення, екологічне право.*

Використання лісових ресурсів, відповідно до норм чинного законодавства, так як і інших видів природокористування поділяється на платне та безоплатне.

Громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо [1,

ст. 66]. Даний вид використання лісових ресурсів є загальним та не передбачає стягнення рентної плати. В свою чергу, спеціальне використання, крім розміщення вуликів в лісі є оплатним.

У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів:

- 1) заготівля деревини;
- 2) заготівля другорядних лісових матеріалів;
- 3) побічні лісові користування;

4) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт [1, ст. 67].

Заготівля деревини проводиться за спеціально розробленою процедурою, яка регулюється Постановою КМУ «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23.05. 2007 р. № 761 [2] та п. 45 Постанови КМУ «Про затвердження Правил відпуску деревини на пні в лісах України» (постанова втратила чинність, крім п. 45 та 56) [3]. Так, для проведення рубок головного користування та рубок формування і оздоровлення лісів потрібно отримати лісорубний квиток. Даний дозвіл залежно від виду рубки лісу видається органом виконавчої влади з питань лісового господарства або органами місцевого самоврядування чи постійними лісокористувачами. Фізична особа не має права на отримання лісорубного квитка, а може лише претендувати на отримання ордеру для дрібного відпуску деревини на пні (до 10 куб. м.).

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється в межах лісових ділянок, виділених для цієї мети. Провівши аналіз ряду термінів та таких нормативно-правових актів як: Лісовий кодекс України [1], Постанова КМУ № 1051 «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру» (Додаток 4) [4], 3У «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва» від 02.12.2010 року № 2739-VI [5], Постанова КМУ «Про затвердження порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» від 16.05.2007 р. № 733 [6] можна сформулювати висновок, що територією де рубка дерев, для заготівлі деревини має проводитися із належним для цього дозволом та із дотриманням спеціальної процедури є:

1. ліси, які належать до лісового фонду України розташовані на землях лісогосподарського призначення зайняті лісовою (деревною та чагарниковою) рослинністю, з повнотою насаджень в молодняках від 0,4 і більше, в інших вікових групах - від 0,3 і більше (тобто крони дерев займають рівномірно щонайменше 40 відсотків (30 відсотків) площі ділянки), як в межах населеного пункту так і за його межами;

2. лісові ділянки, які належать до лісового фонду України розташовані на землях іншого цільового призначення;

3. захисні лісові насадження – насадження лінійного типу площею не менше 0,1 га, в тому числі полезахисні лісові смуги, які розташовані на землях сільськогосподарського призначення, несільськогосподарських угіддях, створені з метою захисту полів сівозмін, зрошувальної і осушувальної мережі від ерозії ґрунтів, засух та інших несприятливих впливів кліматичних факторів, а також скореговані та садозахисні лісосмуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів тощо.

4. інші лісові насадження в межах земельних ділянок ширина, яких перевищує 50 метрів уздовж лінії державного кордону України та тих, які не передані у постійне користування військовим частинам Державної прикордонної служби України;

5. самозалісені земельні ділянки: а) без врахування площі, що розташовані на землях лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, б) площею понад 0,5 гектара, що розташовані на будь-якій іншій категорії земель, крім тих, що передбачені у п. а. Винятком з даних пунктів є самозалісені ділянки у межах населених пунктів з деревами, середній вік яких менше 30 років, та самозалісені ділянки в межах охоронних зон об'єктів енергетики, магістральних теплових мереж, магістральних трубопроводів та інших лінійних об'єктів інфраструктури;

6. заповідники або території чи об'єкти природно-заповідного фонду, на яких ростуть окремі дерева та чагарники, які не відносяться до лісової рослинності.

Література

1. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>

2. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: Постанова КМУ від 23.05. 2007 р. № 761 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>

3. Про затвердження Правил відпуску деревини на пні в лісах України: Постанова КМУ від 29.07.1999 р. № 1378 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-99-%D0%BF#Text> (втрата чинності, крім п. 45 та 56).

4. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру (Додаток 4): Постанова КМУ від 17. 10. 2012 р. № 1051 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text>

5. Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва: Закон України від 02.12.2010 року № 2739-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2739-17#Text>

6. Про затвердження порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок: Постанова КМУ від 16.05.2007 р. № 733 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF#Text>

Sokol M. Legal aspect of timber harvesting as a special use of forest resources. *The study analyzes the general and special use of forest resources, defines the procedure for conducting harvesting of the main use and harvesting of forest formation and rehabilitation.*

Keywords: *forest plantations, forest fund, felling, transportation, environmental law.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ВІЙНА ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМИ

В. К. Зінкевич

Повномасштабне вторгнення росії відбулося фактично за кілька кроків до завершення реформи децентралізації в Україні, яка розпочалася у 2014 році. Ряд нових повноважень, більше можливостей щодо розпорядження ресурсами дозволив громадам оперативно вживати заходи для зміцнення і покращення цивільного захисту, фортифікаційних споруд тощо. Разом з тим окупація частини територій України, поява військових адміністрацій, фінансове навантаження на місцеві бюджети спричинили ряд викликів. У статті розглянуто найбільш яскраві проблеми, причиною яких стала повномасштабна війна.

Ключові слова: Російсько-українська війна, воєнний стан, децентралізація, територіальна громада.

За останні роки Україна зазнала значних змін у політичному, економічному та соціальному вимірах. Повномасштабне вторгнення, тимчасова окупація окремих територій країни, запровадження правового режиму воєнного стану стали причиною виникнення нових викликів та проблем, які необхідно вирішувати що на національному, що і на місцевому рівнях.

У 2014 році в Україні стартували зміни у місцевому самоврядуванні. В рамках реформи децентралізації змінився адміністративно-територіальний устрій та територіальна організація, органи місцевого самоврядування отримали більше повноважень, разом з тим і відповідальності, децентралізації зазнали і місцеві бюджети. В результаті реформи розширено можливості громад та повноваження органів місцевого самоврядування, надано суттєві ресурси містечкам та селам.

Децентралізація стала важливим інструментом для забезпечення ефективного та демократичного управління на місцевому рівні. Завдяки децентралізації, було створено умови для перерозподілу фінансових ресурсів, зміцнення місцевих інституцій та забезпечення більшої участі громадян у прийнятті рішень.

Проте в умовах війни, анексії та тимчасової окупації частини території, децентралізація стала ще більш складним завданням. Частина процесів для завершення реформи або призупинилися, або ж стали неможливими.

Зокрема, виникають проблеми зі забезпеченням фінансової стійкості та ефективного управління територіями, які перебувають під контролем окупаційних військ російської федерації. Також події в Україні спричинили масштабну міграцію населення, що викликає проблеми з забезпеченням якісних послуг та розвитком інфраструктури.

У світлі цих викликів, необхідно пошукати нові підходи та реформи, які допоможуть забезпечити ефективну децентралізацію та стійкий розвиток регіонів. Важливо також забезпечити більшу участь громадян у процесі вирішення проблем місцевого рівня, а також зміцнити місцеві інституції та забезпечити їхню незалежність.

Досвід, набутий Україною за час війни, демонструє беззаперечну перевагу самоорганізації населення перед централізованим управлінням, як в економічному плані, зокрема в контексті налагодження дієвих механізмів волонтерської підтримки збройних сил, так і в суто військовому компоненті (військові експерти стверджують, що на полі бою жорстка владна вертикаль окупантів, часто поступається гнучкості українських командирів і бійців, здатних приймати самостійні тактичні рішення). Відтак можна стверджувати, що сьогодні першочерговим завданням, спрямованим на адаптацію діючої системи місцевого самоврядування в Україні до реалій воєнного часу, має стати його чітка та послідовна інституціоналізація з урахуванням попередніх здобутків децентралізації. Натомість намагання «вмонтувати» територіальні громади в жорстку вертикаль владної ієрархії здатне спричинити більше проблем, аніж принести користі, особливо з огляду на перспективи повоєнної відбудови держави [5].

У той же час тодішній заступник Міністра розвитку громад та територій В'ячеслав Негода під час круглого столу «Разом з Україною: механізми взаємодії органів місцевої та регіональної влади у

воєнний час» високо оцінив реформу децентралізації й зазначив, що місцеве самоврядування України під час війни може стати взірцем для Європи [2, с. 46].

Водночас викликів у функціонуванні місцевого самоврядування не меншає. Одним з них в умовах воєнного стану стала швидка зміна законодавства. З наслідками такого явища громади стикаються майже щодня. Усі законопроекти й постанови, які були прийняті в липні, тепер мають однакове закінчення: «в умовах воєнного стану», Наприклад, Закон України №2136 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» для посадових осіб місцевого самоврядування. Також 27 липня 2022 набрав чинності Закон України №2390 «Про внесення змін до розділу VI “Прикінцеві та перехідні положення” Бюджетного кодексу України щодо посилення гнучкості місцевих бюджетів та підвищення оперативності прийняття рішень». Надходження до бюджетів територіальних громад за 5 місяців 2022 року складають 68,3% всіх надходжень місцевих бюджетів, що за обсягом в 4,4 раза більше, ніж надходження до обласних бюджетів загалом. Ці показники свідчать про те, що децентралізація продемонструвала міцність фінансової основи територіальних громад та їхню здатність швидко адаптуватися до ситуації. З іншого боку у Раді Європи вважають, що ВВП України цьогоріч знизиться на 45 відсотків, а надходження з основних місцевих власних джерел (плата за землю, рента за землю тощо) скоротяться на 38 відсотків [4, с.71].

Через це місцеві бюджети, які вчилися розраховувати на себе та самостійно заробляти, стали залежнішими від трансфертів з центрального бюджету. Ситуація ускладнилась тим, що місцеві бюджети фінансують потреби армії, тероборони, добровольчих формувань, деякі годують прикордонників, військових, які розміщені на їх територіях, і це все - часто власним коштом.

Серед викликів також варто відзначити перетворення обласних і районних державних адміністрацій на органи префектурного типу[1]. Цей процес забуксувало, як і надання таким органам опцій нагляду за делегованими повноваженнями.

Ще одним викликом є побудова ґрунтовної та прозорої моделі відновлення місцевого самоврядування на територіях, які тривалий час перебували під окупацією.

Місьцеве самоврядування на законодавчому рівні зазнало змін, в основу яких покладено швидкість прийняття рішень, які потрібні за принципом “тут і зараз”. Однак, вони ігнорують потенційні ризики та негативні наслідки, з якими матимемо справу після завершення війни.

Незважаючи на виклики 76,5% українців вважають, що реформу місцевого самоврядування та децентралізацію влади потрібно продовжувати. Окрім того – реформа відіграла позитивну роль у спротиві широкомасштабному російському вторгненню, про що свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у жовтні-листопаді 2022 року [3].

Однак, продовжувати реформу слід з урахуванням як позитивного, так і набутого досвіду під час правового режиму воєнного стану.

Отже, сприяти завершенню децентралізації можуть реформовані підходи. До таких реформ можуть належати: забезпечення підвищення якості та ефективності послуг на місцевому рівні; розробка нових форм управління територіями, зокрема в умовах тимчасової окупації; зміцнення контролю за фінансовими ресурсами та боротьба з корупцією; забезпечення доступу громадян до інформації про діяльність місцевих органів влади та забезпечення їхньої участі у процесі вирішення важливих питань; зміна фінансового навантаження на громади, яка полягатиме у відсіюванні невластивих громадам фінансових зобов'язань; податкове адміністрування перекласти на рівень громад.

Література

1. Відтепер кошти зі спеціального фонду місцевого бюджету громади можуть використовувати на нагальні потреби. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15273>

2. Грибовський А. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування в Україні. Менеджмент XXI століття: сучасні моделі, стратегії, технології. Збірник наукових праць. частина 2 : зб. матеріалів ІХ Всеукр. науково-практ. інтернет-конф., Вінниця, 6 жовт. 2022 р. С. 46. URL: <http://www.vtei.com.ua/doc/2022/konf0610/zb2.pdf>

3. Привид монополії. Як змусити владу почути місцеве самоврядування під час війни. Реанімаційний Пакет Реформ. URL: <https://rpr.org.ua/news/pryvud-monopolii-yak-zmusyty-vladu-rochuty-mistseve-samovriadvannia-pid-chas-viyny/>

4. Стойко О. Оцінка фінансового ресурсу місцевих бюджетів України. Збірник праць учасників VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку»: Матеріали VIII Всеукр. науково-практ. інтернет-конф. «Фінансові

інструменти регіонального розвитку». Житомир. 2022. С. 71. URL: https://polissiauniver.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Збірник-Фінансові-інструменти_3.11.2022.pdf

5. Куропась І. Війна. Громади. Децентралізація. Як налагодити ефективне управління громадами в сучасних геополітичних реаліях. Громадський Простір. Усе для третього сектору в одному порталі. URL: <https://www.prostir.ua/?news=vijna-hromady-detsentralizatsiya-yak-nalahodyty-efektyvne-upravlinnya-hromadamy-v-suchasnyh-heopolitychnyh-realiyah>

Zinkevych V. War and decentralization: challenges and prospects of reform. *The full-scale invasion of Russia actually took place a few steps before the completion of the decentralization reform in Ukraine, which began in 2014. A number of new powers, more opportunities to dispose of resources allowed communities to promptly take measures to strengthen and improve civil defense, fortifications, etc. At the same time, the occupation of part of the territories of Ukraine, the emergence of military administrations, the financial burden on local budgets caused a number of challenges. The article examines the most vivid problems, the cause of which was a full-scale war.*

Keywords: *Russian-Ukrainian war, martial law, decentralization, territorial community.*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ

В. В. Кавкін

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Г. Я. Наконечна

Цифровізація характеризується використанням цифрових технологій у всіх сферах діяльності, включаючи податкову. Це призводить до нових викликів для цих систем, які повинні адаптуватися до нових реалій. Розглянуто вплив наявних технологій та ресурсів (електронний кабінет платника податків, сервіс Дія), а також важливість впровадження нових в податковому процесі.

Ключові слова: *податки, технології, цифровізація, облік, Дія, електронний кабінет платника податків, сервіси.*

Безсумнівно цифрові технології вже стали невід'ємною частиною суспільного життя. Процес оподаткування не є виключенням. Війна показала важливість часу, безпеки, коли не потрібно збирати папірці, чекати в довгих чергах аби сплатити податки. Автоматизувати процеси, впровадити цифровізацію в податкову сферу допомогли зокрема такі ресурси, як – електронний кабінет платника податків та мобільний застосунок Дія.

ДПСУ поступово розширює перелік електронних сервісів, чим створює ще більше можливостей для реалізації принципу зручності при виконанні податкового обов'язку, а саме п. 4.1.10 ст. 4 Податкового кодексу України - рівномірність та зручність сплати - установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками [3].

Варто зупинити свою увагу на цих двох сервісах. Електронний кабінет платника надає платникам податків можливість працювати з органами податкової служби дистанційно у режимі реального часу, а саме:

- подавати декларації з використанням електронного цифрового підпису і переглядати подану та/або сформовану податкову звітність;

- отримувати нагадування щодо строків подання звітності та сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);

- отримувати інформацію щодо особистих реєстраційних даних (податковий номер платника податків, назва платника податків, основний вид діяльності; П. І. Б. бухгалтера та директора тощо);

- подавати заяви та отримувати в електронному вигляді довідки про відсутність заборгованості з податків, зборів, платежів, що контролюються органами податкової служби;

- вести в електронному вигляді Книги обліку доходів та витрат;

- переглядати інформацію щодо стану своїх розрахунків з бюджетом, зокрема про заборгованість зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування[2].

При цьому користувачами Електронного кабінету платника є як юридичні особи так і самозайняті особи – фізичні особи – підприємці та особи, які провадять незалежну професійну діяльність, котрі є платниками податків.

Проблема даного сервісу у важкості користування, без сторонньої допомоги можуть виникнути труднощі при першому відкритті.

Щодо застосування Дія, то відповідно до Положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 виділено головні, що стосуються обліку та оподаткування:

1) надання електронних публічних послуг, зокрема комплексних електронних публічних послуг, надання їх в автоматичному режимі з отриманням та використанням у разі потреби інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, інших інформаційно-комунікаційних систем, яка необхідна для надання таких послуг;

2) ведення інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційно-комунікаційних систем, реєстрів, баз даних;

3) забезпечення користувачам доступу до отримання фінансових послуг;

4) забезпечення через електронний кабінет користувача доступу до інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, інших інформаційно-комунікаційних систем, зокрема про користувача;

5) забезпечення користувачів інформацією про публічні (електронні публічні) послуги, зокрема комплексні електронні публічні послуги, надані в автоматичному режимі, із використанням Порталу Дія;

6) забезпечення офіційного електронного листування під час надання публічних (електронних публічних) послуг, розгляду звернень та адміністративних справ (справ, що розглядаються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами, які відповідно до закону уповноважені виконувати публічно-владні управлінські функції, з метою прийняття рішень індивідуальної дії, спрямованих на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та обов'язків особи, а також захисту її прав), а також під час розгляду з використанням Порталу Дія інших питань;

7) сплата адміністративного збору за надання публічних (електронних публічних) послуг, зокрема комплексних електронних публічних послуг, наданих в автоматичному режимі, штрафів за адміністративні правопорушення, державного мита, інших платежів, розрахунків під час їх отримання та надання благодійних внесків [4].

Порівняно із ЕКП то користування сервісом Дія зрозуміло на інтуїтивному рівні.

Для прикладу на порталі "Дія" доступні такі операції, пов'язані з оподаткуванням ФОП:

- Сплата єдиного податку;
- Сплата єдиного соціального внеску;
- Подача декларації про доходи.

Для того, щоб виконати ці операції, необхідно зареєструватися на порталі "Дія" та авторизуватися. Після цього в категорії "Послуги" слід натиснути на варіант "Податки ФОП" та обрати дію.

Але успішна робота цифрової економіки мусить складатись із щонайменше чотирьох основних блоків – інфраструктура (доступ в Інтернет, програмне і кадрове забезпечення, телекомунікації), електронний бізнес (ведення господарської діяльності через комп'ютерні мережі), електронна комерція (дистрибуція товарів через Інтернет), електронне врядування. Без сумніву, є галузі, що більше піддаються цифровій трансформації, і ті, що менше. Так перша група містить у собі сферу послуг, у тому числі й адміністративних, де матеріальний продукт відсутній, зокрема це банківський та фінансовий сектори [1].

Незаперечний факт незворотності впровадження сучасних цифрових технологій в оподаткуванні, все ж потребує враховувати ризики, пов'язані з їх некоректним використанням. Особливо це стосується технологій штучного інтелекту, де головними принципами повинні стати: 1) обережність у широкому поширенні як у співвідношенні «витрати-результат», так і обґрунтованості підготовки висновків і управлінських рішень та їх прийняття; 2) неупередженість при побудові алгоритмів; 3) об'єктивність оцінки ступеня впливу для збереження прав і гарантій платника податків; 4) прозорість стосовно прийняття рішень відносно платника податків без обмеження права на захист; 5) безпека і конфіденційність [5].

На нашу думку, слід ініціювати створення більшої кількості мобільних додатків або систематизацію сервісів на базі єдиного – для прикладу Дія. Це значно б спростило життя пересічним

українцям так і б зменшило можливість розповсюдження корупційної складової. Доступ додатку до державних баз даних, автоматизація цифрових процесів, машинне навчання штучного інтелекту полегшило би роботу податкової служби та зробило прозорим процес оподаткування та обліку.

Отже, поширення цифрових технологій вносить зміни покращення у таку важливу сферу – оподаткування. Держава постійно робить кроки на шляху до впровадження все нових електронних сервісів. Зокрема Дія випереджає досвід передових країн. Але успішні трансформаційні процеси в системі обліку та оподаткування вимагають комплексного підходу, який включає активну розробку концептуальних політик, спираючись на прогресивний світовий досвід, оперативність імплементації і реагування на цифрові тренди, формування та розвиток необхідного інноваційного, технологічного, інтелектуального потенціалу.

Література

1. Бодров В. Г. Податкове регулювання в умовах формування цифрової економіки в Україні. Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2018. Вип. 2 URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268452981.pdf> (дата звернення 15.09.2023)
2. Державні сайти України. Електронний кабінет платника податків Державної податкової служби України URL: <https://cabinet.tax.gov.ua/e>
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 15.09.2023)
4. Про Єдиний державний вебпортал електронних послуг: Положення затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-п#Text> (дата звернення 15.09.2023)
5. Рогова Н. В. Трансформація політики, інструментів і технологій обліку та оподаткування в умовах цифрової економіки. Фінансовий простір 2020. С. 103-116 URL: <file:///C:/Users/pc/Downloads/209296-Текст%20статті-471429-2-10-20200805.pdf> (дата звернення 15.09.2023)

Kavkin V. Accounting and taxes in the digital economy. Digitization is characterized by the use of digital technologies in all spheres of activity, including tax. This leads to new challenges for these systems, which must adapt to new realities. The impact of existing technologies and resources (the taxpayer's electronic cabinet, Diia service) as well as the importance of introducing new ones in the tax process are considered.

Keywords: taxes, technologies, digitization, accounting, Diia, electronic tax payer's office, services.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ

С. В. Книш

Проаналізовано дослідження судового контролю за виконанням рішень в адміністративних справах. Внесено загальні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: судовий контроль, виконання рішень, адміністративна справа, адміністративне судочинство.

Особливої актуальності набуває питання виконання судових рішень саме в адміністративних справах, де однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень. Тобто в цьому випадку йдеться не тільки про довіру до судової системи, а й до державної влади загалом. До причин невиконання судового рішення в адміністративних справах можна до прикладу віднести, ті що зумовлені відсутністю коштів для виконання судового рішення, незрозумілість винесеного судового рішення, реорганізаційні процеси в державних органах, зміна законодавства, не регламентованість порядку виконання судового рішення по окремим справам та ін.

Сутнісно судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах має прояв через реалізацію основних завдань адміністративного судочинства, що досягаються під час розгляду публічно-правових спорів, які не обмежуються винесенням судового рішення, а включаю забезпечення виконання судових рішень в адміністративних справах впроваджено задля здійснення судового контролю, який передбачає можливість суду зобов'язувати суб'єкт владних повноважень не

на користь якого ухвалено судове рішення подати відповідний звіт у встановлений строк. У разі порушення цих вимог, судом накладається штраф, що по суті не звільняє надалі від виконання судового рішення. Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах можна вважати дієвим інструментом, який сприяє захисту законних прав та інтересів людини. Водночас на практиці виникає чимало питань, які потрібно детально вивчити щодо удосконалення контрольної функції адміністративних судів. Як правило, виокремити ці питання можливо через специфіку виконання рішень в межах окремих категорій адміністративних справ. Так, до прикладу категоріям справ щодо поновлення осіб на публічній службі притаманно невиконання судових рішень через постійні реорганізаційні процеси, складнощі виконання окремих рішень з питань проходження служби, у разі якщо особа уже не в трудових відносинах. Для кращого розуміння розглянемо ситуацію, за якої судом прийнято рішення про зобов'язання роботодавця надати відпустку перед звільненням. Водночас коли рішення набрало законної сили, особа вже не перебувала в трудових відносинах із суб'єктом владних повноважень. Тож в цьому випадку, виникає закономірне питання: яким чином в такій ситуації може бути виконано судове рішення в адміністративній справі щодо зобов'язання роботодавця надати особі відпустку перед звільненням і чи можна в такій ситуації встановити контроль суду? Однозначної відповіді немає. Та в такому випадку може бути використано право позивача на роз'яснення судового рішення.

Статистичні дані минулих років засвідчують, що звернення сторін про встановлення судового контролю за виконанням судових рішень суди задовольняють на рівні близько 5 %. Так, до прикладу за близько два роки судами першої інстанції постановлено понад 2500 рішень щодо задоволення заяв про встановлення судового контролю [3].

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах здійснюється також у порядку, встановленому статтею 287 «Особливості провадження у справах з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця» Кодексу адміністративного судочинства [4].

Ще однією характерною особливістю в цьому випадку є повноваження адміністративного суду поряд із здійсненням правосуддя, наділення контрольними функціями на стадії виконавчого провадження. Таким чином, судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах можна вважати особливою формою здійснення правосуддя в адміністративних судах, яка реалізується через надання контрольних повноважень суддям вимагати в установлені строки надання звіту про виконання судового рішення від суб'єктів владних повноважень та накладати штрафні санкції, у разі невиконання або неналежного виконання вимог суду.

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах можна вважати дієвим інструментом, який сприяє захисту законних прав та інтересів людини.

Водночас з'ясовано, що на практиці виникає чимало питань, які потрібно детально вивчити щодо удосконалення контрольної функції адміністративних судів. З огляду на це, є важливим здійснення постійного моніторингу стану виконання судових рішень, проведення аналізу причин не виконання судових рішень та пошук шляхів усунення причин не виконання судових рішень в адміністративних справах, а також налагодження взаємодії між судами та виконавчою службою з цих питань.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-004#Text>

3. Досвід адміністративних судів у питаннях контролю за виконанням рішень. Шляхи розвитку інституту судового контролю в інших видах судочинства: Матеріали круглого столу, організованого проектом ЄС «Право-Justice». 22.11.2022. URL: <https://dna.arbitr.gov.ua/archive/1353585/>

4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.05.2005 р. № 2747.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

5. Сасевич О. М, Судовий контроль як механізм підвищення ефективності судових рішень.
URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Sasevich_sud_kontr.pdf

Knysh S. Features of execution of judicial control in administrative matters. *The study of judicial control over the execution of decisions in administrative cases is analyzed. General proposals for improving the current legislation have been made.*

Keywords: *judicial control, execution of decisions, administrative case, administrative proceedings.*

ДЕКЛАРУВАННЯ МАЙНА ТА ДОХОДІВ В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ

В. В. Лізун

В даних тезах автором описано основні переваги механізму декларування майна та доходів публічних службовців, поточний стан та перспективи його функціонування в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *декларування, суб'єкт декларування, декларації, реєстр декларацій, публічний доступ, ефективність.*

У жовтні 2014 року в Україні було ухвалено Закон «Про запобігання корупції», який запровадив нововведення в антикорупційній системі країни. Відповідно до Закону, одна із найважливіших функцій Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), яка суттєво підвищила очікування українців від нового антикорупційного органу, полягала у перевірці статків українських державних службовців. Близько одного мільйона українських посадовців зобов'язані щорічно здійснювати електронне декларування своїх активів. Електронні декларації повинні містити ідентифікаційні дані посадовця та членів його сім'ї, інформацію про займану посаду або службу, дані щодо нерухомості декларанта та членів його родини, цінного рухомого майна, цінних паперів, корпоративних прав, нематеріальних активів та всі види доходів, дані про готівкові активи, фінансові зобов'язання, певні витрати та операції – як в Україні, так і за кордоном [1, с. 3].

Зазначений механізм декларування успішно функціонував в Україні, починаючи з 2014 року по 2021 рік. Зокрема, за даними НАЗК, у 2021 році за результатами повної перевірки 1026 декларацій було виявлено недостовірні відомості на суму понад 1,2 млрд гривень. У кожній третій декларації було виявлено порушення, які передбачають кримінальну або адміністративну відповідальність. Ознаки кримінальних правопорушень виявлені у 119 деклараціях. У деклараціях цих посадовців виявлено ознаки подання недостовірних відомостей на суму понад 1,1 млн гривень (за ст. 366-2 Кримінального кодексу України).

Зокрема, порушення виявлені в деклараціях таких посадових осіб: 2 судді Конституційного Суду України (КСУ); 2 судді вищих судів; 19 народних депутатів України; 3 заступників голів обласних державних адміністрацій; 65 депутатів місцевих рад [2]. Наведена статистика наглядно доводить дієвість декларування статків як інструменту протидії корупції.

У свою чергу, з початком повномасштабного вторгнення збройних сил та інших збройних формувань російської федерації 24.02.2022 року, Законом України від 08.07.2022 № 2381-IX «Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану» було внесено ряд змін до Прикінцевих положень Закону України «Про запобігання корупції». Зокрема, пунктом 2⁷ Прикінцевих положень в редакції вказаного Закону було звільнено суб'єктів декларування від подання декларацій, кінцевий строк подання яких припадає на період дії воєнного стану. Натомість, на суб'єктів декларування покладено обов'язок подання декларацій за вказаний період - протягом дев'яноста календарних днів з дня припинення чи скасування воєнного стану [3].

Проте зі впливом понад одного року з дня призупинення обов'язку декларування, набуло актуальності питання щодо перегляду даного Закону та поновлення обов'язку подання публічними службовцями декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Зокрема, зазначене питання було лобійовано електронною петицією на сайті Офісу Президента України, яка за період - менш, ніж за тиждень, набрала 25 000 голосів, необхідних для її розгляду главою держави [4].

Як результат, 05.09.2023 Верховною Радою України проголосовано за прийняття в цілому законопроекту № 9534 від 26.07.2023 «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого

самоврядування, в умовах воєнного стану», яким передбачалося відновлення обов'язку публічних службовців декларувати доходи та майно. Втім, законопроект було ветовано Президентом України та направлено на доопрацювання з відповідними пропозиціями з підстави, що він передбачав обмеження щодо відновлення публічного доступу до Єдиного державного реєстру декларацій [5].

Наведене вказує на актуальність дослідження питання декларування в контексті запобігання корупції в цілому, а також важливість повноцінного та належного його функціонування задля досягнення поставлених перед ним цілей. Тому, в даних тезах доповіді будуть проаналізовані основні переваги декларування та перспективи його функціонування в Україні в умовах воєнного стану.

Перш за все, варто звернути увагу, що невдовзі після прийняття у 2014 році Закону України «Про запобігання корупції» у межах спільного проекту Рамкової програми співробітництва Ради Європи та Європейського Союзу «Боротьба з корупцією в Україні», що фінансується Європейським Союзом та Радою Європи, щодо зазначеного Закону було розроблено експертний висновок про Фінансовий контроль за деклараціями про доходи і майно в Україні, в якому підкреслено переваги Закону в частині декларування [6].

Значну увагу у висновку приділено повноваженням НАЗК щодо перевірки декларацій. Так, зокрема позитивним аспектом, поряд із правом НАЗК отримувати інформацію від органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та письмових пояснень від суб'єктів декларування, прямий доступ НАЗК до державних інформаційних баз даних [6, с. 13]. У подальшому, положення Закону «Про запобігання корупції», які відображають зазначені повноваження НАЗК були ще більш деталізовані та розширені, що також слід вважати позитивним аспектом.

Іншим позитивним аспектом Закону також є те, що він передбачає обов'язковість проведення повної перевірки, зокрема, у таких випадках: стосовно публічних службовців, посади яких пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків; у разі «виявлення у них невідповідностей за результатами логічного та арифметичного контролю»; на підставі інформації, отриманої від засобів масової інформації та інших джерел [6, с. 14].

Також, у висновку відмічено позитивним аспектом право НАЗК проводити випадковий вибір декларацій для перевірки. Закон дозволяє НАЗК використовувати такий метод: зокрема, в абзаці четвертому частини першої статті 50 встановлено самостійність НАЗК щодо проведення повної перевірки декларацій. Водночас, в абзаці п'ятому йдеться про те, що перевірка проводиться « на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, із засобів масової інформації та інших джерел, про можливе відображення у декларації недостовірних відомостей» (*примітка: в чинній редакції відповідні норми містяться в абзацах 4-5 частини 1 статті 51³ Закону України «Про запобігання корупції»*) [7]. Якщо абзац п'ятий лише доповнює абзац четвертий, тоді НАЗК має можливість також обирати декларації для перевірки на інших підставах, у тому на підставі інформації, числі шляхом випадкового вибору. Наскільки відомо, жодний з наглядових органів у державах-членах Ради Європи не має повноважень проводити стеження за суб'єктами декларування для цілей перевірки декларацій про майно та доходи. Єдиним частковим винятком є Угорщина. У цій країні передбачено стеження за співробітниками спеціальних служб [6, с. 14-15]. Даний механізм позитивно рекомендована GRECO (*англ. The Group of States against Corruption — «Група держав проти корупції» — орган Ради Європи з антикорупційного моніторингу*).

Останньою ключовою функціональною перевагою, було виділено публічний доступ до декларацій, що набуло нової актуальності через 7 років з моменту складення експертного висновку. Так, варто звернути увагу на наступні положення даного висновку: «Прозорість декларацій та розміщення їх на централізованому онлайн-ресурсі є рисою Закону, що заслуговує на високу оцінку. Як нещодавно йшлося у звіті GRECO щодо Туреччини, «Крім того, декларації про майно не підлягають публічному контролю у жодній формі, оскільки вони зберігаються як конфіденційні документи в особистих справах кожного депутата парламенту. Це ще більше знижує ефективність системи декларування». Положення абзацу третього частини першої статті 47 також відповідають прогресивним стандартам щодо публічного доступу, встановленим у посібнику Ради Європи для законодавців, який було підготовлено у межах проекту Рамкової програми співробітництва: «Декларації оприлюднюються онлайн у відкритому у форматі, який дозволяє машинне зчитування та пошук даних». У цьому посібнику також зазначається, що окремі особисті дані можуть бути закритими. Відповідне положення встановлене в абзаці четвертому частини першої статті 47» [6, с. 16].

Таким чином, згідно з дослідженнями фахівців по боротьбі з корупцією Європейського Союзу запроваджений Законом України «Про запобігання корупції» механізм декларування оцінено

на доволі високому рівні, однією із ключових переваг відмічено як прогресивну саме публічний доступ до декларацій чиновників.

Проте, як було описано вище, на сьогодні процедури декларування є зупиненими у зв'язку з повномасштабним вторгненням держави-агресора та введенням на території України воєнного стану.

Водночас, наразі Україна перебуває на етапі відновлення вказаних процесів. Враховуючи, прийняття парламентом в цілому законопроекту № 9534 від 26.07.2023 року та вето Президента України щодо нього, наразі досягнуто політико-суспільний консенсус щодо необхідності відновлення декларування. При цьому, єдиним ключовим питанням щодо формату його відновлення є питання публічного доступу до реєстру декларацій.

Необхідність безальтернативного повноцінного оприлюднення реєстру декларацій підтверджується вже наявним експертним висновком, який ставить дану характеристику механізму декларування як прогресивну, а відтак, ефективну для України.

Це пов'язано з функцією громадського контролю за владою, який є різновидом соціального контролю і хоча він не є основним з точки зору інтенсивності та обсягів здійснюваних заходів, все одно набуває дедалі більшого значення в українському суспільстві. Це пояснюється його характерними особливостями, як-то: неупередженість, незаангажованість суб'єктів відповідної контрольної діяльності, а також зростанням свідомості та впливовості громадськості, зокрема, її духовними організаційними та іншими ресурсами [8, с. 419].

Враховуючи що згідно з Індексом сприйняття корупції (*Transparency International Corruption perception index*) Україна з показником 33 (шкала вимірюється від 1 до 100, де 1 – найвищий рівень корупції, 100 – найнижчий рівень корупції) посідає 116 місце зі 180 країн світу [9]. Відтак, очевидно, що в Україні як країні з досить високими показниками рівня корупції, громадський контроль є чи не найголовнішим та найефективнішим інструментом антикорупційної політики. А оскільки у сфері декларування статків найбільш повно громадський контроль може проявлятися у відкритості даних декларацій чиновників – такий крок є незамінним для ефективного запобігання та боротьби з корупцією.

Оцінюючи необхідність відновлення декларування з умовою відкриття публічного доступу до декларацій, варто звернути увагу, що одразу після прийняття парламентом в цілому законопроекту № 9534, який передбачав відновлення декларування без відкриття публічного доступу до декларацій, на сайті офіційного інтернет-представництва Президента України було зареєстровано петицію про накладення вето на законопроект № 9534 та повернення його до парламенту з вимогою відкрити реєстр майнових декларацій чиновників, яка всього за кілька годин набрала необхідну для її розгляду кількість голосів (25 000), а станом на момент публікації даних тез кількість голосів становить понад 83 000 [10], що свідчить про переважаючу позицію громадянського суспільства щодо даного питання.

Відтак, відновлення доступу до декларацій є прямою вимогою суспільства, яку Україна, як демократична держава, в особі парламенту не має ані права, ані повноважень ігнорувати.

Також, аналізуючи зазначені обставини, варто звернути увагу на доповідь Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) про прогрес України у виконанні рекомендацій, наданих країні у Звіті четвертого раунду оцінювання (2017) щодо запобігання корупції серед народних депутатів, суддів і прокурорів, прийняту на 93 пленарному засіданні у Страсбурзі 24 березня 2023 року [11].

У вказаній доповіді щодо декларування GRECO аналізує, що «у контексті інтеграції України до ЄС (зокрема щодо виконання певних антикорупційних показників) подано проект законодавчої пропозиції щодо відновлення обов'язкового розкриття фінансової інформації та «розморожування» повноважень НАЗК щодо фінансового контролю. Незважаючи на це, влада наголошує, що НАЗК продовжує бути активним у цій сфері – наскільки це можливо за вищезазначених умов. Продовжує здійснювати фінансовий контроль у справах, які не підпадають під обмеження, запроваджені під час воєнного стану, хоча ця діяльність зменшилася порівняно з довоєнним 2021 роком. У 2022 році проведено 1 346 позачергових перевірок (у 2021 році таких перевірок проведено 16 169, що становить лише 8% від показника 2022 року). За несвоєчасне подання декларації державним службовцем без поважних причин складено та направлено до суду 22 протоколи, за 7 з яких суб'єктів декларування визнано судом винними та притягнуто до відповідальності (натомість у 2021 році складено 292 протоколи)» [11, с. 4].

Цифри, наведені владою, свідчать про те, що до початку загарбницької війни проти України система працювала і почала давати результати. Однак оголошення воєнного стану призупинило систему фінансової звітності та контролю за нею. GRECO зазначає, що влада висловила твердий намір відновити повну працездатність системи, як тільки це дозволить ситуація в країні. Для GRECO розкриття фінансової інформації є ключовим інструментом для боротьби з корупцією. GRECO робить висновок, що рекомендація залишається частково виконаною [11, с. 5].

Враховуючи наведене, необхідність повноцінного відновлення декларування майна та доходів публічних службовців в Україні існує: (1) з теоретично-раціональної точки зору, зокрема, з погляду ефективності такого засобу боротьби з корупцією як громадський контроль; (2) з точки зору прямої вимоги громадянського суспільства щодо повного відновлення процедур декларування на довосних засадах; та (3) позиції представників державних органів та структур Європейського Союзу, що є вагомим аргументом у контексті набуття Україною членства в ЄС.

Отже, з урахуванням описаних обставин, закладений в Законі України «Про запобігання корупції» механізм декларування фінансових та майнових активів публічних службовців в цілому є позитивним та відповідає поставленим перед ним вимогам. Водночас, ефективне його функціонування не можливе без повноцінного та негайного відновлення декларування з наданням публічного доступу до реєстру декларацій, тобто, за умови прийняття парламентом законопроекту № 9534 з урахуванням відповідних поправок.

Література

1. Експертна думка «Електронні декларації як спосіб виявлення статків, набутих незаконним шляхом» [Електронний ресурс] // Міжнародна антикорупційна консультативна рада (МАКР). – 2018.
2. За результатами повної перевірки декларацій у 2021 році НАЗК виявило недостовірні відомості на понад 1,2 мільярди гривень [Електронний ресурс] // Національне агентство з питань запобігання корупції. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/zarezultatamy-povnoyi-perevirky-deklaratsij-u-2021-rotsi-nazk-vyuvavlylo-nedostovirni-vidomosti-na-ponad-1-2-milyardy-gryven/>.
3. Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного [...] Закон України від 08.07.2022 № 2381-IX [Електронний ресурс] // Верховна Рада України – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#Text>.
4. Відновити декларування статків посадовців та депутатів [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://petition.president.gov.ua/petition/177712>.
5. Пропозиції Президента України до Закону про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42379>.
6. Тільман Хоп. Експертний висновок про Фінансовий контроль за деклараціями про доходи і майно в Україні (Розділ VII Закону України «Про запобігання корупції») [Електронний ресурс] / Тільман Хоп // Рамкова програма співробітництва Ради Європи та Європейського Союзу для країн Східного партнерства Спільний проект «Боротьба з корупцією в Україні». – 2016.
7. Про запобігання корупції Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056 – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
8. Попова О.О., Калініченко А.П. Громадський контроль у сфері надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ: проблемні питання. Форум права. 2014. № 1. С. 418-421.
9. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX [Електронний ресурс] // Transparency International. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022>.
10. Накласти вето на законопроект №9534 та повернути його до парламенту з вимогою відкрити реєстр майнових декларацій чиновників [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://petition.president.gov.ua/petition/204906>.
11. FOURTH EVALUATION ROUND Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors INTERIM COMPLIANCE REPORT UKRAINE [Електронний ресурс] // GRECO Secretariat Council of Europe. – 2023.

Lizun V. Financial declaring in Ukraine as an instrument for fighting corruption. *In this report, the author describes the main advantages of the mechanism of declaring property and income of public officials, the current state and prospects of its functioning under martial law.*

Keywords: *declaration, declaring individual, declarations, register of declarations, public access, efficiency.*

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Г. Я. Наконечна

Охарактеризовано напрями взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади, виявлено проблемні аспекти та визначено перспективні напрями такої взаємодії.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, місцеві органи державної виконавчої влади, напрями взаємодії, основні проблеми взаємодії.

Сучасний стан правового регулювання правовідносин взаємодії, що виникають між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної виконавчої влади, свідчить про недостатньо чітке розмежування компетенції вказаних органів, що на практиці створює деякі проблеми у сфері реалізації повноважень в окремих сферах. Саме тому, постає завдання удосконалення напрямів взаємодії між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної виконавчої влади.

Напрями взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади є різноманітними та включають майже всі галузі та сфери відання вказаних органів. Взаємодія між зазначеними органами дає змогу суттєво підвищити ефективність вирішення питань місцевого значення, підтримувати баланс загальнодержавних та регіональних інтересів [1].

Згідно з Конституцією України публічну владу на місцях представляють місцеві державні адміністрації, які є місцевими органами державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Згідно зі ст. 119 Конституції України місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують зокрема взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень. Таким чином, Конституція України закріпила ініціативність місцевих державних адміністрацій у забезпеченні взаємодії з органами місцевого самоврядування [2].

Щодо органів місцевого самоврядування, то їм можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності. Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади (ч. 3, 4 ст. 143 Конституції України) [2].

Підтримуючи положення щодо необхідності взаємодії місцевих органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, вчені більшою мірою зосереджують свою увагу на проблемах делегованих повноважень.

Законодавством України встановлені межі делегування, а також інші форми взаємодії органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» одним із основних завдань органів державної виконавчої влади є взаємодія з органами місцевого самоврядування, а у ст. 35 зазначеного закону зазначено, що органів державної виконавчої влади на відповідній території взаємодіють із сільськими, селищними і міськими радами, їх виконавчими органами та сільськими, селищними і міськими головами, сприяють у здійсненні ними власних повноважень місцевого самоврядування, зокрема у вирішенні питань економічного, соціального та культурного розвитку відповідних територій [3, 5].

Повноваження органів виконавчої влади, тобто їх перелік не повинен переважати власних повноважень органів місцевого самоврядування. Таке делегування може відбуватися виключно на законодавчій основі. На сьогодні перелік повноважень органів виконавчої влади, делегованих органам місцевого самоврядування, міститься у главі 2 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [4].

Взаємодія органів державної влади й місцевого самоврядування має місце на різних рівнях. Потреба у взаємодії цих органів зумовлена, насамперед, необхідністю організації в Україні такої влади на місцях, яка здатна забезпечити оптимальну єдність виконавчої влади й самостійність органів місцевого самоврядування. Аналіз чинного законодавства, насамперед – Закону України «Про

місцеве самоврядування в Україні»[4] та Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [3] свідчить, що поряд із правовими засадами нормотворчої діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування цими законами встановлюються основні засади їхньої взаємодії шляхом розмежування повноважень та переліку делегованих повноважень. Напрями нормотворчої діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування та взаємодія у цій сфері визначаються, насамперед, тими спільними цілями й завданнями, які вони вирішують, відповідними власними й делегованими повноваженнями.

Водночас, поширеною є думка, що законодавчо визначене розмежування є не досить чітким. У двох законах низка повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій дублюється повністю чи частково, що є наслідком певної неузгодженості цих двох законів. Партнерські відносини між органами державної влади й місцевого самоврядування формуються, насамперед, у тих сферах, у яких їхні повноваження не перетинаються, не збігаються, але припускають чи передбачають суспільний діалог. Так, згідно зі ст. 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» адміністрації вирішують питання: 1) забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; 2) соціально-економічного розвитку відповідних територій; 3) бюджету, фінансів та обліку; 4) управління майном, приватизації, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики; 5) промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку; 6) науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей та інші питання, віднесені законами до їхніх повноважень [3].

Закон України «Про місцеве самоврядування» визначає повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, а саме: повноваження у сфері: соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку (ст. 27), у галузі бюджету, фінансів і цін (ст. 28), щодо управління комунальною власністю (ст. 29), у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту (ст. 32) та інші повноваження (ст. 40) [4].

Делегування повноважень органів державної виконавчої влади органам місцевого самоврядування у світовій практиці застосовується з метою економії фінансових і людських ресурсів, створення оптимальної моделі управління регіонами. Така практика не порушує автономію місцевого самоврядування в межах його власних повноважень.

Нині завершується формування української моделі місцевого самоврядування, що передбачає децентралізацію публічного управління, делегування функцій і повноважень центральних органів на регіональний рівень. Має бути чіткий механізм взаємодії органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної виконавчої влади, що неможливо без чіткого визначення і розмежування їх завдань і функцій. Функціональна структура публічного управління в Україні все ще потребує теоретичної розробки, вдосконалення інструментарію та впровадження нових методів – потрібний якісно новий підхід, нова методологія [5].

Сучасний світовий та вітчизняний досвід переконливо свідчить, що ефективність функціонування й розвитку держави значною мірою залежить від оптимальної взаємодії місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Урахування інтересів територіальних громад як основи місцевого самоврядування є запорукою прийняття виважених управлінських рішень, забезпечення процесів децентралізації, самоврядування, наближення України до європейського правового простору.

Література

1. Панчишин Р. Перспективні напрями розвитку взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади. Український часопис конституційного права. 2018. № 3. С. 48-53

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

3. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV: ред. від 06 грудня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР: ред. від 06 грудня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

5. Ковтун Ю.С. Оптимізація взаємовідносин органів державної влади та органів місцевого самоврядування в процесі децентралізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Національний університет «Одеська політехніка, Одеса, 2022 с. 232

Nakonechna H. Prospective directions of development of cooperation between local self-government bodies and local state executive bodies. *The areas of interaction between local self-government bodies and local bodies of state executive power are characterized, problematic aspects are identified, and promising areas of such interaction are determined.*

Keywords: *executive local self-government, local executive authorities, directions of interaction, main problems of interaction.*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

А. С. Новосад, Л. М. Шевчук

У роботі розглядаються сучасні тенденції кадрового менеджменту в системі органів виконавчої влади України з урахуванням підходів до розробки нової кадрової політики та концепції управління персоналом.

Ключові слова: *кадровий менеджмент; органи виконавчої влади; управління персоналом; кадрова політика; державна служба.*

Адміністративна реформа, як складний процес демократичної трансформації України, безпосередньо пов'язана з раціоналізацією вітчизняної системи органів виконавчої влади та передбачає забезпечення державною службою двосторонньої взаємодії між владними інституціями та суспільством відповідно до положень Основного Закону нашої країни.

Основними завданнями державної служби України є сприяння утвердженню конституційного ладу, створення умов для розвитку відкритого громадянського суспільства, захист прав та свобод людини і громадянина, забезпечення ефективного та стабільного функціонування державних органів відповідно до їхніх обов'язків, повноважень і компетенції, визначених чинним національним законодавством. Реалізацію цих завдань здатний забезпечити тільки професійний державний апарат і його компетентний персонал [1, с. 7]. У зв'язку з цим ефективність є головним критерієм оцінки діяльності державної служби України, а питання підвищення результативності діяльності органів виконавчої влади є одними з найбільш актуальних в теорії та практиці управління.

Нинішній етап функціонування України характеризується її активними діями, спрямованими на створення оптимальної структури системи органів виконавчої влади та забезпечення їх ефективної роботи шляхом реформування адміністративної системи, впровадження нової кадрової політики, підтримання та розвитку професійності державних службовців. Необхідність формування доктрини розвитку України в ХХІ столітті у новому цивілізаційному вимірі, з урахуванням мінливої стратегічної ситуації у світі, зумовлює потребу вирішення низки проблем, пов'язаних, з одного боку, з побудовою національної концепції розвитку з врахуванням існуючих в державі непростижних політичних, воєнних і соціально-економічних реалій, а з іншого – пристосування до тих законів, які встановлюються міжнародною спільнотою, а також до нових викликів сучасного світу.

У цих умовах украї актуалізується проблематика якісного оновлення підходів до державної служби в органах виконавчої влади України, які відповідають світовим та європейським стандартам публічного менеджменту і наближають державу до статусу сервісного інституту, який обслуговує громадян, а не робить її знаряддям примусу [2, с. 24]. Відтак, у сучасних умовах вихідним принципом у напрямі реформування державної служби в органах виконавчої влади має бути забезпечення її ефективності, дієвості й авторитетності.

У цьому контексті надзвичайно важливим питанням є підвищення ефективності роботи кадрових служб вітчизняних органів виконавчої влади. Передусім йдеться не про зміну визначення «відділ кадрів» на «управління персоналом», а докорінну перебудову філософії, методології і технології самої роботи, спрямованої на ефективне кадрове забезпечення діяльності системи органів виконавчої влади та управління кар'єрою працівників [3, с. 243]. Тому кадрові програми навчання й підвищення кваліфікації держслужбовців повинні містити завдання з розвитку персоналу органів виконавчої влади та включати заходи з адаптації наявного трудового потенціалу до вимог, передбачених стратегією адміністративної реформи.

Удосконалення кадрового менеджменту в системі органів виконавчої влади України є безперервним процесом, який супроводжує соціально-економічну трансформацію країни, процес переходу до сталого розвитку. Його метою є створення дієвої адміністративної системи, котра характеризується механізмами міжінституційної взаємодії, організаційною гнучкістю, цілеспрямованою функціональною оптимізацією всієї структури та її складових, а також економічною ефективністю [4, с. 193].

Особливе значення необхідності реформування державної служби в органах виконавчої влади та виведення її на якісно новий рівень обумовлюється й тим, що Європейський Союз, до складу якого прагне увійти Україна, особливо наголошує на розвитку громадянського суспільства, внесенні змін до законодавства з метою приведення його у відповідність до європейських стандартів, серед яких і розроблення ефективної системи державного управління [5, с. 253].

Отже, найважливішим ресурсом публічного управління, що безпосередньо впливає на його ефективність, є кадри. В системі органів виконавчої влади функції управління виконують як державні службовці, так і посадові особи, вимоги до яких мають певні відмінності, а тому останніми роками значна увага приділяється саме питанням кадрового менеджменту в цій сфері. Насамперед це стосується підготовки й добору персоналу на посади державної служби, яка в Україні перебуває у стані перманентного реформування і пристосування до європейських стандартів державної служби, що само по собі вже є певною проблемою, оскільки, за винятком загальних підходів, у різних європейських країнах формуються неоднакові моделі управління персоналом.

Нині можна констатувати, що процеси соціально-економічної та політичної трансформації українського суспільства призвели до суттєвих змін у підходах до вітчизняної кадрової політики в органах виконавчої влади. Дослідження сучасного стану кадрового забезпечення національних органів виконавчої влади дозволяє виокремити основні проблемні питання у цій сфері, а саме: 1) необхідність забезпечення системи органів виконавчої влади висококваліфікованими працівниками передбачає потребу в зміні кадрової політики у бік удосконалення загальної концепції підготовки кадрів; 2) з позицій кадрового менеджменту уваги і єдиної державної стратегії потребують як організація людських ресурсів «з нуля», так і підвищення ефективності наявних людських ресурсів; 3) нагальними питаннями, які потребують невідкладного вирішення, є розробка та оптимізація конкретних процедур управління персоналом, система стимулювання та мотивування кадрів, а також їх навчання і розвитку; 4) активізації вимагає робота щодо проведення відкритих та прозорих конкурсних процедур на зайняття вакантних посад державної служби; 5) перегляду потребують механізми оцінки діяльності окремих органів виконавчої влади, а також їх службових і посадових осіб.

В цілому ж аналіз проблем кадрового менеджменту в системі органів виконавчої влади України дозволяє сформулювати низку пропозицій для їх вирішення. В числі останніх, зокрема, в науковій літературі називають: більша автономія щодо формування штатів органам виконавчої влади; надання переваги досвіду роботи порівняно з формальними вимогами при проведенні конкурсів на зайняття вакантних посад державної служби; прив'язка оплати праці до ключових показників ефективності (Key Performance Indicators) – KPI; перетворення відділів кадрів у HR-підрозділи; впровадження гнучких графіків роботи; формування кадрового резерву для швидкого залучення кандидатів на посади та ін. [6, с. 105].

Варто зауважити, що окремі з наведених пропозицій нині частково враховані у Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 роки, в якій констатовано, що «Успіх реформи також значною мірою залежить від якості управління людськими ресурсами в державних органах, яке повинні забезпечувати сучасні, ефективні і дієві служби управління персоналом. Для ефективного виконання покладених на неї завдань службі управління персоналом необхідно впроваджувати в роботу сучасні методи та інструменти управління персоналом на державній службі, розвивати організаційну та управлінську культуру» [7].

Разом з тим, удосконалення кадрового менеджменту в системі вітчизняних органів виконавчої влади передбачає не лише розширення переліку передбачених названим документом заходів організаційно-координаційного, матеріально-фінансового, інформаційно-просвітницького та іншого характеру, але й реального їх втілення у практиці роботи з управління персоналом із застосуванням сучасних технологій HR-менеджменту та з урахуванням світового і європейського досвіду в цій сфері.

Література

1. Державна служба в Україні: актуальні проблеми та шляхи модернізації : наук. розробка / авт. кол. : Р. А. Науменко, Л. М. Гогіна, В. Д. Бакуменко та ін. Київ : НАДУ, 2010. 44 с.

2. Реформування державної служби в контексті адміністративної реформи: навчальний посібник / укл. О. Л. Леонов, І. Л. Тимошенко, В. Л. Савченко. Донецьк : ДООЦППК, 2013. 59 с.
3. Мустафаєва У. Реформування державної служби України: аналіз кадрової складової. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 1 (20). С. 234–243.
4. Кузнецова М. Тенденції розвитку законодавства про державну службу в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 4. С. 185–194.
5. Іншин М., Середа О. Значення державної служби для розвитку сучасної України. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 248–255.
6. Компанець О. І. Удосконалення управління персоналом органів виконавчої влади в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Публічне управління і адміністрування. 2022. № 2 (76). С. 101–106.
7. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.09.2023)

Novosad A., Shevchuk L. Current personnel management trends in the system of executive government bodies of Ukraine. *The work examines modern trends in personnel management in the system of executive authorities of Ukraine, taking into account approaches to the development of a new personnel policy and the concept of personnel management.*

Keywords: *personnel management; bodies of executive power; HR; HR policy; public service.*

ПДФО: ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ У СЬОГОДНІШНІХ РЕАЛІЯХ

А. М. Сидорчук

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Г. Я. Наконечна

Розглянуто актуальну проблематику податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) в сучасних умовах. Особлива увага приділяється обговоренню перспектив розвитку ПДФО, зокрема спрощенню податкової системи, підвищенню її ефективності та адаптації до змін в соціальній та технологічній сферах. Також, розглядаються можливі шляхи реформ та вдосконалення системи оподаткування для підтримки стабільності економіки та соціальної справедливості.

Ключові слова: *ПДФО (податок на доходи фізичних осіб), проблематика податкової системи, перспективи розвитку, податкова реформа, сучасні реалії оподаткування.*

Питання оподаткування доходів завжди займало важливе місце в наукових дискусіях, як в Україні, так і у світі. Це пов'язано з його впливом на добробут громадян, стимулюванням освіти та розвитком професійних навичок. Оподаткування доходів історично було важливим джерелом доходів для державних та місцевих бюджетів, і це залишається таким і нині [1].

У ситуації з нестабільною економікою, високим рівнем тіньової економіки, і надмірним ухиленням від сплати податків, а також суттєвим нерівним розподілом доходів в суспільстві, стає важливою необхідність удосконалення та модернізації податкової та фінансової політики держави.

Зокрема, Україна, обравши курс на інтеграцію до Європейського союзу та створення соціально орієнтованої ринкової економіки, повинна шукати шляхи удосконалення національної системи оподаткування доходів фізичних осіб, використовуючи світовий досвід у цій сфері [3].

Також, окремої уваги варте питання централізації ПДФО на доходи військових. 12 вересня Уряд зареєстрував у Верховній Раді України проект Закону «Про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України», реєстр. №10037. Законопроект №10037 передбачає вилучення з місцевих бюджетів ПДФО від оподаткування доходів у вигляді грошового забезпечення, одержаних військовослужбовцями, поліцейськими та особами рядового і начальницького складу за період з 1 жовтня 2023 року по 31 грудня 2024 року [2].

Для бюджетів територіальних громад це втрата 20 млрд гривень у 2023 році і 65 млрд гривень у 2024 році. Уряд запропонував розподілити ці фінансові ресурси на наступні цілі: половина коштів, а саме 50%, буде спрямована до Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту

інформації України. Ці кошти будуть використані на проведення заходів з закупівлі спеціальної техніки та обладнання. Решта 50% фінансових ресурсів буде передана Міністерству з питань стратегічних галузей промисловості України. Ця частина фінансування буде використана для проведення реформ та розвитку оборонно-промислового комплексу.

Окрім цього, Законопроект № 10037 передбачає: 1. Зарахування у 2024 році до загального фонду Державного бюджету України надходжень, які є джерелами формування державного дорожнього фонду. 2. Зобов'язання місцевих рад (військових адміністрацій) спрямовувати кошти залишків місцевих бюджетів (крім власних надходжень бюджетних установ та субвенцій з інших бюджетів), у разі їх утворення на кінець бюджетного року, виключно на оборону, безпеку та захист населення, на оплату праці працівникам бюджетних установ, першочергові гуманітарні потреби, а також обслуговування та погашення місцевого боргу [2].

Прийняття такого законопроекту, є досить дискусійним питанням, адже проблематика цього питання включає в себе наступні аспекти:

1. Законодавча рамка: зміна системи оподаткування вимагає внесення змін у податковий та бюджетний кодекси. Новий законодавчий акт має бути розроблений і прийнятий з урахуванням усіх правових норм і реалій військового часу в нашій державі.

2. Адміністративна інфраструктура: для збору ПДФО військових на державному рівні необхідно впровадити адміністративну інфраструктуру. Це включає в себе створення спеціалізованих податкових органів або департаментів для збору цього податку, які мають бути здатні вирішувати всі питання, пов'язані зі збором, обліком і контролем.

3. Технічні засоби і програмне забезпечення: для ефективного збору ПДФО на державному рівні потрібні відповідні технічні засоби і програмне забезпечення. Це включає в себе розробку систем для електронного подання декларацій, обчислення податку, ведення реєстру платників тощо.

4. Податкова адміністрація: для успішної імплементації нової системи оподаткування потрібна підготовка і навчання податкових служб та контролюючих органів. Це може включати набір та підготовку нових співробітників, які мають великий досвід в області збору податків.

Ці аспекти потребують детального планування та координації з усіма зацікавленими сторонами, включаючи законодавців, податкові служби, військових, представників місцевих урядів та громадськість. Успішна реалізація такої зміни вимагає врахування всіх цих аспектів і ретельного планування [4].

Крім цього варто розглянути можливі варіанти розвитку податкової системи після закінчення воєнних дій на території нашої держави. Перспективи розвитку податкової системи України у післявоєнний час визначаються численними факторами, включаючи економічну ситуацію, соціальні потреби, міжнародні зобов'язання та політичну волю. Ось кілька можливих перспектив розвитку податкової системи України:

1. Спрощення податкової системи: однією з можливих перспектив є спрощення податкової системи шляхом скорочення кількості податків та ставок. Це може полегшити життя бізнесу та спростити взаємодію з податковими органами.

2. Підвищення ефективності збору податків: розвиток технологій та автоматизація в зборі податків можуть сприяти зменшенню податкового обману та покращенню ефективності збору.

3. Податкові пільги та стимули: Україна може розвивати систему податкових пільг та стимулів для приваблення інвестицій, підтримки підприємництва та розвитку конкретних галузей.

4. Міжнародні стандарти: Україна може докладати зусиль для відповідності міжнародним стандартам у сфері оподаткування, що сприяє покращенню свого міжнародного іміджу та залученню іноземних інвестицій.

5. Боротьба з корупцією: один із головних викликів для податкової системи України - це боротьба з корупцією, яка може виявитися в податкових органах та серед платників податків. Зміцнення контролю і прозорості може бути однією з перспектив.

Вирішення проблематики перерозподілу фінансових ресурсів у вигляді податків для подолання викликів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки та розвитку оборонно-промислового комплексу України, вбачається в запропонованих урядом України спрямуванням цих коштів на Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України для закупівлі спеціальної техніки та обладнання, а також на Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України для реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу. Ця ініціатива покликана зміцнити обороноздатність України, забезпечити необхідну технічну базу для військових, а також підтримати розвиток важливої галузі промисловості. Важливим аспектом є також збереження фінансової стабільності та ефективного управління ресурсами. Уряд повинен

продовжувати працювати над оптимізацією податкової системи, максимально враховуючи національні інтереси та вимоги національної безпеки.

Література

1. Легкоступ І. І., Кацуба К. В. Податкові системи в умовах глобалізації: проблеми взаємодії та перспективи розвитку. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_7_47

2. Про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України: Законопроект від 12.09.2023 р. № 10037. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76803

3. Соколовська А. М. Фіскальна політика в Україні та її макроекономічні наслідки. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_11_4

4. Юрчишина Л. В. Податок на доходи фізичних осіб: механізм стягнення та джерело доходу бюджету України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fub_2016_1_25

Sydorchuk A. PIT (Personal Income Tax): issues and prospects in today's realities. *The paper examines the current issues of the Personal Income Tax (PIT) in modern conditions. Special attention is given to discussing the prospects for PIT development, including simplification of the tax system, enhancing its efficiency, and adapting to changes in the social and technological spheres. Additionally, potential paths for reforms and improvements to the tax system to support economic stability and social justice are explored.*

Keywords: PIT (Personal Income Tax), tax system issues, development prospects, tax reform, contemporary taxation realities.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗРАЗКА В УКРАЇНІ

Д. В. Троць

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К. С. Музичук

Робота присвячена розгляду зарубіжного досвіду організації системи адміністративного судочинства. Особлива увага приділена досвіду організації та діяльності судів адміністративної юрисдикції Німеччини та Франції як держав, близьких до України у географічному та в геополітичному планах, а також у правовому відношенні. Визначені подальші напрями реформи системи адміністративного судочинства в Україні.

Проаналізовано теоретичні та практичні питання адміністративно-правового статусу органів судочинства України. Окреслено коло адміністративно-правових відносин у сфері діяльності органів судочинства України. Здійснено аналіз зарубіжного досвіду стосовно організації діяльності органів та сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до низки нормативних актів.

З'ясовано, що кожна зарубіжна країна упродовж певного часу сформувала відмінну одна від одної систему органів адміністративного правосуддя. Загалом, можна сказати, що який би механізм вирішення публічно-правових спорів не існував в державі, тільки за допомогою справедливості й дотриманні норм і принципів права можливо організувати суспільство і втілити у життя сучасну систему адміністративного судочинства.

Ключові слова: органи адміністративного судочинства України, адміністративно-правовий статус, правове регулювання, завдання, функції, компетенція, зарубіжний досвід.

Розбудова правової держави та становлення громадянського суспільства в Україні безпосередньо пов'язані зі створенням ефективних та надійних механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Сьогодні, в умовах модернізації всіх сфер сучасного життя в Україні, питання адміністративного судочинства набуває особливого значення. Тому врахування зарубіжного досвіду організації системи адміністративного судочинства є одним із найактуальніших завдань як у теоретичному, так і в практичному плані.

В зарубіжних країнах зі становленням правової державності гарантом захисту суб'єктивних прав громадян став інститут адміністративного судочинства, створення та становлення якого мало

такі теоретичні засади, як: теорія правової держави; теорія поділу влади; теорія поділу права на публічне і приватне; теорія відповідальності держави; теорія адміністративного спору [1, с. 67]. Крім того, виникнення та становлення адміністративного судочинства мало своїм підґрунтям чинники соціально-історичного та об'єктивно-правового характеру [2, с. 42]. Запозичення зарубіжної моделі, безумовно, позитивно вплине на процес побудови адміністративного судочинства в Україні.

У більшості європейських країн адміністративне судочинство представлено спеціалізованими адміністративними судами або спеціалізованими палатами в загальних судах. Отже, у світі склалися два основні варіанти організації судового вирішення адміністративних спорів. Один з них втілений у більшості розвинутих країн континентально-європейської (статутної) системи права і передбачає існування у межах судової влади окремої спеціалізованої гілки адміністративних судів (Франція, Німеччина, Італія, Польща, Туреччина) або спеціалізованих адміністративних палат у структурі загальних судів (Іспанія, Нідерланди, Швейцарія). Безумовною перевагою такої моделі є професіоналізм і досвідченість професійних суддів, виходячи з їхньої чіткої спеціалізації. Особливість цієї моделі полягає також в існуванні особливої процедури розгляду судами адміністративних справ.

У країнах з англосаксонською правовою системою (загальним правом) справи проти адміністрації уповноважений розглядати загальний суд (Велика Британія, Канада та США). Цей спосіб дозволяє уникнути труднощів, які виникають при виборі компетентного суду через велику кількість різних судів у країнах, які дотримуються традиційної системи. Однак досвід все-таки показує, що контроль над адміністрацією з боку загальних судів не є неодмінно кращою гарантією для захисту прав громадянина [3, с. 11-12].

Крім того, у літературі розглядаються чотири основні види організації і побудови систем адміністративного судочинства. Цими способами забезпечення правового захисту громадян у сфері дії публічного права є:

1) романський (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія), коли адміністративне судочинство створено у вигляді специфічних (політичних) органів судової влади, а поділ юрисдикцій між загальними та спеціалізованими судами доволі «розмитий»;

2) германський (ФРН, Австрія), тобто адміністративне судочинство характеризується створенням спеціалізованих судів для вирішення спорів за індивідуальними адміністративними справами, що виникають у сфері функціонування органів управління; адміністративні суди (суди адміністративного судочинства) входять до єдиної судової системи і незалежні у здійсненні функцій правосуддя від адміністративних органів і звичайних судів;

3) «квазі-судовий» (англо-американський, «англо-саксонський»), коли утворюється система підконтрольних судам загальної юрисдикції спеціальних трибуналів із розгляду адміністративних спорів, які не включені в судову систему (функціонує у Великобританії, Шотландії і Уельсі), а також адміністративними комісіями, агентствами у США;

4) змішаний (Нідерланди, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Шотландія, Ірландія, Швейцарія), тобто адміністративне судочинство має окремі ознаки трьох вищезазначених типів [4, с. 77].

У зв'язку зі становленням системи адміністративних судів в Україні особливий інтерес становить досвід організації та функціонування адміністративних судів у Німеччині та Франції - країнах, близьких до України географічно, геополітично та юридично. Це проявляється, насамперед, у схожості структури права, розуміння правових норм та системи джерел права.

Адміністративні судочинства Німеччини та Франції є розвинутими, тобто їхня організаційна побудова, функціональне призначення та повноваження відповідають вимогам та потребам захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Їх розгляд, вивчення є не лише цікавими, а й доцільним на сучасному етапі реформування судової системи України, оскільки використання позитивного досвіду інших держав, з урахуванням національних особливостей, може дати корисні наслідки [5, с. 199; 6].

Нині, у більшості розвинутих держав, фізичні або юридичні особи мають доступ до значної кількості різних установ або органів за допомогою яких намагаються відстояти свої права та законні інтереси, які були порушені внаслідок неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів публічної адміністрації. Кожна зарубіжна країна упродовж певного часу сформувала відмінну одна від одної системи органів адміністративного правосуддя. Загалом, можна сказати, що який би механізм вирішення публічно-правових спорів не існував в державі, тільки за допомогою справедливості й дотриманні норм і принципів права можливо організувати суспільство і втілити у життя сучасну систему адміністративного судочинства [7, с. 166].

Основними причинами утворення та запровадження адміністративного судочинства європейського зразка в Україні можна назвати: необхідність посилення гарантій захисту прав людини від свавілля з боку влади; відсутність ефективної процедури судового вирішення адміністративних справ, яка б враховувала специфіку публічно-правових відносин; недостатній авторитет загальних судів, що поряд з адміністративними справами розглядають і кримінальні справи, а також справи про адміністративні проступки, у яких держава виступає проти громадян; прив'язаність територіальної юрисдикції судів до адміністративно-територіального устрою України, що посилює можливості впливу чиновницького апарату на суддів; невелика кількість суддів-фахівців у галузі адміністративної юрисдикції; зростання кількості адміністративних спорів у загальній кількості судових справ тощо.

Позитивним наслідком запровадження адміністративного судочинства поряд з посиленням захисту прав людини у її відносинах з владою може стати також активізація розвитку адміністративного законодавства і доктрини адміністративного права. Такий розвиток буде зумовлений, з одного боку, потребами судової практики, а з іншого, – самою судовою практикою адміністративних судів [8, с. 22]. Нормоустановче значення практики адміністративних судів відмічається зокрема й у французькій літературі. Хоча доктриною вона не визнається джерелом права, але на практиці вона вважається дуже важливим інструментом для врегулювання конфліктів у сфері управління. Це показує велику роль діяльності судів у формуванні французького адміністративного права [3, с. 20].

Адміністративне судочинство в Україні потребує вдосконалення шляхом реформування та трансформації. У зв'язку з цим важливим є вивчення та застосування досвіду розвинених країн, що, безсумнівно, матиме позитивний вплив на адміністративне судочинство України та наблизить українську систему до міжнародних стандартів.

Критичне переосмислення кращих практик інших країн у сфері адміністративного судочинства та їх адаптація до національного контексту може значно прискорити впровадження ефективних механізмів формування та реалізації державної політики у сфері адміністративного судочинства.

Сьогодні важливо посилити розвиток адміністративного законодавства та доктрини адміністративного права, що разом із посиленням захисту прав людини у відносинах з органами влади може стати позитивним результатом впровадження адміністративного судочинства. Адміністративне судочинство відіграє важливу роль у становленні правової держави, демократії та громадянського суспільства, основним завданням якого є забезпечення найбільш сприятливих умов для ефективних і надійних механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Саме за таких умов принцип індивідуальної відповідальності за дії держави набуває свого справжнього значення.

Література

1. Самусь А. В. Адміністративна юстиція. Система адміністративного судочинства Німеччини. *Сучасні тенденції в юридичній науці України*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 18-19 березня 2016 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 66-69.
2. Параниця С. П. Адміністративне судочинство в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 2. Том 3. С. 40-45.
3. Адміністративне судочинство: європейський досвід і пропозиції для України. Авторі-упорядники І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда Київ: Факт, 2003. 146 с.
4. Заїка М. М., Ярмак В. Х. Особливості організації системи адміністративного судочинства: зарубіжний досвід. *Правове забезпечення адміністративної реформи*. 2017. № 3. С. 77-80.
5. Войнолович С. Ю. Зарубіжний досвід організації систем адміністративного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 197-202.
6. Колеснікова М. В., Кучмістенко О. В. Зарубіжні моделі адміністративного судочинства на прикладі Австралії, Італії та Швейцарії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 164-167.
7. Ментух Н. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності органів судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3. С. 23-27.
8. Кравчук Т. О. Становлення, розвиток і завдання адміністративного судочинства в Україні та в деяких зарубіжних країнах. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 4 (8). С. 15-25.

Trots D. Implementation of administrative justice of the european model in Ukraine. *The work is devoted to the consideration of foreign experience in the organization of the administrative justice system. Special attention is paid to the experience of the organization and activity of the courts of administrative jurisdiction in Germany and France as states close to Ukraine geographically and geopolitically, as well as in legal terms. The further directions of the reform of the administrative justice system in Ukraine are determined.*

The theoretical and practical issues of the administrative and legal status of the justice bodies of Ukraine are analyzed. The circle of administrative and legal relations in the field of activity of the justice bodies of Ukraine is outlined. The analysis of foreign experience in the organization of the activities of justice bodies was carried out, and proposals were formulated for the introduction of changes and additions to a number of normative acts.

It was found that each foreign country over a certain period of time formed different systems of administrative justice bodies. In general, it can be said that whatever mechanism for resolving public legal disputes exists in the state, only with the help of justice and compliance with the norms and principles of law is it possible to organize society and implement a modern system of administrative justice.

Keywords: *justice bodies of Ukraine, administrative and legal status, legal regulation, tasks, functions, competence, foreign experience.*

СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ПРИ РОЗГЛЯДІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ

Р. М. Ширшикова

Розглянуто окремі особливості розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу.

Ключові слова: *суд, адміністративні справи, суспільний інтерес, суб'єкт владних повноважень.*

Стан забезпечення суспільного інтересу в державі одночасно засвідчує про рівень розвитку демократії. В багатьох країнах світу принцип «actio popularis» закріплено на рівні основного закону. Що стосується України, то слід вказати, що впровадження практики забезпечення суспільного інтересу перебуває на етапі становлення. З урахуванням того, що на нормативному рівні засади про суспільний інтерес закріплено тільки опосередковано, це зумовлює проблематику його забезпечення на практиці. Зазначене свідчить про актуальність обраної теми, необхідність пошуку оптимальних шляхів розв'язання наявних проблем та викликів, які виникають в процесі розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу.

В Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) використовується термін «справи, які становлять значний суспільний інтерес», водночас не наводиться значення цієї правової категорії.

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду в ухвалі від 05 квітня 2021 року у справі №420/8512/20 зазначив, що вжите законодавцем словосполучення «значний суспільний інтерес» необхідно розуміти як серйозну, обґрунтовану зацікавленість, яка має неабияке виняткове значення для усього суспільства в цілому, певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян тощо до певної справи в контексті можливого впливу ухваленого у ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб. Вказане поняття охоплює ті потреби суспільства або окремих його груп, які пов'язані зі збереженням, примноженням, захистом існуючих цінностей, девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства. Наявність значного суспільного інтересу може мати місце й тоді, коли предмет спору зачіпає питання загальнодержавного значення, як от визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, визначених Конституцією України тощо [4].

Отже, можливо назвати такі характеристики «суспільного інтересу» як: а) його зміст полягає у вираженні потреб певної соціальної спільноти; б) його зміст полягає у сприйнятті в якості блага для певної соціальної спільноти; в) його забезпечення відбувається шляхом застосування державно-

правових інструментів впливу; г) він підлягатиме захисту в межах адміністративного судочинства; д) у кожному випадку суспільний інтерес одночасно буде явля Як приклад, суспільний інтерес може стосуватись таких важливих сфер, як екологія, стан довкілля, культурні надбання та спадщина, природні ресурси тощо. Такі спори розглядаються в адміністративних справах за правилами Кодексу адміністративного судочинства. Відповідно до ст. 5 КАС України право на звернення до адміністративного суду має кожна особа, яка вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи або законні інтереси. Водночас в цій статті кодексу вказується на можливості звернення до суду в інтересах інших осіб органів та осіб, яким законом надано таке право [3]. Як правило, предметом розгляду у судах стають дії, бездіяльність суб'єктів владних повноважень та зобов'язання вчинити певні дії. Позивачами виступають громадські організації в інтересах своїх членів або ж інших осіб, які звернулись за захистом порушених прав або/та інтересів до громадської організації. Відповідачами зазвичай є суб'єкти владних повноважень суб'єкт владних повноважень, який допустив бездіяльність або ж прийняв незаконне рішення по питанням, які мають суспільний інтерес. Також до судового процесу можуть бути залучені або співвідповідачі або треті особи (до прикладу, балансоутримувачі приміщення). Важливо враховувати при зверненні в суд, щоб діяльність громадської організації стосувалась тих сфер, права в яких підлягають судовому захисту. В окремих випадках, адміністративний суд може залишити позов без руху, вказавши на необхідність надання доказів, що право не звернення до суду в інтересах своїх членів або інших осіб, які звернулись до громадської організації за захистом прямо передбачено в статуті або ж запросити докази порушення права члена громадської організації, протоколи розгляду звернення заявника тощо. Окрім цього, забезпечення суспільного інтересу в адміністративному судочинстві не повинно переплітатися з іншими видами адміністративних справ, що предметно мають розглядатись за правилами КАС України.

Література

1. Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика : монографія / авт. колектив: С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 800 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.21108>
2. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/ed20220217#n23>
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215#n9553>
4. Ухвала Волинського окружного суду від 18.02.2022 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103414886>

Shyrshykova R. Public interest in considering administrative matters. *Some features of the consideration of administrative cases related to the provision of public interest are considered.*

Keywords: *court, administrative cases, public interest, subject of authority.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ: ЗА НАЛЕЖНІСТЬ ДО ПЕВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ГРУПИ, ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕКОНАННЯ, НАЦІОНАЛЬНІСТЬ, ВІРОСПОВІДАННЯ, РАСУ

М. В. Воєвода

Проблема правового статусу біженців має тривалу історію. Міжнародною спільнотою неодноразово робилися спроби вирішити цю проблему шляхом розробки й прийняття міжнародних універсальних угод та удосконалення національного законодавства. Актуальність проблеми надання правового статусу біженця обумовлена, зокрема, тим, що збільшення чисельності біженців та пов'язаних з цим явищем проблем політичного, економічного, соціального характеру підтверджує необхідність в переоцінці та переосмисленні правового становища зазначеної категорії осіб і розробці нового підходу до аналізу й вирішення проблеми біженців як на міжнародному, так і на регіональному рівнях.

Ключові слова: біженець, народ, нація, національні меншини, соціальна група, політичні переконання, расова ознака.

Визначення поняття «біженець» відрізнялося в різний час і за різних обставин, але міжнародна заклопотаність їх тяжким становищем призвела до розробки загального поняття. За визначенням, що закріплене в Конвенції ООН про статус біженців 1951 р., біженець - це особа, яка в силу цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської приналежності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи визначеного громадянства і перебуваючи за межами країни свого колишнього місця проживання, не може або не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань [2].

Часто виникають непорозуміння щодо розрізнення біженців та економічних і нелегальних мігрантів, що призводить до невірних висновків та ксенофобської реакції. Біженці покидають свою країну через загрозу переслідувань і не можуть безпечно повернутися додому в існуючій ситуації. Економічний мігрант зазвичай залишає батьківщину добровільно в пошуках кращого життя. Якщо він або вона забажають повернутися додому, то зможуть скористатися захистом свого уряду. Не може претендувати на статус біженця особа, яка вчинила злочин проти миру, військовий злочин або злочин проти людяності, тяжкий злочин неполітичного характеру. Частіше за все біженці з'являються внаслідок міжнародних або внутрішніх військових конфліктів. Для того аби не застосовувати поняття «біженець» неправильно, в доктрині міжнародного права розшифровують кожну з умов, на підставі яких особа може бути визнана біженцем.

Визначення приналежності особи до певної соціальної групи ґрунтується на певних критеріях, зокрема у науковій літературі соціальну групу окреслюють як певну кількість осіб (не менше трьох), які пов'язані системою відносин, що регулюються соціальними інститутами, мають спільні цінності та певний принцип, що забезпечує їх відмежування від інших груп. Група повинна мати власні цінності, ідеї, норми, які необхідні для виникнення та розвитку почуття групової єдності та приналежності. Принцип відособлення - це основа ідентичності групи. Поняття «певна соціальна група» відноситься до людей, які мають однакові корені, звички чи соціальний статус [3].

Наступною підставою надання статусу біженця є переслідування за політичні переконання. Політичні переконання — це сукупність або система переконань та поглядів на політику, економіку, устрій держави та суспільства, на те, якими мають бути закони і якою має бути громадська мораль [3]. Політичні переконання – це усвідомлена потреба людини – суб'єкта політики діяти у відповідності зі своїми знаннями, поглядами, ціннісними орієнтаціями. Політичні переконання становлять серцевину світогляду та ідеології особистості й знаходять своє практичне вираження у політичній боротьбі. Ст. 34 Конституції України гарантує кожному громадянину України право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1]. Політичні переконання можуть відображатися або й не відбиватися в конкретних діях, спрямованих на захист або реалізацію цих переконань.

Переслідування національних меншин. «Національність» – це належність до певної нації («натіо» – латиною «плем'я», «народ»). Нація, як стверджує енциклопедія, – «це стійка, історично складена, спільність людей, об'єднаних специфічними етнічними рисами – спільністю території, мови, побуту, традицій, звичок, яка є відображенням цих факторів у суспільній національній свідомості та суспільній національній психології» [3]. І в цьому розумінні, звичайно, «нація» відрізняється від «народу», бо «народ – це сукупність людей (різної національності), які проживають на певній території».

Біженці за расовою ознакою. Раса – це велика група людей, яка об'єднана генетичними ознаками, що зумовлюють її фізичний тип (комплекс морфологічних ознак), а також, що не є однозначним – психічні особливості [3]. На жаль, расова дискримінація відома з давніх часів і до сих пір докорінно не зникла і в умовах сьогодення, переслідування за ознаками раси мають місце в сучасному суспільстві.

Висновки: Враховуючи проаналізовані ознаки за якими особа може отримати статус біженця, слід зазначити, що біженці на території країни свого перебування нарівні з іншими категоріями населення (громадянами держави перебування, іноземцями, особами без громадянства) користуються всіма правами людини, які мають універсальний характер та закріплені на міжнародному рівні. Крім того, наявність статусу біженця дозволяє цій категорії осіб одержувати певну допомогу (грошові виплати і пенсії, одержання освіти, охорона здоров'я, відправлення релігійних культів, судовий захист і т.п.) від держави, що надала такий статус. Саме тому, діяльність міжнародних органів і організацій, що займаються проблемами біженців, повинна бути, насамперед, аполітичною, носити гуманний і соціально орієнтований характер без будь-яких дискримінаційних ознак.

Література

1. Конституція України URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Конвенція ООН про статус біженців 1951 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU51K02U>
3. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-71036>

Voievoda M. Persecution: for belonging to a certain social group, political beliefs, nationality, religion, race. *The problem of the legal status of refugees has a long history. The international community has repeatedly made attempts to solve this problem by developing and adopting international universal agreements and improving national legislation. The relevance of the issue of granting the legal status of a refugee is due, in particular, to the fact that the increase in the number of refugees and the problems of a political, economic, and social nature associated with this phenomenon confirm the need to reassess and rethink the legal position of the specified category of persons and develop a new approach to analyzing and solving the problem refugees both at the international and regional levels.*

Keywords: *refugee, people, nation, national minorities, social group, political beliefs, racial identity.*

ПРАВОМІРНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕРВЕНЦІ В РАЗІ ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО МИРУ І БЕЗПЕКИ

А. М. Гороть, К. М. Прокопчук

Можливість застосування збройної сили з метою гарантування міжнародного миру та безпеки становить ключовий елемент універсальної та регіональних систем колективної безпеки. Водночас підтримання міжнародного миру та безпеки залежить від загально визнаного розуміння тих випадків, коли застосування збройної сили є правомірним.

Ключові слова: *агресія, гуманітарна інтервенція, застосування збройної сили, загроза миру і безпеці, міжнародно-правові акти, Статут ООН.*

Міжнародно-правові акти другої половини ХХ ст. були покликані мінімізувати втрати й наслідки застосування сили. Однак реалії, демонструють, що сила продовжує залишатися найважливішим фактором при територіальних претензіях і вирішенні міжнародних спорів.

На сьогодні право на санкціонування застосування сили в системі колективної безпеки належить Організації Об'єднаних Націй, Саме Статут ООН кодифікує на міжнародному рівні основоположні принципи міжнародного права – від суверенної рівності держав до заборони застосування сили у міжнародних відносинах, закріплення фундаментальних прав людини тощо. Статут ООН у п. 4 ст. 2 містить загальну заборону застосування сили та погрози силою: «... всі члени ООН утримуються в їх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином несумісним з цілями ООН» [8; 9].

Важливе значення для тлумачення принципу заборони застосування сили та погрози силою мали прийняті під егідою ООН документи, які стосувались питання правомірності застосування збройної сили, конкретизували загальний зміст принципу. Так, у Декларації «Про недопустимість втручання у внутрішні справи держав і захист їх незалежності та суверенітету» 1965 р. засуджується не лише збройне втручання, але також усі інші форми втручання та будь-які погрози, спрямовані проти правосуб'єктності держави або проти її політичних, економічних чи культурних елементів». Декларація 1965 р. забороняє також застосування сили, спрямоване проти політичних, економічних чи культурних елементів держави, а також її правосуб'єктності. Права людини згадуються лише в контексті права нації на самовизначення (п. 6), а вибір політичної, економічної, соціальної та культурної системи захищується до внутрішньої компетенції держави (п. 5) [1].

У іншому міжнародному документі, Декларації «Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх взаємовідносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй», зазначається: «Усі держави своїх міжнародних відносинах зобов'язані утримуватись від погрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй» [4]. Йдеться не лише про «членів Організації Об'єднаних Націй», як у Статуті ООН, а про «усі держави».

З аналізу основних міжнародних нормативних актів випливає, що збройне втручання є протиправним, незалежно від його мотивів, а адресатами цих норми є не лише держави-члени, а й інші держави, групи держав, та інші суб'єкти міжнародного права.

Потрібно звернути увагу і на формулювання які містяться у Заключному акті РБСЄ 1975 року. У п. 3 ст. 5 проголошується: «Ніякі міркування політичного, економічного, воєнного чи будь-якого іншого характеру не можуть слугувати виправданням агресії». У цьому положенні словосполучення «будь-якого іншого характеру» засвідчує абсолютний характер цього припису [5]. Ще один нормативний акт, такий як Декларація про недопустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р. у п. 2 закріплює «зобов'язання держав утримуватись від використання або спотворення питань про права людини як засобу втручання у внутрішні справи держав, здійснення тиску на інші держави або створення атмосфери недовіри та безпорядку в межах держав та між державами або групами держав» [2].

Також у п. 5 Декларації Генеральної Асамблеї «Про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах» від 1987 р. зазначається: «Жодні міркування не можуть використовуватись для того, щоб виправдати застосування сили чи її погрозу з порушенням Статуту» [3].

Проаналізовані документи та договори, не лише підтвердили принцип заборони застосування сили чи погрози силою, закріплений у п. 4 ст. 2 Статуту ООН, а й розширили сферу його дії [9].

Разом з тим у міжнародному праві існують випадки правомірного застосування сили, зокрема стаття 51 Статуту ООН [8] визначає, що «дійсний Статут ні в якій мірі не порушує невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на члена Організації доти, поки Рада Безпеки ООН не прийме заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки» [8]. Одним із винятків допустимого застосування збройної сили в міжнародних відносинах є ст. 61 Статуту ООН, яка допускає застосування збройної сили в рамках індивідуальної чи колективної самооборони у випадку збройного нападу на територію держави – члена Організації. Варто зазначити, що ця норма, яка має договірно-правову природу і закріплена в Статуті ООН, підтверджена також звичаєвою нормою міжнародного права [8]. Саме тому, держави досить часто при застосуванні сили у міжнародних відносинах посилались на ст. 51 Статуту ООН. В окремих випадках правомірність такого силового самозахисту була досить сумнівною [8].

Також, досить спірним у сучасній доктрині міжнародного права є питання правомірності превентивної самооборони. У міжнародних відносинах мали місце численні випадки посилення на

право превентивної самооборони. Оскільки, Стаття 51 допускає у випадку застосування збройної сили в рамках реалізації права на самооборону не лише державою, яка зазнала нападу, ай іншими державами та організаціями чи блоками з метою надання допомоги жертві агресії та відсічі агресору. То надання такої допомоги можливе лише після надання згоди або прохання про це держави, яка зазнала нападу. Іншими словами, лише сама держава, яка зазнала нападу, може визначити, чи справді вона стала жертвою збройного нападу в змісті ст. 51 Статуту ООН. Згідно норм міжнародного права, лише ця держава може прийняти рішення про необхідність допомоги з боку інших держав чи блоків і попросити про це. В інших випадках надання збройної допомоги не допускається [8; 7].

Досить часто у міжнародних відносинах застосовуються силові збройні заходи з метою порятунку власних громадян за кордоном. Такі заходи, як правило, проводяться під час громадянських воєн та у випадку захоплення заручників терористами, в результаті чого виникає загроза життю та здоров'ю людей і постає об'єктивна необхідність вжиття відповідних заходів з боку країни громадянства з метою усунення небезпеки та порятунку осіб. Нормативну підставу для рятувальних операцій здебільшого виводять з поширювального тлумачення ст. 51 Статуту ООН або відповідної норми звичаєвого міжнародного права [8]. Доктрина міжнародного права розглядає інтервенцію з метою порятунку власних громадян як підвид гуманітарної інтервенції або, за умови надання згоди з боку країни перебування на проведення такої операції, – гуманітарну інтервенцію. Незважаючи на наявність різних позицій такі заходи здебільшого розглядають як правомірне явище.

Закріплення заборони застосування сили та погрози силою в загальному міжнародному праві суттєво вплинуло на інститут інтервенції, за загальним правилом, держава може звертатись за зовнішньою збройною допомогою лише у випадку збройного нападу на її територію, а тому інтервенція за запрошенням в інших випадках у принципі вважається недопустимою.

Також, дискусію у сучасному міжнародному праві викликає питання про те, чи можна застосовувати збройну силу на території іншої держави з метою усунення масових грубих порушень прав людини, або ж чи можна вважати правомірною гуманітарну інтервенцію. У випадку, якщо масові грубі порушення прав людини кваліфікуються Радою Безпеки як загроза міжнародному миру чи безпеці в сенсі ст. 39 Статуту ООН, проблем не виникає, оскільки у відповідь на гуманітарну кризу можуть бути застосовані примусові заходи воєнного характеру на підставі ст. 42 [8].

Існує загальне правило за міжнародним правом, згідно з яким гуманітарну інтервенцію, що здійснюється окремими державами чи групами держав без відповідного уповноваження Радою Безпеки ООН, вважають неправомірною.

Гуманітарна силова операція ООН – це примусові заходи ООН, які пов'язані із застосуванням збройної сили і здійснюються на підставі гл. VI Статуту ООН і в межах резолюції Ради Безпеки ООН з метою забезпечення дотримання принципу поваги до прав людини в тій державі, де масштаби й серйозність порушень прав людини такі, що становлять порушення міжнародного миру або загрозу мирові, а офіційна влада мирні засоби вирішення цієї держави не в змозі (чи не бажає) самостійно припинити ці порушення [8].

Гуманітарна інтервенція – це збройне втручання в іншу державу без згоди цієї держави з метою подолання (загрози) гуманітарної катастрофи, зокрема, спричиненої серйозними та широкомасштабними порушеннями основних прав людини. Це визначення було прийнято на семінарі НАТО в Схевенінгені на цю тему в листопаді 1999 року. Ключові аспекти цього визначення стосуються суверенітету та прав людини. По-перше, для того, щоб дія була втручанням, необхідно порушити суверенітет держави, в яку втручається. По-друге, для того, щоб втручання було гуманітарним, рушійною силою у прийнятті рішення про втручання має бути бажання подолати порушення прав людини [6, с. 51].

На користь правомірності гуманітарної інтервенції Статут ООН надає Раді Безпеки повноваження відповідно до статті 24(1) і розділу VII вживати будь-яких заходів, необхідних для «відновлення міжнародного миру та безпеки». Ці положення дозволяють Раді Безпеки санкціонувати дії на основі наступних угод, таких як Загальна декларація прав людини. Якщо в Раді вдасться досягти консенсусу щодо того, що гуманітарна катастрофа є загрозою міжнародному миру та безпеці, тоді ООН може вжити заходів. За Статутом ООН Рада Безпеки визначає наявність загроз миру. Стаття 2(4) Статуту ООН забороняє застосування сили державами (за винятком самооборони), а стаття 24(1) покладає на Раду Безпеки основну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки [8].

Аналіз розуміння поняття гуманітарної інтервенції дозволяє виділити наступні ознаки цього питання: гуманітарна інтервенція це завжди «воєнне/збройне втручання»; таке «воєнне/збройне втручання» повинно здійснюватися окремою державою, групою держав в або міждержавною

організація; гуманітарна інтервенція завжди спрямована проти певної держави та здійснюється всупереч волі такої держави; гуманітарна інтервенція здійснюється з гуманітарною метою, тобто з метою захисту основоположних прав людини; гуманітарна інтервенція може бути санкціонована та несанкціонована Радою Безпеки ООН.

Отже, поняття гуманітарної інтервенції передбачає режим, який долає обмеження існуючого міжнародного права та встановлює рамки для запобігання широкомасштабним порушенням прав людини, ідеалу справедливості, який підтримується владою.

Література

1. Декларація щодо неприпустимості втручання у внутрішні справи тримав, про захист їхньої незалежності й суверенітету, прийнята 21.12.1965 Резолюцією 2131 (XX) на 20-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140358__140358

2. Декларація про неприпустимість інтервенції й втручання у внутрішні справи держав 1981 р. URL: <http://untreaty.un.org/russian>.

3. Декларації Генеральної Асамблеї «Про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах» від 1987 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU87310>

4. Декларації «Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх взаємовідносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй» URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140050__140050

5. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1 серпня 1975 року). URL: https://zakon.cc/law/document/read/994_055

6. НАТО — сила, що захищає мирних громадян . Т. Бакка та інші; за ред. О. Волощенко, С. Дьоми. К. : ВСВСДГО, 2019. 200 с.

7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН Про визначення агресії URL: http://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/995_001-74

8. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

9. Правове регулювання застосування сили і тлумачення п. 4 ст. 2 Статуту ООН в практиці держав URL: https://stud.com.ua/59246/pravo/pravove_regulyuvannya_zastosuvannya_sili_tlumachennya_statutu_praktitsi_derzhav.

Horot A., Prokopchuk K. Legality of applying humanitarian intervention in case of violation of international peace and security. *The ability to use armed force to guarantee international peace and security is a key element of universal and regional systems of collective security. At the same time, the maintenance of international peace and security depends on a generally accepted understanding of the cases in which the use of armed force is justified.*

Keywords: aggression, humanitarian intervention, use of armed force, threat to peace and security, international legal acts, UN Charter.

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК МІЖНАРОДНИЙ СТАНДАРТ СУДОЧИНСТВА

Л. В. Костюк

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К. С. Музичук

У роботі проаналізовано підходи до трактування поняття «стандарту судочинства», а також виокремлено елементи, що є його необхідними складовими. Охарактеризовано принципи функціонування стандартів судочинства.

Ключові слова: стандарти судочинства, права і свободи людини, процесуальна рівність, публічність судового розгляду.

Справедливе судочинство – є однією із ознак правової держави та тим ідеалом державотворення, навколо якого побудовані численні міжнародно-правові норми.

Поняття стандартів судочинства, хоч і є поширеним в правовій доктрині, не має єдиновизначеного трактування. Так, науковці по-різному підходять до його тлумачення. Ю. Чуприна вважає, що стандарти судочинства – це складова частина міжнародних стандартів людини, оскільки вони покликані забезпечити належний рівень судового захисту прав і свобод людини [6, с. 447].

В. Уваров, який розглядає стандарти судочинства крізь призму кримінального права, зазначає, що міжнародні стандарти забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві – це звід основних загально визнаних і загальнообов'язкових норм і принципів, викладених як у міжнародних правових актах, так і у прецедентних рішеннях Європейського суду з прав людини та міждержавних угодах, які закріплюють стандартизовані правила поведінки сторін та інших учасників кримінального судочинства [4, с. 48].

Стандарти судочинства як категорія не може існувати в межах лише однієї держави, а тому їх варто розглядати з урахуванням зарубіжного досвіду правосуддя. Ми розділяємо думку О. Скрипнюк, відповідно до якої, права та свободи, які містяться в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, – це мінімальні європейські стандарти у сфері прав людини [2, с. 60].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є важливим джерелом права в країнах з розвинутими демократичними інституціями. Одним із основоположних принципів, закладених в цьому документі, є ст. 6, яка констатує, що кожен має право на «справедливий і публічний розгляд її справи, упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом». Отже, в центрі уваги даної статті поняття «справедливого суду», яке є дискусійним та багатостороннім з точки зору його тлумачення ЄСПЛ, оскільки охоплює широке коло питань та стосується багатьох сфер застосування.

Ю. Цвіркун виділяє два аспекти, які забезпечують право на справедливий суд – інституційний (або інституціональний) та процесуальний. До першого відноситься незалежний та безсторонній суд, тоді як в основі процесуального аспекту лежать такі складові як доступ до суду, справедливість, публічність судового розгляду, процесуальна рівність сторін, розгляд справи протягом розумного строку, обґрунтованість рішення суду [5, с. 78-79]. Розділяємо такий підхід, адже про те, що в основі поняття інституційності є, насамперед, незалежність суду, наголошується в рішенні ЄСПЛ «Ваумартін проти Франції» від 24 листопада 1994 року, де йдеться про незалежність судової влади від двох інших гілок влади. Окрім того, судова влада повинна бути захищена не тільки від державного впливу, а й впливу приватних інтересів та політичних процесів всередині країни. Саме тому поняття незалежності суду охоплює не лише незалежність суду від зовнішніх факторів, але й внутрішніх, всередині судової системи.

Окрім того, варто говорити не лише про незалежність судів, але й суддів, що підтримується шляхом реальної економічної свободи. Мова йде, насамперед, про гідну оплату праці, якісне матеріально-технічне забезпечення робочого простору судді, належні умови праці, тощо.

Процесуальний аспект складається з дещо більшої кількості елементів, серед яких чільне місце посідає доступ до суду. Так в рішенні «Golder проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1975 року зазначається, що судовий розгляд є фікцією, якщо особа не має реального доступу до правосуддя. У рішенні вперше згадувалося право на доступ до суду, відповідно до якого Конвенція у ст. 6 покликана захищати право на судовий розгляд справи.

У широкому значенні це поняття включає всі елементи, передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції, у вузькому – воно поширюється лише на вимогу «справедливості», яка в тексті ст. 6 Конвенції використовується разом із процесуальними вимогами публічності й розумності строку судового розгляду [3, с. 190-191].

Публічність судового розгляду має на меті забезпечення прозорості судового розгляду (його прозорість), зменшення ризиків маніпуляцій та порушень вимог законності під час здійснення судочинства. Втім, це принцип має ряд цілком законних винятків, коли справа може розглядатися в закритому режимі. Їхній перелік визначається у п.1 ст. 6 та має на меті захист інтересів сторін справи.

Під процесуальною рівністю сторін вбачається однаковий обсяг прав у контексті доступу до судового розгляду обох сторін справи із недопущенням будь-яких проявів дискримінації. Сторони судового процесу повинні бути рівними у своєму праві на доступ до суду.

Розгляд справи протягом розумного строку має на меті захист прав сторін по справі. При цьому розумність строку визначається із врахуванням багатьох факторів. Окрім того, судова практика ЄСПЛ регулює питання «оцінки» розумності строків, виключаючи з переліку обставин, що затримують розгляд справи, дії або бездіяльність приватної особи, спричинені нею самою. Водночас ЄСПЛ визнає дії з боку державних органів, що не відповідають вимогам закону, як такі, що порушують принцип розумності строків.

Важливим елементом права на справедливий суд є також обґрунтованість рішення суду. Обґрунтованим є судове рішення, якщо воно ухвалене судом на підставі обставин у судовій справі, які повно і всебічно з'ясовані на основі доказів, що були досліджені судом [1, с. 82]. Суд повинен враховувати всі обставини справи та надавати детальні відповіді на аргументи сторін.

Отже, справедливе судочинство є поняттям, що охоплює цілий комплекс принципів, сукупність яких може свідчити про законність та легітимність судової системи. Утопічна модель правосуддя мала б складатися із всіх вищенаведених елементів, які працюють злагоджено у тісній взаємодії. Утім, навіть у державах з високим рівнем правової культури кожна із ланок може бути менш вираженою як результат прогалин у законодавстві, невирішених політико-правових питань чи інших факторів, що негативно позначаються на діяльності судової системи в цілому. Однак, чим менш вираженими є недоліки, тим більш ефективним є результат від впровадження стандарту справедливого судочинства. Державна політика повинна бути націлена на усунення прогалин та недоліків у системі судочинства задля покращення показників її ефективності.

Література

1. Калачова О. Вмотивованість судових рішень як гарантія захисту прав і основоположних свобод людини. *Науковий вісник національної академії прокуратури України*. 2016. Вип. 4 С. 78-84
2. Скрипнюк О. В. Права і свободи людини та громадянина: міжнародні стандарти, національна практика та проблеми їх конституційної модернізації в Україні. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 56-63
3. Ткачук О. С. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1-2. С. 188-193
4. Уваров В. Г. Реформування інституту запобіжних заходів у контексті міжнародних стандартів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 47-52
5. Цвіркун Ю. І. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. № 3. 2023. С. 76-83
6. Чуприна Ю. Ю. Міжнародні стандарти ефективності судової влади. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 446-452

Kostiuk L. The right to a fair trial as an international judicial standart. *The paper analyzes the approaches to the interpretation of the concept of "judicial standards", as well as highlights the elements that are its necessary components.*

Keywords: *judicial standards, human rights and freedoms, procedural equality, publicity of court proceedings.*

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИЙНЯТТЯ ЮРИДИЧНИХ РІШЕНЬ

Н. М. Крестовська

Конвенція про права дитини по-різному імплементується до національних правових систем. Вона здебільшого є джерелом удосконалення законодавства, а не юридичною основою правозастосовчих актів. Між тим пряма дія норм КПД нерідко дозволяє захистити найкращі інтереси дитини в умовах недосконалості національного правового регулювання.

Ключові слова: *застосування Конвенції про права дитини, інтерпретаційні акти Комітету з прав дитини, імплементація Конвенції про права дитини.*

Конвенція про права дитини (надалі – КПД) – це міжнародний договір з найвищим рівнем легітимності, адже вона ратифікована 196 країнами світу. Це свого роду всесвітня дитяча конституція, але разом з тим це юридично обов'язковий документ для виконання усіма державними та приватними структурами.

Імплементація положень КПД до національних правових систем здійснювалась різними шляхами: моністичний (норми КПД автоматично стають частиною національного законодавства), дуалістичний (норми КПД включаються до національного законодавства шляхом видання

спеціального закону або змін законодавства), гібридний (норми КПД можуть застосовуватися прямим шляхом поряд зі створенням спеціального законодавства). Гібридний спосіб застосовується найчастіше, і Україна обрала саме такий шлях.

Як уявляється, відповідність ювенального законодавства вимогам КПД не є єдиною проблемою у справі утвердження стандартів КПД в національних правових системах. КПД і через тридцять років після ратифікації залишається скоріше джерелом натхнення для законодавця, але не джерелом ухвалення юридичних рішень. Як вказують зарубіжні дослідження, національні суди не використовують усі можливості, які відкриває перед ними КПД, і разом з тим інколи проявляють креативний підхід, використовуючи КПД в якості інструмента юридичної аргументації і тим самим компенсують вразливість чи недоліки національних правових систем, які недостатньо обізнані у правах дітей [1; 2].

Міжнародна мережа за права дитини/ Child Rights International Network (надалі – CRIN) провела дослідження щодо застосування КПД національними судами у 103 країнах та Європейським судом з прав людини (2009-2017 рр.). Воно проводилось на підставі даних, наданих юридичними фірмами, які співпрацюють з CRIN, отже не є репрезентативним (і Україна не представлена у ньому). Утім результати дослідження є цікавими. В ході дослідження було виявлено і проаналізовано 354 судові рішення з посиланнями на КПД. Результати дослідження щодо застосування КПД є такими. У 16 рішеннях КПД є головним юридичним аргументом у прийнятті рішення, в тому числі – і всупереч національному законодавству. Так, Вищий Адміністративний суд Болгарії, керуючись КПД, дозволив усиновлення дитини сім'єю, яка мала власних дітей (що не дозволялось національним законом) [2, р. 10]. У 93 рішеннях посилання на КПД зроблено разом з посиланнями на інші акти. 214 разів КПД була використана для інтерпретації інших актів, 31 раз – згадана в загальному порядку.

Найчастіше цитованими у судових рішеннях є стаття 3 КПД щодо принципу дотримання кращих інтересів дитини (139 цитувань) та стаття 37 щодо ювенальної юстиції та кримінальної відповідальності дитини (57 цитувань) [2, р. 13].

Прикладом правотлумачного застосування КПД є рішення ЄСПЛ у справі «О'Кіф проти Ірландії» (2014). Неповнолітня громадянка Ірландії у 1970-х рр. стала жертвою сексуального насильства з боку вчителя римо-католицької школи. Її батьки поскаржились на нього, але вчителя лише перевели до іншої школи, де він продовжував свої сексуальні домагання до дітей. Пізніше він був звинувачений по 386 епізодам, і колишня жертва подала заяву до ЄСПЛ з вимогою визнати державу відповідальною за нездатність протистояти цим злочинам та реагувати на них. Суд визнав державу відповідальною за порушення статті 3 ЄСПЛ, а КПД було застосовано для посилення аргументації в обґрунтуванні рішення [3].

Видатним, як уявляється, можна назвати, рішення Апеляційного суду Фіджі, де КПД стала головним аргументом для прийняття рішення. Громадянин Фіджі подав скаргу до Апеляційного суду країни, вимагаючи скасувати вирок, яким його було засуджено за звалтування дитини, на тій підставі, що вирок ґрунтувався на непідтверджених показах восьмирічної дитини. За законами Фіджі свідок, молодший за 14 років, має пройти тест на компетентність для того, щоби давати покази. Дитина цей тест провалила. Але Апеляційний суд, керуючись КПД, визнав норму про обов'язкове проходження тесту такою, що суперечить принципу дотримання кращих інтересів дитини й антиконституційною, а уявлення про необхідність проходження заснованим на міфах [4].

Українські суди, як правило, якщо й згадують КПД, то виключно у широкому контексті, вказуючи на необхідність дотримання найкращих інтересів дитини (стаття 3 КПД). Як уявляється, це зумовлено уявленнями про те, що КПД є дороговказом для створення лише нормативно-правових, а не правозастосовних актів у справах, які стосуються інтересів дитини, та упевненістю у достатності національної нормативної бази для ухвалення рішень, які відповідають принципам КПД.

Видається, ширшому застосуванню КПД судами та іншими правозастосовними органами сприятиме ознайомлення правників з інтерпретаційними актами Комітету з прав дитини та міжнародною практикою захисту прав дитини. Зауваження загального порядку Комітету з прав дитини (надалі – ЗЗП) – це акти авторитетного тлумачення Конвенції про права дитини. Насьогодні їх 24 з різних принципів та статей КПД; підготовлений проект Зауважень № 25 щодо прав дітей у зв'язку з диджиталізацією.

Найважливіші для сфери правосуддя ЗЗП:

№ 8 Щодо захисту дітей від тілесних покарань та інших принизливих видів покарання.

№ 10 Права дитини в рамках правосуддя щодо неповнолітніх.

№ 13 Право дитини на свободу від усіх форм насильства.

№ 14 Щодо забезпечення найкращих інтересів дитини.

№ 24 Права дитини в системі правосуддя щодо дітей.

Крім того, інтерпретаційний характер нерідко носять положення Заключних спостережень Комітету з прав дитини, які видаються по розгляду періодичних доповідей держав-учасниць про стан дотримання Конвенції та Факультативних протоколів до неї.

Дослідження та вивчення правниками актів Комітету з прав дитини сприятимуть ширшому застосуванню принципів та норм КПД у практиці захисту прав дитини усіма правозастосовними органами держави і, в кінцевому рахунку, прийняттю таких юридичних рішень, які повністю відповідають духу та букві КПД.

Література

1. Couzens M. The best interest of the child and the Constitutional Court: AB, reproductive rights & children's rights. Constitutional Court Review. 2019. Vol. 9. Issue 1. P. 363-386.

2. Realising Rights? The UN Convention on the Rights of the Child in Court. Child Rights International Network, 2018. 32 p. URL: https://archive.crin.org/sites/default/files/unrcr_in_court.pdf

3. O'Keefe v. Ireland [2014] App. No. 35810/09. Summary and full judgment available at: www.crin.org/node/40340

4. Kumar v. State [2015] FJCA 32. Summary and link to full judgment available at: www.crin.org/node/42562

Krestovska N. The Convention on the Rights of the Child as a source of legal decision-making.

The Convention on the Rights of the Child is implemented differently in national legal systems. It is mostly a source of legislative improvement rather than a legal basis for law enforcement acts. Meanwhile, the direct effect of the CRC norms often allows protecting the best interests of the child in the context of imperfect national legal regulation.

Keywords: application of the Convention on the Rights of the Child, interpretative acts of the Committee on the Rights of the Child, implementation of the Convention on the Rights of the Child.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

К. С. Музичук

Статтю присвячено дослідженню сутності та гарантій незалежності судової влади, аналізу впливу міжнародних стандартів судочинства на покращення рівня незалежності суддів в Україні.

Ключові слова: незалежність суддів, судова влада, міжнародні стандарти судочинства.

Основоположними цінностями світової спільноти є права людини, демократія та верховенство права. Їх неухильне дотримання є запорукою побудови сильної правової держави. В свою чергу, держава, ефективно функціонує за наявності в неї незалежних одна від одної законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Призначенням судової гілки влади є гарантування верховенства права та забезпечення неупередженого, справедливого, чесного та ефективного правосуддя. Саме до суду звертається особа за захистом порушених прав. І гарантією їх відновлення є незалежний та неупереджений суд, який діє відповідно до закону. Незалежність судової влади забезпечує реалізацію права на судовий захист.

Незалежність суддів свідчить про повагу держави до цієї судової інституції. Доказом слугує «Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», затверджена указом Президента України від 11.06.2021 р., відповідно до положень якої незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права [1, п.1].

Незалежність судової гілки влади забезпечується гарантіями незалежності суддів як носіїв цієї влади, серед яких: здійснення правосуддя виключно судами; особливий порядок призначення,

обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; таємниця прийняття судового рішення і заборона її розголошення; обов'язковість судового рішення; недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів; належне матеріальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту; функціонування органів суддівського самоврядування [2, ст. 48].

Хоча суспільством незалежність суддів досі сприймається як невинуватий привілей, вона, радше навпаки, становить додаткову міру контролю та відповідальності останніх. Адже наділяючи суддів імунітетом, держава висуває до них високі вимоги, зобов'язуючи до компетентності, незалежності та неупередженості.

Незалежність суддів є основоположною гарантією справедливого суду. Впровадження в національну правову систему міжнародних стандартів незалежності суддів, апробованих багаторічною практикою демократичних держав, слугуватиме ефективній реалізації права на судовий захист в Україні.

Основні принципи незалежності судових органів викладені в Резолюціях Генеральної Асамблеї ООН №40/32 та 40/146 від 29.11 та 13.12.1985 р., ключовими з яких є наступні:

- судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону;
- принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін;
- відповідно до Загальної декларації прав людини члени судових органів, як і інші громадяни, користуються свободою слова, віровизнання, асоціацій та зборів; однак, керуючись такими правами, судді повинні завжди поводитись таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів;
- особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підбору кваліфікацію в галузі права;
- судді зобов'язані зберігати професійну таємницю щодо своєї роботи та конфіденційної інформації, отриманої в ході виконання ними своїх обов'язків;
- судді можуть бути тимчасово усунуті від посади або звільнені тільки з причин їх нездатності виконувати свої обов'язки чи поведінки, невідповідної до посади, яку вони займають[3].

Стандарти незалежності суддів закладені також в Рекомендації CM/Rec (2010) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, відповідно до якої судді повинні мати: необмежену свободу щодо неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства та власного розуміння фактів; достатні повноваження та змогу їх здійснювати для виконання своїх обов'язків, підтримання юрисдикції та гідності суду; можливість приймати рішення у конкретних справах, спираючись на власну компетенцію, як це визначено законом [4]. Прозорість правосуддя, незалежність та неупередженість суддів є ключовими факторами гарантування рівності сторін перед судом і жодна судова ієрархія не може слугувати перепорою цьому.

Загрозою незалежності судових органів виступає також негативна практика критики судових рішень законодавчою та виконавчою гілками владами, тому доцільно переймати міжнародний досвід утримання від таких дій, що провокують втрату довіри суспільства до судової гілки влади. Адже судді також є частиною суспільства, якому служать.

Незважаючи на наявність зовнішніх інструментів контролю за правомірністю дій суддів при здійсненні ними правосуддя, кожен суддя повинен мати внутрішні критерії правомірності своїх дій та вчиняти так, щоб зберігати гідність своєї посади, безсторонність та незалежність судової системи.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що незалежність судової влади означає незалежність кожного судді при здійсненні правосуддя. Забезпечення державою можливості суддям діяти без будь-яких обмежень, впливу, тиску, погроз, прямого чи непрямого втручання будь-яких органів влади є тим міжнародним стандартом демократичного суспільства, який дає суддям змогу повноцінно реалізувати своє призначення.

Література

1. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: затв. указом Президента України від 11.06.2021 р. №231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України №1402-VIII від 02.06.2016 р. в ред. від 23.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

3. Основні принципи незалежності судових органів: схвал. Резолюціями Генеральної Асамблеї ООН №40/32 та 40/146 від 29.11 та 13.12.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text

4. Рекомендація CM/Res Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки: ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи 17.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text

Muzychuk K. International Standards of Independence of the Judiciary. *The article is devoted to the study of the essence and guarantees of the independence of the judiciary, the analysis of the influence of international judicial standards on the improvement of the level of independence of judges in Ukraine.*

Keywords: *independence of judges, judicial power, international judicial standards.*

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

А. С. Новосад

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К. С. Музичук

В роботі розглядаються проблемні питання способів використання алгоритмів штучного інтелекту у галузі кримінального судочинства в національному та міжнародному аспектах. Наразі світ переживає чергову технологічну революцію, ключовим елементом якої є передача, обробка та використання інформації. У світі відбуваються безперервні процеси цифровізації та глобалізації, злочинність виходить на наднаціональний рівень, а також все частіше кримінальні правопорушення вчинюються у сфері електронних інформаційних систем, що потребує пошуку нових підходів, вироблення нових форм кримінального провадження.

Метою статті є дослідження міжнародного досвіду використання алгоритмів штучного інтелекту у галузі кримінального судочинства та визначення можливих напрямів впровадження таких технологій у вітчизняний кримінальний процес. Було встановлено, що враховуючи міжнародний досвід, запровадження використання алгоритмів штучного інтелекту у кримінальному провадженні України має не тільки свої перспективи, а в деяких випадках навіть необхідним інструментом забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Ключові слова: *штучний інтелект, кримінальне провадження, досудове розслідування, цифрова трансформація, міжнародний досвід, комп'ютерні технології, судочинство.*

Інформаційні та комп'ютерні технології лежать в основі сучасного світу. Цифрові технології, включаючи використання штучного інтелекту, відіграють важливу роль у забезпеченні основоположних прав і свобод людини і громадянина. Право на судовий захист не є винятком. Тому, як з теоретичної, так і з практичної точки зору, однією з найактуальніших задач є оцінка використання штучного інтелекту, дослідження його переваг та недоліків, аналіз його розвитку та перспектив застосування в судочинстві.

Наша країна перебуває на шляху цифрової трансформації майже у всіх сферах суспільного життя, наприклад, створення та впровадження додатку "Дія", сервісу «Малютко», деяких модулів Платформи електронного суду (ЄСІТС), програмного забезпечення для відеоконференцв'язку EasyCon в судових установах тощо. Водночас, потужні процеси розвитку цифрової епохи призвели до значної трансформації злочинної діяльності, використання нових технологій у злочинних цілях та значного збільшення кількості кібератак. Водночас, потужні процеси розвитку цифрової епохи призвели до значної трансформації-вдосконалення способів злочинної діяльності, використання нових технологій у злочинних цілях та значного збільшення кількості кібератак.

Ще одним елементом, що вимагає впровадження цифрових технологій у правосуддя, є фіксація та розслідування воєнних злочинів. Адже з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України станом лише на 20 квітня, за даними Офісу Генерального прокурора, зафіксовано

понад 7,4 тисяч воєнних злочинів. Зрозуміло, що обробка такого великого обсягу інформації потребуватиме застосування цифрових технологій з метою швидкого та ефективного розслідування кримінальних правопорушень. Однією з таких технологій є використання штучного інтелекту (далі – ШІ) у судочинстві [1, с. 554].

Взагалі, відповідно до довідкової літератури поняття «інтелект» (від лат. *intellectus* – пізнання, розуміння, розум) трактується як здатність до здійснення процесу пізнання і до ефективного вирішення проблем, зокрема під час оволодіння новим колом життєвих завдань [2, с. 17]. Існує багато визначень інтелекту. На думку Г. Спенсера, інтелект – це вроджена якість, на відміну від здібностей, набутих у процесі навчання. Д. Векслер вважає, що інтелект – це здатність діяти доцільно, думати раціонально й діяти ефективно стосовно навколишнього середовища. В свою чергу С.Дж. Гулд наголошує, що інтелект – це здатність вирішувати проблеми незапрограмованим (творчим) шляхом [3].

Проблема можливості здійснення правосуддя штучним інтелектом є міждисциплінарною і знаходиться на перетині досліджень в області кібернетики, юриспруденції, професійної етики та філософської антропології. В кожній із цих областей, у певному ракурсі висвітлювалися можливості використання штучного інтелекту в тій чи іншій сфері людської діяльності і перспективи людства в умовах технократичного світу. В 1963 році Р. Лоурол, розглядаючи можливість використання інформаційних технологій в юридичній сфері, припустив, що, дослідивши вплив фактів на прийняття рішень суддею, можна досягти рівня, коли штучний інтелект зможе аналізувати і прогнозувати результати судових рішень. Саме Р. Лоурол задав вектор спрямованості подальших досліджень.

В роботах Ф. Корта, Е. Лодердейла та С. Кларка можна побачити, що процес прийняття суддею рішення сприймався дослідниками з позиції редукціонізму. При цьому до уваги бралися окремі аспекти без належного дослідження таких явищ як судочинство, роль та місце судді в процесі прийняття справедливого рішення, вплив людських якостей професіонала на прийняття рішень у процесі правозастосовної діяльності [4, с. 274].

Отже, дослідників штучного інтелекту можна розділити на дві групи: тих, хто вірить у можливість створення сильного ШІ, і тих, хто займає позицію слабого ШІ. Прихильники теорії сильного ШІ вважають, що людське мислення можна повністю алгоритмізувати і розбити на ряд математичних операцій, і що інженери відтворять людський розум і створять ШІ, який посправжньому усвідомлює себе, сповнений емоцій і почуттів [5, с. 5]. Прихильники слабого штучного інтелекту вважають, що моделювати поведінку людини можна, але штучний інтелект ніколи не зможе стати людиною через відсутність самосвідомості [5, с. 55].

Розвиток робототехніки та штучного інтелекту та пов'язані з цим проблеми правового й етичного характеру обумовили прийняття Європарламентом Резолюції від 16.02.2017 р. з пропозиціями до Європейської комісії щодо норм цивільного права про робототехніку (2015/2013(INL)) (далі – Резолюція). Зазначену резолюцію було прийнято з урахуванням принципу субсидіарності, передбаченого статтею 5 Договору про заснування ЄС.

Резолюція виходить з того, що в перспективі можливості штучного інтелекту можуть перевершити здібності людини, у зв'язку з чим вони зможуть самотійно вступати в договірні відносини, обирати собі контрагентів, обговорювати умови договорів, укладати та виконувати їх. Певна річ, подібні положення Резолюції можуть здаватися занадто футуристичними, проте вже сьогодні нейронні мережі подекуди перевершили людину у деяких її здібностях, як-от у читанні по губах та розпізнаванні мови. Наразі метою дослідників та розробників штучного інтелекту є створення сильного штучного інтелекту, або як його ще називають «загальний» чи «повний», здатного виконувати будь-яке людське завдання. Очевидно, допускаючи позитивні результати таких розробок в майбутньому, автори Резолюції наголошують на тому, що розробники робототехніки та штучного інтелекту повинні гарантувати те, що людина в будь-який час матиме змогу контролювати розумних роботів. Стверджується, що взаємодія людей та роботів повинна ґрунтуватися на двох основних взаємопов'язаних принципах – передбачуваності та спрямованості. Крім того, у Резолюції акцентується увага на питаннях безпеки та відповідальності у зв'язку з функціонуванням роботів. Зокрема, передбачається, що водії автономних транспортних засобів повинні мати можливість максимально швидко взяти керування над автомобілем у свої руки, коли це потрібно [6, с. 252].

Штучний інтелект є важливим інструментом правової реформи, новою складовою прикладних технологій та способом підвищення ефективності реалізації якісних правових реформ у сучасному інформаційному суспільстві. Потенціал технологій штучного інтелекту дозволяє вирішувати складні та пріоритетні правові проблеми, впроваджувати значні та прогресивні правові зміни (новації у правовій системі, правовому режимі, законодавчій системі тощо) [8, с. 98].

Однак об'єктивно постають проблемні питання практичної реалізації штучного інтелекту у цивільничому процесі України. Штучний інтелект як продукт людського інтелекту та винахідництва на сьогодні є великою загрозою безпеці життя людей. Будь-які висновки щодо цього питання повинні бути обмежені принципами моралі та розумності і спрямовуватись на соціально-орієнтовані технології, що спрощуватимуть життя людини, а не створюватимуть їй серйозну конкуренцію чи загрозу. Можна передбачити, що розвиток штучного інтелекту може стати безконтрольним і непередбачуваний людиною. Тому, з огляду на зростаючі ризики, пов'язані із просуванням штучного інтелекту, у питанні правового регулювання варто віддавати належне принципу верховенства права як передумові технічного розвитку [9, с. 95].

Для світової спільноти питання впровадження технологій штучного інтелекту у сферу правосуддя залишається дискусійним. Так, у штучного інтелекту є потенціал прискорити роботу судів, розвантажити суддів та зробити їх роботу більш ефективною. Однак, застосування «цифри» у судовій сфері обов'язково має підпадати під дію Етичної хартії з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі, де визначено п'ять принципів, яким зобов'язані слідувати інженери та держава: дотримання основних прав людини під час використання штучного інтелекту; недискримінації; якості та безпеки, що стосуються обробки судових рішень; прозорості, неупередженості та справедливості; і принцип «під контролем користувача». Таким чином, можливі ризики використання штучного інтелекту під час здійснення правосуддя є стимулом до пошуку шляхів їх мінімізації чи ліквідації, а не поштовхом відмовитися від прогресу [10, с. 131].

Безумовно, ШІ має ґрунтуватися на верховенстві права та дотримуватися всіх принципів моралі та раціональності, а також принципів цивільного судочинства, але він не повинен ставити під загрозу безпеку учасників процесу. Завдяки ШІ суспільство йтиме в ногу з часом і сприятиме діджиталізації та інформатизації судочинства. Основну роль ШІ слід визначати не як заміну суддів у здійсненні правосуддя, а як своєрідну допомогу суддям у здійсненні правосуддя.

Впровадження штучного інтелекту при розгляді цивільних справ буде ефективним тоді, коли технічне забезпечення буде високого рівня та буде в змозі забезпечити неухильне усіх принципів судочинства, забезпечить прозорість, неупередженість та справедливість розгляду справи, гарантуватиме програмно-технічну надійність і безпеку для усіх учасників судового процесу. Постійне розширення і зміна нормативно-правової бази, судової практики, порушення строків розгляду цивільних справ, збільшення навантаження на суддів робить застосування штучного інтелекту у цивільничому процесі життєво необхідним [11, с. 42].

Таким чином, "штучний інтелект" – це багатозначний термін, що описує інтелектуальну здатність комп'ютерів приймати рішення. Використання штучного інтелекту в сучасному житті поступово набирає обертів. З огляду на стрімкий розвиток технологій, питання правового регулювання штучного інтелекту та створених комп'ютером творчих об'єктів набуває все більшої актуальності та потребує подальшого дослідження.

Розробка спеціальних європейських правових стандартів щодо робототехніки та штучного інтелекту сприятиме розвитку відповідних галузей та забезпеченню дотримання прав людини в умовах формування нових суспільних відносин за участю автономних пристроїв. Основним викликом, що стоїть перед суспільством, є необхідність прийняття комплексу нормативно-правових актів на національному та міжнародному рівнях, які сприятимуть оцінці та всебічному аналізу потенційної необхідності запровадження нових стандартів у зв'язку з поширенням технологій з використанням систем штучного інтелекту.

Література

1. Демура М. І., Клепка Д. І. Перспективи застосування штучного інтелекту у галузі кримінального судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 554-558.
2. Позова Д. Д. Перспективи правового регулювання штучного інтелекту за законодавством ЄС. *Часопис цивільстики*. 2017. Вип. 27. С. 116-120.
3. Сидорчук Ю. М. Філософсько-правові проблеми використання штучного інтелекту. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 16-19.
4. Токар Л. В. Штучний інтелект на варті справедливості: утопія чи перспектива людства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 273-275.
5. Preparing for the future of artificial intelligence / Executive Office of the President National Science and Technology Council Committee on Technology. 2016. 320 p.
6. Попок Т. В. Штучний інтелект: перспективи та загрози. *Студентський вісник НУВГП*. Рівне : НУВГП, 2015. Вип. 2(4). С. 252-253.

7. Токарева В. О. Щодо питання творчості та штучного інтелекту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1 (22). С. 55 – 58.
8. Кривицький Ю. В. Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 90-101.
9. Марценко Н. Правовий режим штучного інтелекту у цивільному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 91–98.
10. Вакарєва К. О. Перспективи та правові передумови запровадження штучного інтелекту при здійсненні правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 129-131.
11. Кожевнікова А. В. Застосування штучного інтелекту у цивілістичному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2022. № 55. С. 40-43.

Novosad A. Prospects of the use of artificial intelligence in administration of justice. *The work examines problematic issues of methods of using artificial intelligence algorithms in the field of criminal justice in national and international aspects. Currently, the world is experiencing another technological revolution, the key element of which is the transmission, processing and use of information. The world is undergoing continuous processes of digitization and globalization, crime is reaching a supranational level, and criminal offenses are increasingly being committed in the field of electronic information systems, which requires the search for new approaches and the development of new forms of criminal proceedings.*

The purpose of the article is to study the international experience of using artificial intelligence algorithms in the field of criminal justice and to determine possible directions for the introduction of such technologies into the domestic criminal process. It was established that, taking into account the international experience, the introduction of the use of artificial intelligence algorithms in the criminal proceedings of Ukraine has not only its own prospects, but in some cases it is even a necessary tool for ensuring the rights and legitimate interests of the participants in the criminal proceedings.

Keywords: *artificial intelligence, criminal proceedings, pre-trial investigation, digital transformation, international experience, computer technologies, judiciary.*

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ЯК МІЖНАРОДНИЙ СТАНДАРТ СУДОЧИНСТВА

А. В. Цуз

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К. С. Музичук

Стаття присвячена вивченню юридичної природи доступу до правосуддя як стандарту судової процедури. В статті представлені теоретичні підходи до визначення цього поняття та його складових елементів через призму доктринальних доробок науковців. На основі проведеного дослідження здійснено аналіз нормативно-правового регулювання доступу до правосуддя на міжнародному рівні.

Ключові слова: *доступність правосуддя, право на доступ до суду, міжнародний стандарт*

Доступ до справедливого судового розгляду та загалом до правосуддя є ключовою складовою демократії та розвитку суспільства і забезпечується правовими гарантіями та механізмами як на національному, так і на міжнародному рівні.

Так, пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., ратифікованої Україною, закріплено, що кожна людина при визначенні її цивільних прав та обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти неї, має право на справедливий публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Вважаємо, що, незважаючи на відсутність прямої згадки, саме цим положенням доступність правосуддя було закріплено як міжнародний стандарт судочинства, оскільки передбачене право відображає сутність досліджуваного поняття. Таким чином, доступність правосуддя полягає у суб'єктивному праві особи на доступ до суду та кореспондуючому обов'язку держави забезпечити належні засоби реалізації такого права.

У справі *Bellet v. France* Європейський суд з прав людини зазначив, що «стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [1]. В іншій справі – *Голдер проти Сполученого Королівства* – Суд, тлумачачи зазначене положення, зазначив, що було б неприпустимим, щоб стаття 6 § 1 Конвенції містила детальний опис гарантій, які надаються сторонам у цивільних справах, і не захищала б у першу чергу те, що дає можливість практично користуватися такими гарантіями - доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм позбавляються сенсу, якщо немає самого судового розгляду.

Отже, на міжнародному рівні доступність правосуддя окреслена загальними поняттями, зокрема, верховенством права та ефективним доступом особи до засобів захисту її порушених прав. При цьому національне законодавство повинно розтлумачувати ці поняття та створювати відповідні механізми реалізації доступу до суду.

Дослідженнями доступності правосуддя як міжнародного стандарту судочинства, зокрема, з точки зору теорії або конкретної галузі права, займалися Сакара Н. Ю., Севостьянова Н. І., Семенов В. М., Комарова В. В., Овчаренко О. М., Сібільова Н. В., Паліюк В. П., Марочкін Є. І. та інші.

На думку О. Хотинської доступ до правосуддя є змістовно ємкою, динамічною конструкцією, що не має сталого навантаження, проте розглядається як обов'язкова складова верховенства права [2, с. 297].

Семенов В. М. визначив доступність правосуддя як галузевий принцип належного здійснення судового захисту. При цьому під доступністю розуміється забезпечена державою можливість будь-якої заінтересованої особи звернутися у порядку, встановленому процесуальним законом у суд за захистом прав та інтересів і відстоювати їх у судовому процесі. У той же час, неприпустимою і загалом недійсною є відмова від права на звернення до суду [3, с. 110].

Сакара Н. Ю. під доступністю правосуддя визначає стандарт, в якому відображаються вимоги справедливого й ефективного судового захисту, які конкретизовані в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках, а також безперешкодному зверненні до суду кожної заінтересованої особи [4, с. 251] і наголошує на тому, що право на доступ до правосуддя є позитивним процесуальним правом у системі прав людини, відповідно до якого кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий та ефективний захист, а держава зобов'язана створити відповідні умови для реалізації цієї можливості. У системі прав людини право на доступ до правосуддя є специфічним правом, оскільки при його реалізації здійснюється захист інших прав та свобод [5, с. 98].

На підставі наведеного стверджуємо, що для визначення доступності правосуддя міжнародним стандартом судочинства необхідними є реальна можливість особи звернутися до суду та законодавчо закріплені гарантії неможливості незаконного позбавлення такого права. При цьому важливою складовою є також належна правова процедура реалізації доступу до суду. За наявності цих елементів особа наділена правом на доступ до суду, котре відіграє ключову роль у захисті її прав та законних інтересів.

Решетняк К. Ю. зазначає, що найважливішими критеріями, які визначають доступність правосуддя, є безперешкодне звернення за судовим захистом до встановленого законом суду, простота судових процедур; територіальна наближеність судів до сторін справи; забезпечення права на правову допомогу, помірність судових витрат; розумність строків розгляду справ, законність та обґрунтованість рішень, забезпечена можливість оскаржити судові рішення; ефективне виконавче провадження.

З огляду на викладене, доступність правосуддя є важливим принципом та правом, яке має бути забезпечено державою. Він є динамічним та широким поняттям, що включає в себе можливість будь-якої заінтересованої особи звертатися до суду для захисту своїх прав і інтересів. Доступність правосуддя визначається через стандарти справедливого і ефективного судового захисту, що включають необмежену судову юрисдикцію, належні судові процедури, розумні строки та можливість кожної заінтересованої особи звертатися до суду без перешкод. Це право є важливим елементом системи прав людини, оскільки його реалізація веде до захисту інших прав і свобод.

Література

1. Case of Bellet v. France Judgment of 4 December 1995. European Court of Human Rights. № 23805/94. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B"fulltext":\["Bellet%20v.%20France"\], "documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-57952"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Bellet%20v.%20France%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-57952%22%7D)
2. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України : Колективна монографія. За заг. ред. Ю. Притики та І. Ізарової. Київ : ВД «Дакор», 2021. 478 с.
3. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М.: Юрид. лит., 1982. С. 152.
4. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. С. 256.
5. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: автореф. І дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. Ю. Сакара. Х., 2006.

Tsuz A. Accessibility of justice as an international standard of justice. *The article is devoted to the study of the legal nature of accessibility to justice as a standard of judicial procedure. The article presents theoretical approaches to the definition of this concept and its constituent elements through the prism of doctrinal works of scholars. Based on the study, the authors analyze the legal regulation of access to justice at the international level.*

Keywords: *accessibility to justice, right of access to court, international standard*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ У МЕЖАХ ЧИ З ПЕРЕВИЩЕННЯМ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

Г. М. Андрусяк

Судова практика як стикалася, так і стикається зі значними труднощами у плані правової оцінки дій, вчинених у межах чи з перевищенням меж необхідної оборони, у тому числі у разі, якщо причиною застосування заходів самооборони стали насильницькі дії іншої особи. Тому ці питання потребують самостійного наукового дослідження. Особа, яка вчиняє ззовні протиправне діяння, захищаючи свої права чи законні інтереси, та / або права чи законні інтереси інших осіб, фактично здійснює заходи забезпечення своїх прав та законних інтересів у позасудовий спосіб. Вчинення таких зовні протиправних дій є формою реалізації її можливостей, правомочностей, що складають серцевину, ядро суб'єктивних прав людини.

Ключові слова: *самозахист, необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, застосування зброї, насильницьке посягання, суб'єктивне право особи.*

Насамперед, відзначимо, що виходячи з формулювання складу необхідної оборони у ст. 36 КК України вбачається, що законодавець не виокремлює якихось особливостей у разі встановлення складу необхідної оборони під час захисту від насильницьких посягань. Водночас слід звернути увагу на те, що перевищення меж необхідної оборони пов'язується законодавцем виключно з насильницьким заподіянням шкоди іншій особі, яка посягає. Адже, як передбачено в ч. 3 ст. 36 КК України, перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 (умисне вбивство) та 124 (умисне тяжке тілесне ушкодження). Тобто кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони настає виключно у разі застосування до іншої особи насильства найвищої інтенсивності, що спричиняє іншій особі, яка нападає, найбільш серйозних суспільно небезпечних наслідків. Окрім того, насильство, яке застосовується особою, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання, може виключати кримінальну відповідальність особи, яка обороняється. Йдеться про випадки, коли особа, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання, нападає та є озброєною; коли така особа нападає та входить при цьому в групу осіб або коли відбувається протиправне насильницьке вторгнення у житло чи інше приміщення. Законодавець у ч. 5 ст. 36 КК України зазначає, що у такому разі особа, яка обороняється, може застосовувати зброю або будь-які інші засоби чи предмети незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. На думку Б.М. Орловського, у ч. 5 ст. 36 КК України, йдеться про спеціальні випадки необхідної оборони, які передбачають можливість захисту будь-якими засобами від протиправних посягань, що становлять найвищу суспільну небезпеку [1, С. 57]. Водночас П. Л. Фріс відносить описане до ситуацій підвищеної небезпеки для особи, яка була піддана нападу», за яких можливе застосування крайніх заходів [2, С. 261].

Згідно зі ст. 2.9.2 проекту КК України, яка містить описання такої обставини, що виключає протиправність діяння, як правомірний захист, передбачено, що кожна особа має право на правомірний захист шляхом спричинення шкоди особі, яка вчиняє протиправне посягання, незалежно від можливості уникнути протиправного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування (ч. 1). Підставою спричинення шкоди є протиправне посягання або негайна загроза його вчинення (ч. 2). Не є правомірним захист особи від спровокованого нею протиправного посягання (ч. 3). Правомірним є захист, якщо шкода спричинена: 1) тому, хто здійснює протиправне посягання, 2) під час такого посягання або при його негайній загрозі, 3) з метою припинення або відвернення протиправного посягання, та 4) в межах, що відповідає небезпечності такого посягання та обставині захисту (ч. 4). Особа, яка перевищила межі правомірного захисту, тобто з прямим умислом спричинила тому, хто здійснював протиправне посягання, смерть або тяжку шкоду здоров'ю, що явно не відповідає небезпечності посягання або обставині захисту, підлягає кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями

4.1.5 і 4.2.6 цього Кодексу (ч. 5). Не є перевищенням меж правомірного захисту спричинення будь-якої шкоди особі, яка вчиняє протиправне посягання, у випадках, якщо особа: 1) здійснювала захист від протиправного посягання особи, яка застосувала зброю, небезпечний предмет (п. 22 ч. 2 ст. 1.4.1 цього Кодексу) чи інший предмет, який має властивості зброї або небезпечного предмета, 2) здійснювала захист від нападу двох чи більше осіб, 3) припиняла протиправне вторгнення у житло чи інше володіння; 4) здійснювала захист від згвалтування [3].

Тобто автори законопроекту частково змінили підхід в аспекті впливу насильства на кримінально-правову оцінку дій особи, яка захищається, від суспільно небезпечного посягання іншої особи. Незмінним залишився розмір насильницької шкоди, у разі спричинення якої при перевищенні меж необхідної оборони настає кримінальна відповідальність – вбивство та спричинення тяжкої шкоди здоров'ю. Водночас зазнали змін ті чинники, які впливають на невизнання заподіяної шкоди перевищенням меж необхідної оборони та на ненастання кримінальної відповідальності за її заподіяння. Так, згідно з чинним КК України особа може застосовувати зброю або будь-які інші засоби чи предмети для захисту від озброєної особи, тоді як згідно з проектом КК України – від протиправного посягання особи, яка застосувала зброю, небезпечний предмет чи інший предмет, який має властивості зброї або небезпечного предмета; відповідно до чинного КК України – від нападу групи осіб, а відповідно до проекту КК України – від нападу двох або більше осіб; як передбачено в чинному КК України – для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, а як установлено у проекті КК України – для припинення протиправного вторгнення у житло чи інше володіння. Окрім того, згідно з проектом КК України до таких чинників віднесено й захист від згвалтування. На окремих змінах, що пропонуються законопроектом, зупинимося додатково.

Дуже важливо при висвітленні окремих проблемних аспектів необхідної оборони від насильницького посягання, відзначити, що будь-яка обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, у тому числі необхідна оборона, урахувуючи приналежність відповідних кримінально-правових норм до дозвільних, повинна розглядатися крізь призму суб'єктивного права особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, правомірність якого визначається з урахуванням відповідності складу відповідної обставини, визначеного в законі. При цьому, на нашу думку, йдеться саме про суб'єктивне право особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, а не, наприклад, про право на захист таких інтересів. Адже якщо шкода не заподіяна, то діяння не потрапляє у кримінально-правове поле та не зумовлює виникнення кримінально-правових відносин. Саме ж таке діяння визнається правомірним.

Суб'єктивне право особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам у разі захисту від насильницького посягання впливає з конституційних прав особи захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (ст. 55 Конституції України), а також захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Основного Закону) [4]. Таке право конкретизується у КК України з урахуванням різноманітних зовнішніх чинників, що зумовлюють виникнення небезпеки правоохоронюваним інтересам, за якої особа вимушена спричинити їм шкоду, будь-то самозахист, захист Батьківщини, виконання професійних обов'язків тощо. Саме у такий спосіб захисту своїх прав особа намагається уникнути певного конфлікту або припинити чи врегулювати той конфлікт, що вже виник. Саме так розуміє відповідне суб'єктивне право К. О. Гориславський [5, С. 6]. Особа, яка вчиняє ззовні протиправне діяння, захищаючи свої права чи законні інтереси, та / або права чи законні інтереси інших осіб, фактично здійснює заходи забезпечення своїх прав та законних інтересів у позасудовий спосіб. Вчинення таких зовні протиправних дій є формою реалізації її можливостей, правомочностей, що складають серцевину, ядро суб'єктивних прав людини.

Характеризуючи право кожного на захист своїх прав та законних інтересів у процесі реалізації конституційних прав, гарантованих статтями 27 та 55 Конституції України, слід відзначити, що загалом будемо розуміти під цим правом гарантовану державою та обмежену законом можливість такого захисту шляхом заподіяння шкоди певним правоохоронюваним цінностям у межах кримінально-правових відносин. При цьому, на нашу думку, у такому контекст, у кримінально-правовому розумінні, центральним елементом реалізації особою конституційного права на захист своїх прав та законних інтересів є спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Література

1. Орловський Б. М. Теоретичні і практичні основи кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса, 2013. 211 с.
2. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручн. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Атіка, 2004. 488 с.
3. Проект Кримінального кодексу України (станом на 22.05.2023). URL: <https://cutt.ly/UwpZg2Oy> (дата зверн. 19.07.2023)
4. Конституція України. URL: <https://cutt.ly/EwpZg5YD> (дата зверн. 19.07.2023)
5. Гориславський К. О. Право людини і громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 19 с.

Andrusyak G. Problems of qualification of actions committed within or exceeding the limits of necessary defense. *Judicial practice faced and continues to face significant difficulties in terms of legal evaluation of actions committed within or exceeding the limits of necessary self-defense, including when the reason for the use of self-defense measures was the violent actions of another person. Therefore, these questions require independent scientific research. A person who commits an illegal act from the outside, protecting his rights or legal interests, and/or the rights or legal interests of other persons, actually takes measures to ensure his rights and legal interests in an extrajudicial manner. Committing such outwardly illegal actions is a form of realization of its possibilities, powers, which make up the core, core of subjective human rights.*

Keywords: *self-defense, necessary defense, exceeding the limits of necessary defense, use of weapons, violent encroachment, subjective right of a person.*

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У МІЖНАРОДНОМУ СУДОЧИНСТВІ

О. П. Бойчук

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К. С. Музичук

Стаття розглядає значення та ефективність міжнародних механізмів захисту прав людини в контексті сучасного міжнародного права. Ставиться акцент на тому, що захист прав людини є надзвичайно важливою складовою міжнародного права, і впровадження цих механізмів має величезне значення в світі, де права та свободи людини є фундаментальними цінностями.

Ключові слова: *механізми захисту, судочинство, Європейський Суд з прав людини*

Захист прав людини є однією з найважливіших складових міжнародного права. Впровадження та виконання міжнародних механізмів захисту прав людини має величезне значення в сучасному світі, де права та свободи людини є фундаментальними цінностями. Ефективність цих механізмів визначається численними факторами та принципами, що діють в міжнародному судочинстві. Однак для забезпечення захисту прав людини необхідне не лише існування цих механізмів, але й їхня практична реалізація.

Термін "механізми міжнародного захисту прав людини" означає систему міжнародних органів і організацій, які діють з метою встановлення та захисту міжнародних стандартів прав і свобод людини або відновлення їх у разі порушення. Важливо відзначити, міжнародні механізми захисту прав людини включають в себе різноманітні органи та суди, зокрема, Міжнародний Суд ООН, Європейський Суд з прав людини, Міжамериканський Суд з прав людини та багато інших. Ці механізми створені для розгляду і вирішення справ з порушеннями прав людини та надання компенсації потерпілим.

Поява зазначених органів обумовлена тим, що для вирішення питання про рівень захисту громадян від держави найчастіше необхідний безсторонній погляд "збоку", тим більше, коли мова йде про необхідність порівняння цього рівня із середнім рівнем захисту у всіх державах-учасниках.

Наприклад, Європейський суд прав людини вважає порушенням права ті випадки, коли з точки зору Європейської конвенції прав людини очевидного порушення немає, але в більшості держав, які входять до Ради Європи, рівень захисту розглянутого права значно вищий [2].

Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8).

Саме право на ефективний засіб захисту закріплено також у статті 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Основна мета функціонування міжнародно-правових механізмів полягає в контролі і забезпеченні дотримання міжнародних стандартів з прав людини. Особливо це відноситься до основних прав особистості і, реалізація й охорона яких повинна бути забезпечена судовою незалежністю в державі. Незважаючи на складнощі та виклики, що виникають у цьому процесі, постійна праця у напрямку зміцнення механізмів захисту прав людини лишається важливим завданням сучасного світу [6].

Ефективною в механізмі захисту прав людини у міжнародному судочинстві є можливість захисту своїх прав у міжнародних інстанціях.

Особливістю міждержавних правозахисних організацій є те, що:

1. Вони реально впливають на уряди тих чи інших держав;
2. Їх рішення обов'язкові до виконання, а думка не може бути проігнорована;
3. Вони примушують міжнародне співтовариство звертати увагу на порушення прав людини

[3].

Всі міжнародні організації можна поділити на дві групи: універсальні та регіональні.

І. Універсальні правозахисні організації – це органи та організації, які розповсюджують свою діяльність на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів. Ці механізми у тій чи іншій мірі пов'язані з основною організацією світу – ООН [4].

Серед таких організацій слід виділити наступні:

– Генеральна Асамблея ООН, Рада ООН з прав людини та його допоміжні органи і механізми; – Рада Безпеки ООН і ряд її спеціалізованих механізмів; – Економічна і соціальна рада ООН і функціонуюча при ній Комісія зі становища жінок і Постійний форум ООН з питань корінних народів; – Міжнародний Суд ООН; – Секретаріат ООН і його окремі підрозділи; – договірні (конвенційні) органи з прав людини; – деякі спеціалізовані установи ООН (Міжнародна організація праці. Організація ООН з питань освіти, науки і культури); – тимчасові і спеціальні механізми захисту прав людини, створювані органами ООН [5].

Щодо захисту прав людини на міжнародному рівні, варто сказати, що гарантії прав особи в судовому процесі й стандарти судового процесу містяться в актах саме Ради Європи.

Регіональні міжнародні організації – такі організації, учасниками яких є держави, що знаходяться у межах певного регіону світу. На сьогодні у світі існує три дієздатні регіональні системи захисту прав людини: Міжамериканська, Африканська, Європейська.

1. Міжамериканська система діє в рамках Організації Американських Держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини. Правозахисна діяльність останнього зводиться до розгляду скарг громадян та юридичних осіб. Висновки цього суду мають значний моральний вплив та, як правило, враховуються державами, які винні у порушенні прав людини.

2. Африканська система складається з Африканської комісії прав людини та народів, яка є органом Організації Африканської Єдності (ОАЄ). Комісія заслуховує кожні два роки звіти держав про законодавчі та інші шляхи по захисту прав людини та розглядає заяви громадян та юридичних осіб про масові та систематичні порушення прав людини. По ним комісія готує заключення для ОАЄ.

3. Європейська система діє в рамках Ради Європи, членом якої Україна є з 1995 року і базується в першу чергу на Європейському суді з прав людини [4].

Винесене Європейським судом рішення носить обов'язковий характер, є остаточним і оскарженню не підлягає. Прецедентне право Європейського суду впливає на судову практику держав і сприяє дотриманню основних прав і свобод людини [1].

Однак не дивлячись на наявність цих механізмів, ефективність захисту прав людини залишається предметом обговорення. Деякі критики вказують на обмежену спроможність міжнародних судів в накладанні санкцій на держави-порушницю. Крім того, практика виконання рішень міжнародних судових органів також може варіюватися в залежності від волі держав-учасниць.

Організації, що працюють із громадянськими і політичними правами, іноді можуть приймати від громадян держав-учасниць відповідних конвенцій індивідуальні скарги на порушення прав, перелічених у цих договорах. Розгляд міжнародними органами таких звертань відбувається в рамках квазісудових процесів, і в деяких випадках за результатами розгляду можуть прийматися обов'язкові для держав рішення [2].

Щоб досягти більшої ефективності механізмів захисту прав людини, важливо розглядати приклади успішних судових рішень та практику виконання міжнародних стандартів. Наприклад, рішення Європейського суду з прав людини у справі "Ірландія проти Великої Британії" в 1978 році стосовно зовнішнього обміну в'язнів у Північній Ірландії відіграли ключову роль у покращанні умов тримання під вартою і захисту прав політичних в'язнів.

Ефективний механізм судового захисту прав людини – це найбільш універсальний демократичний інструмент правової держави. Нормативна і процесуальна частини механізму захисту прав людини синтезуються інституціональною частиною: державні інститути, використовуючи властиві їм компетенції і спеціальні засоби, додають дієвість усім частинам механізму. Практично в компетенції органів усіх гілок державної влади – забезпечення прав людини. Виходячи з того, що головним обов'язком держави є затвердження і забезпечення прав і свобод людини, вона відповідальна перед людиною за свою діяльність, зміст і спрямованість якої визначаються правами людини.

Отже, ефективність механізмів захисту прав людини у міжнародному судочинстві залежить від поєднання різних факторів, включаючи правові норми, судові рішення, роль міжнародних організацій і активність громадянського суспільства. Для досягнення мети – забезпечення гідності та прав людини – необхідно подолати обмеження та посилити механізми захисту.

Література

1. Лисенков О. С. Основні методи і принципи інтерпретації Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в судовій практиці Європейського Суду з прав людини // Науково-практичний коментар. – 2004. – № 4. – 124.
2. Maxime T. The Right to Individual Complaint to the United Nation for Violations of Human Rights // International Human Rights Law. Theory and Practice. – Montreal: The Canadian HR Foundation, 1992. – P.403;
3. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Н 23 Міжнародний захист прав людини : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко, Є. М. Щербина. Дніпро : ДДУВС, 2020. 260 с.
4. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина – Ужгород, 2003.- 57 С.
5. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник / І. А. Шуміло. – Київ: ФОП Голембовська О. О. – 168 с.
6. Alston, P. (2000). The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal. Oxford University Press

Boychuk O. Efficiency of mechanisms for protecting human rights in international justice. *The article examines the importance and effectiveness of international human rights mechanisms in the context of modern international law. It is emphasized that human rights protection is an extremely important component of international law, and the implementation of these mechanisms is of great importance in a world where human rights and freedoms are fundamental values.*

Keywords: protection mechanisms, judicial proceedings, European Court of Human Rights

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ СУДОЧИНСТВА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Я. Ю. Зінчук

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К. С. Музичук

Викладення даного матеріалу зумовлене стрімким охопленням українського законодавства міжнародними стандартами. Акцентується увага на ратифікованих Україною міжнародно-правових актів та їх впливу на національне судочинство.

Ключові слова: ратифікація, інтеграція, міжнародно-правовий акт, *acquis communautaire*, міжнародно-правові стандарти.

Сучасний етап розвитку українського суспільства, інституціональні зміни вимагають вдосконалення організації та функціонування такого важливого інституту громадянського суспільства як судової влади. Інститут судової влади поряд із такими конституційно-правовими інститутами, як інститут прокуратури, інститут національної безпеки і оборони та іншими на сьогодні покликаний виконувати роль гаранта в дотриманні та відновленні суб'єктивних прав громадян і організацій. Все це зумовлює інтерес до стандартів судочинства, викликає суспільну потребу в розгляді питань, пов'язаних з інститутом судової влади. Отже, досить актуальним в юридичній практиці є питання застосування міжнародно-правових стандартів судочинства у національному законодавстві.

Процес інтеграції України до європейського співтовариства вимагає докорінних змін шляхом реформування нормативної бази у різних галузях права. Це стало підставою для створення на державному рівні інституційного механізму, функціонування якого спрямоване виключно на адаптацію законодавства України до законодавства ЄС. При цьому також мають бути вироблені окремі підходи, які усувають перешкоди застосування національними судами рішень міжнародних судових установ та зближують створення єдиної судової практики в подібних правовідносинах.

Україна вже досить тривалий час знаходиться в інтеграційному процесі до європейського політичного, економічного та правового простору. Одним із основних напрямків такої інтеграції є адаптація законодавства України до законодавства ЄС та забезпечення прав і свобод людини.

Одразу після здобуття незалежності наша держава взяла курс на європейську інтеграцію, заявивши в 1992 році про свій намір стати членом Ради Європи. У 1994 році було підписано та ратифіковано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, а з набуттям у 1995 році членства в Раді Європи Україна підтвердила свій демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів, визнання принципу верховенства права та прийняла на себе зобов'язання адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу [1, с. 9].

Взагалі, під загальноновизнаними міжнародними стандартами у сфері судоустрою і статусу суддів слід розуміти міжнародні правові норми та принципи, закріплені в міжнародних нормативно-правових актах (загальносвітового чи європейського рівня) обов'язкового або рекомендаційного характеру, які встановлюють стандарти, критерії, якими повинні керуватися суб'єкти міжнародного права (держави) під час формування та забезпечення умов для роботи своїх судових систем, законодавчого визначення основ взаємовідносин судів з органами законодавчої й виконавчої влади, а також вимог до поведінки суддів, їх відбору, призначення, просування по службі, відповідальності тощо [2, с. 264].

Досліджуючи процеси та етапи впровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя в Україні, важливо розрізняти особливості відповідної проблематики. Також необхідно розуміти, що крім створення спільного законодавчого поля з країнами ЄС, є потреба в однаковому застосуванні відповідних правових норм органами влади на практиці, в тому числі органами системи правосуддя [3, с. 80].

Міжнародні правові стандарти можна поділити на такі групи: 1) міжнародні стандарти, які містяться у загальносвітових документах; 2) регіональні, наприклад, європейські стандарти, які закріплені в європейських міжнародних правових актах. Крім цього, у сфері правосуддя міжнародні стандарти в науковій літературі класифікуються на: 1) базові – універсальні міжнародні стандарти, закріплені в основоположних документах, що визначають стандарти правової держави; 2) спеціальні

– галузеві міжнародні стандарти у сфері правосуддя; 3) міжнародні стандарти, втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів [4, с. 54; 5, с. 352].

26.09.1995 Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Висновок № 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи [6], яким зобов'язала Україну вчинити певні заходи у царині правової політики. Ще у 1998 році Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, в якій закріплено: «Адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами...» [7].

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 №1629-IV встановив, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*. *Acquis communautaire* (*acquis*) – правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [8].

Варто відмітити, що одні міжнародні стандарти у сфері правосуддя є обов'язковими для України, а інші – мають лише рекомендаційний характер. Основними міжнародними документами в цій сфері є Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Основні принципи щодо незалежності правосуддя 1985 року, Рекомендації щодо ефективного впровадження основних принципів щодо незалежності правосуддя 1989 року, Рекомендація № (94) 12 щодо незалежності, ефективності та ролі суддів (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 р.), Європейська Хартія про статус суддів 1998 року [9, с. 3].

Виконання міжнародних угод є ключовим питанням державної політики України у сфері європейської та міжнародної інтеграції. Практичним інструментом досягнення успіху в цьому є наближення законодавства, що в широкому розумінні передбачає також забезпечення відповідності вітчизняної правозастосовної практики міжнародним законодавчим приписам [2, с. 268].

Таким чином, наступним етапом судової реформи в Україні має стати вдосконалення існуючих правових норм, що регулюють судоустрій та судочинство в Україні, а також їх критичний аналіз з метою приведення у відповідність до міжнародних стандартів правосуддя.

Ефективна імплементація міжнародних норм про захист прав людини в національне законодавство спроможна значною мірою вдосконалити практику правозастосування в Україні. Міжнародні стандарти є важливими і повинні бути впроваджені на національному рівні, незалежно від форми їх прийняття. Однак для цього національне судове та процесуальне законодавство має створити відповідні передумови шляхом прямого посилення на загальновизнані принципи та норми міжнародного права. Водночас, національні законодавці повинні вжити подальших заходів для гармонізації національної правової бази з міжнародними стандартами правосуддя.

Література

1. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.
2. Саленко О. Міжнародна стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. 2017. № 9. С. 263-269.
3. Цвіркун Ю. І. Стан впровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя в адміністративному судочинстві України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 3. С. 78-83.
4. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
5. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / І. В. Назаров. Харків : ФІНН, 2011. 432 с.
6. Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995 р. № 190 (1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text
7. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>
8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
9. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ : Істина, 2010. 488 с.

Zinchuk Y. Application of international legal standards of judicial proceedings in national legislation. *The presentation of this material is due to the rapid coverage of Ukrainian legislation by international standards. Attention is focused on the international legal acts ratified by Ukraine and their impact on the national judiciary.*

Keywords: *ratification, integration, international legal act, acquis communautaire, international legal standards.*

АДВОКАТ ЯК СУБ'ЄКТ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

В. В. Кондратішина

Проаналізовано змістовні елементи діяльності неспеціалізованих суб'єктів віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням в Україні, до яких належать адвокати, що не зобов'язані вчиняти заходи у цьому напрямі (це не входить до їхньої компетенції), але чия роль і місце у системі суб'єктів запобіжної діяльності досі на науковому рівні досліджена недостатньо, що, у свою чергу, виступає однією з обставин, яка негативно впливає на ефективність і результативність протидії злочинності загалом.

Ключові слова: *запобігання злочинам, суб'єкт, запобігання, система, діяльність, віктимологічне запобігання злочинам*

Аналіз наукової літератури засвідчує, що традиційно вчені під віктимологічним запобіганням кримінальним правопорушенням розуміють специфічну діяльність соціальних інститутів, включаючи адвокатуру, що спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію детермінант, які формують віктимну поведінку та зумовлюють вчинення зазначених суспільно небезпечних діянь, а також виявлення відповідних груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності, – з метою відновлення та активізації захисних властивостей, а також розроблення або вдосконалення засобів, що існують для захисту громадян та конкретних осіб від протиправних посягань [1, с. 266-267].

У свою чергу, врахувавши функції, цілі та завдання системи віктимологічного запобігання, а також її загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний рівні, деякі учені [2, с. 172-173] пропонують інші критерії та методологічні засади визначення змісту зазначеного виду запобігання кримінальним правопорушенням, включаючи й діяльність адвокатів у цьому напрямі. Зокрема, досить цікавими, теоретично і практично значимими є результати досліджень, що проведені авторським колективом вчених на чолі з Ю. В. Бауліним та В. І. Борисовим [3], В. О. Туляковим [4] та ін.

Як видається, важливим у теоретичному обґрунтуванні предмету даної наукової розробки є висновок А. П. Закалюка щодо ролі та місця потерпілого у механізмі злочинної поведінки, а також участі неспеціалізованих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, до яких віднесені адвокати, а саме: створення кримінологічної ситуації, що сприяло вчиненню даного суспільно небезпечного діяння, нерідко залежить не лише від особи, яка його вчиняла, але й від зовнішніх умов (зокрема, від рівня ефективності запобіжної діяльності), від поведінки потерпілих від злочину, їх необережних, аморальних або протиправних дій [6, с. 313].

Як показує практика, потерпілі від кримінальних правопорушень особи у багатьох випадках були елементом передзлочинної ситуації. Крім того, поряд з іншими її складовими, потерпілі у процесі взаємодії з майбутнім злочинцем сприяли виникненню в нього мотиву вчинення злочину, об'єктом якого й вони ставали, а також прийняттю про це рішення і його реалізації, що варто враховувати адвокатам при здійсненні заходів запобіжного характеру щодо даної категорії підзахисних осіб. Більш того, під час аналізу кожного випадку вчинення кримінального правопорушення щодо потерпілих і з'ясування його причинного комплексу під час дослідження адвокати мають встановлювати, через які саме вчинки потерпілих і в якому напрямі конкретна життєва ситуація впливала на злочинця, зокрема створювала сприятливі умови для його негативних вчинків.

При цьому, з низки питань механізму протиправного прояву, пов'язаних із поведінкою потерпілих від кримінального правопорушення, як видається, найбільше кримінологічне значення

для адвокатів, як суб'єктів кримінологічного запобігання, має з'ясування: якостей особистості потерпілого, що робили його більш уразливим для злочинця; міри залежності від цих якостей процесу створення умов, що впливали на формування кримінологічної орієнтації та мотивації; ознак та властивостей потерпілого, які сприяли опрідметчуванню мотиву вчинення конкретного кримінального правопорушення в такій спосіб, що об'єктом злочинного посягання стає саме потерпілий; дій (вчинків) потерпілого, які об'єктивно або в уявленні особи, що має намір вчинити кримінальне правопорушення, свідчили про активне сприяння та прийняття рішення про його вчинення і реалізацію [6, с. 313].

При цьому, залежно від поведінки осіб, що стали потерпілими від кримінальних правопорушень, адвокати мають з'ясовувати зміст віктимологічної ситуації, яка передувала вчиненню даного суспільного небезпечного діяння. Як правило, вона проявляється у трьох видах:

– діях потерпілих, які провокували злочинний прояв винної особи та містили у собі привід для останньої (зокрема діях, що провокували отримання незаконної винагороди особою);

– діях потерпілих, які мали необережний характер, через що створювалась ситуація, яка полегшувала вчинення кримінального правопорушення щодо них;

– діях потерпілих, які були правомірними та були пов'язані із вчиненням опору, спрямованого на не забезпечення задоволення потреб (бажань) для тих осіб, які мали злочинний намір, що викликав у них стимул до подолання цього опору у протиправний спосіб.

З огляду на результати даного дослідження, можна констатувати, що ряд осіб стає жертвами злочинів тільки тому, що належать до осіб із так званою підвищеною криміногенністю (віктимністю).

Література

1. Кримінологія: навчальний посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 312 с.

2. Кримінологічна віктимологія: навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за ред. О. М. Джужі. Київ: Аіка, 2006. 352 с.

3. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне дослідження) / Кол. авторів. за ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Вид-во Кроссрууд, 2008. 364 с.

4. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми): монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2000. 336 с.

5. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 262 с.

6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінології. 424 с.

Kondratishyna V. Lawyer as a subject victimological crime prevention. *The article deals with the meaningful elements of non-specialized subjects of victimological crime prevention in Ukraine. They include lawyers who aren't obliged to perform any measures in this direction (it isn't their competence), but their role and place in the subject system of preventive activities at the scientific level hasn't been investigated yet and that's why it serves as one of the circumstances which have a negative influence on effectiveness of criminality counteraction in general.*

Keywords: *crime prevention, subject, prevention, system, activity, victimological crime prevention.*

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

І. Є. Лаговський

У статті досліджено таке явище, як умовно-дострокове звільнення засуджених осіб, а також розкрито деякі аспекти цього інституту. Чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство поєднує у собі суворість покарання щодо осіб, що мають підвищену суспільну небезпеку, які вчинили кримінальні правопорушення, і водночас регламентують різноманітні заходи пом'якшення відповідальності та звільнення від подальшого відбування покарання засуджених у

випадках, коли їх виправлення досягається до закінчення встановленого вироком суду терміну покарання.

Актуальність даного питання полягає у тому, що основною метою покарання є не тільки застосування кари, але й виділення із загального числа засуджених осіб, які усвідомили згубність кримінально протиправної поведінки і не потребують повного відбування призначеного судом покарання, а їх подальше виправлення можливе і без ізоляції від суспільства, а також у сприянні такого механізму подальшої ресоціалізації та реабілітації засудженої особи у суспільстві, а також оптимізації роботи установ виконання покарань.

Зроблено висновок, щодо доцільності використання умовно-дострокового звільнення в системі покарань надалі та подальшого розвитку даного інституту шляхом проведення досліджень стосовно цього питання та розробки нових напрацювань у цьому напрямку.

Ключові слова: умовно-дострокове звільнення, засуджені особи, іспитовий строк, покарання.

Щодня кількість судових вироків, що пов'язані з позбавленням волі збільшується, тим самим доводячи принцип невідворотності покарання для осіб, які вчинили протиправні діяння. Однак разом з тим, Кримінальний кодекс України [1, с. 40] зазначає, що покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засудженої особи та утримання її від повторного вчинення злочину чи протиправної поведінки у майбутньому. Тобто превенція самого злочину в подальшому є теж не менш важливим завданням покарання. Відповідно виникає питання, як діяти, якщо виправлення особи уже досягнуто, а строк відбуття покарання ще не вичерпаний?

Для цього законом передбачено спеціальний механізм під назвою “умовно-дострокове звільнення” особи, який передбачає звільнення особи від відбуття покарання достроково і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким.

Дане питання у своїх роботах досліджували В. А. Бадира, А. П. Гель О. В. Джуза, О. Г. Колб, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, В. П. Філонов, А. І. Фролов та інші вітчизняні науковці.

Умовно-дострокове звільнення являє собою припинення виконання кримінального покарання, пов'язане з досягненням його мети, до відбуття призначеного засудженому строку покарання, з встановленням для особи, що звільняється, випробувального терміну, протягом якого вона має довести факт свого виправлення. Закон у даному випадку чітко встановлює умови, лише за дотриманням яких умовно-дострокове звільнення може застосовуватись до ув'язненої особи. До таких відповідно до статті 81 Кримінального кодексу України можна віднести випадок, коли засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення та коли засуджений фактично відбув чітко визначену частину покарання.

Останній пункт містить чітко встановлені законом строки, що напряму залежать від тяжкості вчиненого особою злочину. Так у випадку вчинення особою нетяжкого злочину або кримінального проступку умовно-дострокове звільнення можливе лише після відбуття особою не менше половини строку. Не менше двох третин строку доведеться відбути за корупційний нетяжкий злочин, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі. У разі вчинення особою умисного особливо тяжкого злочину, така особа повинна відбути не менше трьох чвертей строку покарання призначеного судом.

Таким чином законодавець чітко встановив дві умови за дотримання яких, засуджена особа може розраховувати на умовно-дострокове звільнення.

Інститут умовно-дострокового звільнення дозволяє корегувати ситуацію стосовно засуджених, які відбувають одне із найсуворіших покарань – позбавлення волі на певний строк. Загально визнаним є той факт, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання є найбільш застосовуваним видом звільнення, зважаючи на його суттєві стимулюючі властивості та особливості характеру кримінально-правового та кримінально-виконавчого впливу в головному спрямуванні до досягнення мети покарання в оптимальні терміни та з мінімальними негативними наслідками для держави, суспільства та особи засудженого.

Найчастіше суди вирішують питання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання саме щодо засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі [2, с. 20]. Разом з тим широке застосування умовно-дострокового звільнення до засуджених осіб [3, с. 166] посилює актуальність не лише питання щодо якості застосування цього виду звільнення на практиці, але й свідчить про відносну його поширеність.

Як зазначає Гритенко О. А., умовно-дострокове звільнення-це не остаточний, а умовний вид звільнення, пов'язаний з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку. Ця вимога одна. Особа, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання не повинна вчинити нового кримінального правопорушення. Порушення цієї вимоги тягне за собою не лише скасування застосованого судом звільнення від покарання, але й призначення покарання за сукупністю вироків, що у підсумку значно впливає на обсяг та вид покарання. Тож закон не передбачає ніяких обов'язків щодо особи, яка умовно-достроково звільняється [4, с. 181].

В доктрині кримінального права саме на цій підставі визначають умовний характер дострокового звільнення, бо термін невідбутої частини покарання розглядається як випробувальний строк для звільненої особи, яка повинна остаточо підтвердити своє виправлення – утриматися від вчинення нового злочину упродовж цього терміну [5, с. 418]. Вважається, що покарання у разі застосування умовно-дострокового звільнення не анулюється, а лише його реальне виконання призупиняється. І лише після закінчення певного терміну, невідбутої частини покарання за умови якщо засуджена особа не вчинила нового злочину, така особа вважається тою, яка відбула покарання, що становить фактично відбутий строк [6, с. 339–340].

Окремих питань в інституті умовно-дострокового звільнення є питання так званого іспитового строку для засудженої особи. Тут думки науковців також розділились. Частина з них пропонують покладати на осіб, що звільняються ряд обов'язків, щоб закріпити їх виправлення та пришвидшити ресоціалізацію, інші ж пропонують відкладати умовно-дострокове звільнення на строк до 15 діб у випадку, якщо адміністрація виправної установи матиме сумніви на рахунок виправлення тієї чи іншої особи [7, с.5].

Підбиваючи підсумки даного дослідження варто підкреслити важливість такого явища, як умовно- дострокового звільнення. Важливим воно в першу чергу є саме для засуджених осіб, адже стимулює їх у першу чергу до виправлення та переосмислення своєї поведінки, що напряду пришвидшує їх ресоціалізацію та реабілітацію у суспільстві. Не менш важливим цей інститут є і для пенітенціарної системи в цілому, адже дає можливість оптимізувати її діяльність та завантаженість установ виконання покарань.

На сьогоднішній день механізм не є досконалим. Думки вчених та дослідників розходяться стосовно питань іспитового строку та фактичного строку відбуття покарання для засуджених осіб. Та незважаючи на це важливо і надалі працювати над удосконаленням та розвитком механізму умовно-дострокового звільнення шляхом розробки методик роботи з засудженими, аналізу наявних напрацювань для подолання колізій, проведення нових досліджень з цього питання, а також розробки додаткових нормативно-правових актів, які будуть більш детально регулювати процес умовно-дострокового звільнення.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 1 вересня 2001р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. ст.131.
2. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ : НАНУ Ін-т держави і права імені В. М. Корецького, 2019. 40 с.
3. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія / перед. д-ра юрид. наук, доц. М. І. Хавронюка ; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 388 с.
4. Гритенко О. А., Чекмарьова І. М. Умовно-дострокове звільнення засудженого від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі під нагляд як форма прогресивної системи виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі : доктринальні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 25–30
5. Кримінальне право України. Загальна частина. / За редакцією П. С. Матишевського, П. А. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 606 с.
6. Уголовное право Украины. Общая часть. Изд. 2-е перер. и доп. / Под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. Харьков : Право, 1998. 400 с.
7. Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : ХНУВС, 2016. 20 с.

Lahovskiy I. Some aspects of parole and early release of persons convicted to deprivation of liberty. *The article investigates and clarifies how parole of convicted persons is carried out, as well as some aspects of this institution are revealed. The current criminal and criminal executive legislation on compensation in its severity of punishment for persons who have an increased public danger, who have committed criminal offenses, and at the same time regulate various measures of mitigation of responsibility and exemption from further continuation of the sentence of convicted persons in the event that their correction reaches the end of the term of punishment established by the court verdict.*

The relevance of this issue lies in the fact that the main purpose of punishment is not only the application of punishment, but also the selection from the total number of convicted persons who have realized the perniciousness of criminally illegal behavior and do not need to fully serve the sentence imposed by the court, and their further correction is possible even without isolation from society, as well as in the promotion of such a mechanism for further resocialization and rehabilitation of the convicted person in society, as well as optimization of the work of institutions for the execution of punishments.

A conclusion was made regarding the expediency of using parole in the punishment system in the future and the further development of this institute by conducting research on this issue and developing new developments in this direction.

Keywords: *parole, convicted persons, probationary period, punishment.*

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 368 КК УКРАЇНИ (ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ)

А. Л. Лебедюк

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Саско О. І.

Тези присвячені дослідженню проблем застосування ст. 368 КК України. В ході розкриття питання були також визначенні основні проблеми застосування ст. 368 КК України та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність; службова особа; корупція; неправомірна вигода; кримінальне правопорушення.*

В Кримінальному кодексі України ст. 368 передбачена кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища [1].

Кримінальний кодекс України був доповнений цією статтею досить давно, але з кожним роком її застосування дещо змінюється, адже вагомим впливом на це є зміни антикорупційного законодавства, які покращують регулювання цієї сфери й робить все щоб люди які вчиняють певні дії які суперечать даному законодавству несли відповідальність. Через те що суспільна важливість застосування даної статті КК України є високою відповідно варто звернути увагу на проблеми які виникають при її застосуванні. Саме тому дослідження проблем застосування та розслідування вищезгаданого кримінального правопорушення можна вважати надзвичайно важливим, особливо в умовах воєнного стану коли кожна посадова особа має працювати на користь держави та суспільства, а не на свої інтереси.

На нашу думку, варто виділити дві основні проблеми застосування ст. 368 КК України.

Перша і напевно одна з найбільших проблем застосування цієї статті Кримінального кодексу це неналежне ставлення суспільства в питаннях запобігання корупції, адже велика кількість людей не розуміє або можливо не бажає розуміти важливість притягнення до відповідальності за будь-які порушення даної статті кодексу. Звичайно більшість людей робить це виключно з корисливих мотивів, але є й такі які займають позицію мовчазної підтримки. Також не слід забувати й про те що багато людей відмовляються від притягнення корупціонерів до відповідальності через особистий страх, адже відсутні програми ефективного захисту таких осіб від подальшого впливу зі сторони корупціонерів.

Для розв'язання даної проблеми слід виконувати наступні дії :
проводити просвітницьку діяльність, а саме показувати причинно-наслідкові зв'язки як корупція впливає на їх рівень життя і як позитивно буде воно змінюватись після розв'язання даної проблеми;

запровадження ефективних програм захисту осіб які співпрацюють для виявлення так притягнення до відповідальності таких осіб;

чітка модель поведінки держави на протидію корупції та її повне знищення на усіх рівнях;

Другою важливою проблемою застосування ст. 368 КК України є неточність її розмежування зі ст. 172-5 КУпАП, що проявляється в, тому що часто дії які підпадають під ст. 368 КК підтягують під адміністративну відповідальність. Що негативно впливає на боротьбу з корупцією, адже це дає можливість порушникам уникнути більш серйозної відповідальності.

Для того, щоб вирішити дану проблему слід розуміти що порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків утворює склад передбаченого ст. 172-5 КУпАП проступку. Відмежовуючи останній від складу злочину, описаного в ст. 368 КК, слід, крім усього іншого, виходити з того, що: по-перше, у згаданій статті КУпАП говориться про порушення певних обмежень, але не заборон; по-друге, п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., хоч і має назву «Обмеження щодо одержання подарунків», забороняє особам, зазначеним у пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону (це в тому числі «публічні» службові особи, спроможні нести відповідальність за ст. 368 КК), безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб у зв'язку зі здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Виходить, що, на відміну від того, хто вчиняє кримінальне правопорушення (ст. 368 КК), особа, котра скоює адміністративний проступок (ст. 172-5 КУпАП), одержує подарунок не «у зв'язку», тобто не за виконання (невиконання) в інтересах певної особи дії з використанням службового становища, а, умовно кажучи, просто так, порушуючи при цьому приписи антикорупційного законодавства [2, с. 395-403]

Тобто в такому випадку нам допоможе розв'язати дану проблему більш стійка та однозначна судова практика при вирішенні справ про притягнення винних осіб до відповідальності по даним статтям. .

Отже, підсумовуючи все вищесказане варто зробити підсумок що основними проблемами при застосування ст. 368 КК України є:

1) неналежне ставлення суспільства до питаннях запобігання корупції та притягнення винних осіб до відповідальності ;

2) неточність розмежування ст. 172-5 КУпАП та ст. 368 КК України;

Для розв'язання даних проблем потрібно зовсім не багато це стійка позиція в суспільстві за даних питань та чітка й однозначна судова практика.

Також варто додати що розв'язання даних проблем є ключовими для розвитку України як в питання самостійного розвитку, адже багато хто погодиться що часто саме корупція стає тим тягарем який заморожує розвиток, а також розв'язання даних проблем пришвидшить шлях України до європейської інтеграції.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

2. Дудоров Олександр. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. – 632 с.

Lebedyuk A. Problems of application of Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine (Acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit by an official). *Theses are devoted to the study of the problems of application of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. During the disclosure of the issue, there were also definitions of the basis of the problem of applying Article 368 of the Criminal Code of Ukraine and ways to solve them.*

Keywords: *Criminal Code of Ukraine; official; corruption; undue advantage; criminal offence.*

ПОКАРАННЯ ЯК ЗАСІБ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

А. Ю. Мацюк, О. І. Саско

У статті розглядаються наукові підходи до визначення поняття «покарання». На підставі аналізу чинних положень кримінального законодавства України, що регулюють застосування заходів кримінально-правового характеру, виокремлено та детально досліджено їхні сутнісні ознаки, запропонована авторська дефініція. З'ясовано, що покарання як соціально-правове явище властиве будь-якому суспільству. Воно є одним із центральних та базових інститутів кримінального права та законодавства.

Наголошується на тому, що покарання як один з центральних інститутів кримінального права є важливим інструментом в руках держави для охорони найважливіших суспільних відносин. На думку багатьох авторів, воно є провідною і найбільш поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності і разом з тим покликане забезпечувати поведінку людей відповідно до вимог закону.

Інститут покарання як категорія наук кримінально-правового циклу – це комплекс кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінально-процесуальних та кримінологічних норм та практики їх застосування, який охоплює мету, систему, вид і розмір покарання, положення щодо призначення, виконання та звільнення від покарання та його відбування, засоби протидіючого впливу під час реалізації покарання.

***Ключові слова:** покарання, засіб кримінально-правового характеру, закон, кримінальне правопорушення, санкції.*

Розбудова України як правової держави зумовила прийняття політики гуманізації кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням. Це сприяє теоретичній розробці проблеми покарання як категорії різних наук кримінально-правового циклу. Покарання виправляє засудженого не тільки "юридично", але й "морально". Однак на сучасному етапі розвитку теорії кримінального права деякі аспекти покарання залишаються дискусійними. Це, наприклад, визначення правової природи покарання, визначення мети покарання та можливості призначення додаткових покарань.

Дослідження походження та розвитку покарання показує, що еволюція покарання залежить від суспільства, його розвитку, ідеології, культури, моралі та вибору засобів боротьби з кримінальними правопорушеннями. Тому кримінальне право і покарання повинні відображати умови життя в суспільстві, стан економіки і фінансове становище держави, етичні та правові погляди, суспільні відносини і державний устрій.

Слід зазначити, що зміна суспільно-економічних формацій призводить до зміни поняття суспільно небезпечної поведінки, а також змісту і порядку застосування кримінальних покарань. Іншими словами, суспільні зміни безпосередньо впливають на поняття, сутність, мету, систему та види покарань. Всі види змін впливають на законодавство і викликають дискусії серед науковців та практиків.

Визначення поняття «покарання», яке знайшло своє відображення у ст. 50 КК України [1], відповідає тому, як це поняття сприймають у більшості держав світу, де однаковою мірою важливі з одного боку права та право, а з іншого – обов'язки та закон. Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [1]. Покарання відповідно до чинного кримінального закону в Україні означає не заподіяти фізичні страждання чи принизити людську гідність. А до видів покарань, які можуть бути застосовані судом згідно ст. 51 КК України належать такі: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження конфіскація майна; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі [2, с. 12].

Очевидно, що такий перелік покарань було складено з урахуванням найкращого світового досвіду у кримінальному законотворенні. Але, не зважаючи на всю демократичність і гуманність, яку було закладено у розуміння терміну «покарання», не варто мати ілюзій з цього приводу, оскільки так чи інакше це захід примусу, метою якого можна визначити обмеження та позбавлення.

Між кримінальним правопорушенням та покаранням існує тип зв'язку, при якому кримінальне правопорушення виступає як причина, покарання – як наслідок. Кримінальне правопорушення – це дія, яка загрожує суспільству, правам та інтересам особистості, громади та держави. Покарання – це акт захисту прав та інтересів, які порушуються. Кримінальне правопорушення порушує закон, а покарання – це повідомлений захід про державну реакцію на людину [3, с. 238]. Таким чином, кримінальне правопорушення і покарання, хоч і пов'язані разом, не можуть міститись в ізоляції, але залежать від дії та повторення, таких як небезпека та ризикованість, як шкода та запобігання, як зловживання правом та відновлення права. Покарання є найбільш ефективним способом позбутися від конфлікту між державою і особистістю, відновлення нормальних умов законності і порядку, і в той же час відновлення особистості правопорушника. [4, с. 75].

Покарання як один з центральних інститутів кримінального права є важливим інструментом в руках держави для охорони найважливіших суспільних відносин. На думку багатьох авторів, воно є провідною і найбільш поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності і разом з тим покликане забезпечувати поведінку людей відповідно до вимог закону.

Інститут покарання як категорія наук кримінально-правового циклу – це комплекс кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінально-процесуальних та кримінологічних норм та практики їх застосування, який охоплює мету, систему, вид і розмір покарання, положення щодо призначення, виконання та звільнення від покарання та його відбування. [5, с. 83].

Застосування покарань завжди має здійснюватися відповідно до основних орієнтирів, притаманних кримінально-виконавчій політиці: а) призначення суворих покарань рецидивістам та особам, які вчинили тяжкі кримінальні правопорушення; б) призначення більш м'яких покарань за перші кримінальні правопорушення та ті, що не становлять значної небезпеки для суспільства, зокрема покарань, які не ізолюють правопорушника від суспільства, а також покарань з відстрочкою або умовним засудженням. Чинне кримінальне законодавство не містить визначення поняття покарання. Однак аналіз окремих кримінально-правових норм і практика їх застосування дає можливість виділити найважливіші його ознаки і на їх підставі дати визначення такого поняття [3, с. 240].

Основними ознаками покарання є: – визнання покарання заходом державного примусу, що застосовується до осіб, котрі вчинили посягання; - особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинуваченим вироком; покарання може бути застосовано лише за вироком суду від імені держави, що надає йому публічного характеру; - покарання є не тільки карою за вчинене кримінальне правопорушення (Кара є складовою ознакою будь-якого кримінального покарання. Вона визначається строками покарання, наявністю фізичних і моральних страждань та втрат, покладенням обов'язків зазнати ганьби і сорому перед суспільством і різного роду правообмеженнями); - в ньому дістає своє вираження засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого кримінального правопорушення, так і самого злочинця; - будь-яке покарання тягне за собою судимість; - носить тільки особистий характер (персоніфіковано) [3, с. 240].

В більшості сучасних підручниках з кримінального права вказуються такі ознаки покарання, як захід державного примусу, що застосовується незалежно від волі особи. Вказаний захід полягає в передбаченому законом обмеженні чи позбавленні прав і свобод засудженого. Може призначатися лише за вчинене діяння, що визначене кримінальним законом як кримінальне правопорушення. Лише за обвинувальним вироком, що встановлюється від імені держави, призначається лише судом. Покарання завжди носить особистий характер. Ознаки покарання не є вичерпними, їх кількість може бути більшою [6, с. 121].

Покарання – це кара, тобто умисне заподіяння винному встановлених законом страждань і позбавлень, спеціально розрахованих на те, що він їх буде зазнавати. Покарання супроводжується виховними заходами при відбуванні покарання. Але вони не є ознаками покарання. Суттєвою ознакою, що забезпечує мету покарання, є кара [7, с. 52].

Огляд кримінально-правової літератури показав, що поняття покарання використовується в різноманітних значеннях: як реакція держави на вчинене кримінальне правопорушення; як правовий наслідок вчинення кримінального правопорушення; як спосіб (форма) кримінальної відповідальності; як засіб (інструмент) кримінально-правової боротьби із кримінальним правопорушенням; як кара

(відплата) винному за вчинене; як форма (захід) державного примусу, що застосовується до винного; як біль (позбавлення, страждання), шкода, яка спричиняється на основі судового вироку винному у вчиненні кримінального правопорушення.

Покарання – це встановлена законом особлива міра державного примушування, яка містить у собі кару, застосовується лише за вироком суду до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, виражає від імені держави засудження кримінального правопорушення і особи, що його вчинила, та тягне за собою судимість. Покарання у своїй реалізації має бути справедливим, вчасним та оптимальним. Тобто покарання має бути співмірними з кримінальними правопорушеннями не лише з огляду на ступінь їх важкості, а й за способом їх виконання.

Зазначені ознаки характеризують та розкривають ту чи іншу властивість кримінального покарання, що має право на існування, теоретично може бути відображено в понятті покарання або навіть прийнято за основу при його визначенні. Оскільки кожне явище володіє своєю особливою сутністю, яка, в першу чергу, повинна знайти відображення в його визначенні серед наведених багатозначних значень і властивостей покарання, слід виокремити те головне, що тільки і складає зміст даного явища і поняття – його найбільш важливі характерні властивості, що визначають зміст його існування, соціальне призначення і роль в житті суспільства [8, с. 187]. Покарання стосується оцінки правопорушення винного та його дій у державі та громаді, а мірою державного примусу, який накладається на ім'я особи, визнаної винною у кримінальному правопорушенні, є скасування та обмеження прав і свобод людини.

Отже, покарання як соціально-правове явище властиве будь-якому суспільству. Воно є одним із центральних та базових інститутів кримінального права та законодавства. Попри включення інституту покарання в систему кримінально-правових засобів проекту нового КК України, покаранню і надалі відводиться ключова роль у механізмі боротьби з кримінальними правопорушеннями. Багатоаспектний характер правової природи інституту покарання зумовлений різноманітністю наукових підходів до тлумачення його дефініції. Аргументовано твердження про міжгалузевий характер інституту покарання, який об'єднує кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче право, однойменні галузі науки та законодавства, а також виступає предметом дослідження науки кримінології, пенології, а також інших галузей науки та навчальних дисциплін. Все зазначене вище дозволяє зробити висновок, що розуміння досліджуваного поняття «покарання» названими аспектами не вичерпується, а тому наукові пошуки у цьому напрямі мають продовжуватися [9, с. 111].

Таким чином, покарання – це міра державного примусу, що включає в себе стягнення, які накладаються судами, що представляють державу, тільки на правопорушників, що свідчить про засудження правопорушника та злочинця і призводить до судимості. Усі види покарань не пов'язані між собою, і кожне покарання має визначатися на основі реалізації кожної мети та суми всіх цілей.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
2. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Чернівці, 2022. 319 с.
3. Ющик О. І. Зміст покарання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: : Право. 2014. Вип. 26. С. 238-242.
4. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків: Одиссей, 2013. 376 с.
5. Назимко Є. Покарання як категорія наук кримінально-правового циклу. *Юридична Україна*. 2011. № 4. С. 82-87.
6. Дудоров О. Спеціальні засади призначення покарання. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 121-135.
7. Вереша Р. В. Мета покарання: теорії (концепції), історія, та сучасний стан. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 2. С. 54-61.
8. Габлей Н. Г. Поняття та мета покарання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2012. С. 185-192.
9. Мергель М. Р. Покарання: поняття та міжгалузевий характер. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 6. С. 107-112.

Matsiuk A., Sasko O. Punishment as a criminal-legal tool. *The article examines scientific approaches to defining the concept of "punishment". On the basis of the analysis of the current provisions of the criminal legislation of Ukraine, which regulate the application of measures of a criminal nature, their essential features were identified and studied in detail, and the author's definition was proposed. It was found that punishment as a socio-legal phenomenon is characteristic of any society. It is one of the central and basic institutions of criminal law and legislation.*

It is emphasized that punishment as one of the central institutions of criminal law is an important tool in the hands of the state to protect the most important social relations. According to many authors, it is the leading and most widespread form of implementation of criminal liability and, at the same time, it is designed to ensure the behavior of people in accordance with the requirements of the law.

The institution of punishment as a category of sciences of the criminal-legal cycle is a complex of criminal-legal, criminal-executive, criminal-procedural and criminological norms and the practice of their application, which covers the purpose, system, type and amount of punishment, provisions on the appointment, execution and release from punishment and its serving, means of counteracting crime during the execution of the punishment.

Keywords: *punishment, means of criminal law, law, criminal offense, sanctions.*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

В. В. Місько, З. В. Зарадюк

Вдала ресоціалізація та виправлення засуджених покликані забезпечити повернення засудженого до повноцінного життя в суспільстві, адаптацію та входження в соціум після їх звільнення. В статті аналізуються точки зору вчених на процес та поняття ресоціалізації засуджених, досліджуються різні аспекти, які впливають на сучасні проблеми даного процесу. Запропоновано засоби подолання проблем ресоціалізації та виправлення засуджених.

Ключові слова: *ресоціалізація, виправлення засудженого, соціальна реабілітація, адаптація особистості.*

Чинний Кримінально-виконавчий кодекс України у статті 6 передбачає ресоціалізацію, як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, а також повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві[1]. При цьому, необхідною умовою ресоціалізації є виправлення особи, що являє собою процес позитивних змін, які відбуваються в особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Таким чином, виправлення засудженого – це процес, а ресоціалізація – це кінцевий результат процесу виправлення [2, с. 35].

Завдяки такому вжитому законодавцем юридичному формулюванню не з'ясованою залишилася значна кількість питань щодо його змісту та сутності, зокрема, рівень імперативності ресоціалізації, тобто, являється вона правом чи обов'язком для засудженого, а також чи повинна держава в обов'язковому порядку вживати заходів для ресоціалізації визначених категорій осіб; чи є ресоціалізація невід'ємною складовою частиною процесу виконання покарання щодо засудженого. Цілком закономірно, що зважаючи на таку законодавчу неконкретизованість, серед науковців досі відсутнє єдине комплексне бачення щодо кримінально-правового змісту ресоціалізації [3, с. 115].

У сучасній юридичній літературі представлені різні точки зору вчених на процес та поняття ресоціалізації. Так, вчений-юрист Н. А. Стручков розглядає ресоціалізацію як процес, «який складається з двох етапів - пенітенціарного (під час перебування в місцях позбавлення волі) та постпенітенціарного (після звільнення засудженого з місць позбавлення волі)» [4, с. 59].

На нашу думку, дана позиція є обґрунтованою, з якою важко не погодитись, проте до уваги слід брати не лише процес ресоціалізації, а й профілактичний вплив на засуджених. Тільки виправлення особи дозволяє згодом формувати її правослухняну поведінку, уникати рецидиву, відновлювати засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, чим і буде забезпечено загальну та спеціальну превенцію.

В літературі науковцями висвітлюється дана позиція, зокрема, в точці зору О. І. Осауленка [5, с. 35], проте вона є неповною, прослідковується лише, що первинним є процес формування в особи

позитивних рис, які сприяють поважному ставленню до людини, суспільства, праці, норм моралі, звичаїв, традицій та стимулюють правослужняну поведінку, а в подальшому – вторинним виступає ресоціалізація, в значенні, своєрідної частини процесу виправлення.

З іншого боку, детальніше визначають Л. А. Жук та О. М. Неживець, із твердженнями яких ми повністю погоджуємось, а саме, що ресоціалізація є складною соціально-правовою категорією, яка охоплює різні сторони оновлення соціальних зв'язків як в установах виконання покарань, так і після звільнення з місць позбавлення волі [4, с. 60].

На нашу думку, коли особа – засуджений, проходить соціальну адаптацію, розв'язуються такі проблеми до ресоціалізації та виправлення, як житлова проблема, працевлаштування осіб, потреба в медичній та психологічній допомозі. На сьогодні досі існує проблема в повній фінансовій незалежності засуджених, які вийшли з місць позбавлення волі без фінансової опори, та необхідність в державній підтримці, на що розраховують самі засуджені.

Ураховуючи всі вищезазначені твердження, на наш погляд, ресоціалізацію у кримінально-правовому розумінні варто розуміти, як багатоетапний і тривалий процес повернення засудженого до загальноприйнятого у суспільстві способу життя з відновленням втрачених суспільно корисних зв'язків, правового статусу, що є в свою чергу комплекс (система) правових, організаційних, педагогічних, психологічних та інших заходів впливу з метою змінення системи ціннісних орієнтацій, асоціальних установок, протидії асоціальній деградації особистості, попередження злочинів, корекції протиправної поведінки, створення нормальних умов для подальшої соціалізації.

Вважаємо, що необхідно окремо виділити адаптацію особистості, як комплексну проблему ресоціалізації, враховуючи, що вона охоплює комунікативну, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну та інші сфери діяльності людини. Адже процес адаптації полягає у входженні до сталого колективу та позитивній взаємодії із ним.

Слушно зазначала Варламова А. Я, що порушення процесу адаптації може відбуватися через внутрішні та зовнішні фактори: особливості психічного складу людини або середовища у якому вона опиняється [2, с. 20]. Відтак, на нашу думку, необхідним буде виокремити декілька основних проблемних аспектів, що пов'язані з ресоціалізацією та виправленням засудженого: неякісна підготовка працівників в установах виконання покарань, замкнутістю (закритістю) засудженого і як наслідок – неможливістю подолати його особисті психологічні проблеми, а також проблемні аспекти з формуванням позитивних установок у засудженого.

Дані проблеми, на нашу думку, можна подолати такими засобами ресоціалізації засуджених як: режим (встановлений порядок виконання та відбування покарання), виховна робота, здобуття освіти, професійна підготовка і трудове виховання, відновлення зв'язків з представниками суспільства. Тоді, як засоби ресоціалізації засуджених необхідно застосовувати з огляду на вид покарання, особу засудженого та бажання повернутися до соціально прийнятних форм життєдіяльності.

Не можемо погодитись із точною зору С. І. Комарницької, яка досліджуючи ресоціалізацію, підкреслює, що «проблема ресоціалізації звільнених часто подається виключно як один із напрямків боротьби з рецидивною злочинністю» [4, с. 59], оскільки при цьому не враховується працевлаштування, житлова проблема, фінансове забезпечення, психологічна та соціальна допомога, тобто виключається соціальна реабілітація. Адже, утримання під вартою є значущим стресогенним фактором, що ускладнює переадаптацію людини. Вона опиняється в умовах протилежних тим, у яких перебувала до ув'язнення. Це призводить до необхідності зміни навичок, що раніше були адаптивними, на прямо протилежні.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що виправлення та ресоціалізація засуджених на сучасному етапі є пріоритетним завданням, яке стоїть не лише перед нашою державою, але й перед провідними країнами світу. Адже, саме ресоціалізація має забезпечити відновлення та розширення соціально корисних зв'язків і відносин із суспільством звільненої з місць позбавлення волі особи, розвиток цілісної особистості, здатної до об'єктивного ставлення як до навколишнього світу, так і до себе, світоглядного вибору, орієнтованого на загальнолюдські й національні цінності.

Кримінально-виконавча система України повинна переймати провідний досвід у регулюванні цього питання, запроваджувати нові методи та способи задля успішного здійснення основної мети – виправлення та ресоціалізації засуджених. Держава повинна забезпечувати необхідні умови для виправлення і ресоціалізації засуджених, соціальну та правову захищеність, їхню особисту безпеку, створивши нові підходи до соціальної та трудової реабілітації осіб, підтримки щодо їх ресоціалізації державними органами місцевої влади та самоврядування, громадських, суспільних, релігійних,

благодійних організацій та комерційних структур. Нині головними проблемами виправлення і ресоціалізації засуджених залишаються працевлаштування та житлова проблема, фінансове забезпечення, психологічна та соціальна допомога.

Література

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 3-4, ст. 21.

2. Актуальні проблеми ресоціалізації засуджених та осіб з відхиленнями у правовій самосвідомості : матеріали VI Всеукраїнського науковопрактичного семінару з міжнародною участю (Суми, 24 квітня 2014 р.) / [за ред. : Кузікової С. Б., Щербак Т. І., Щербакової І. М. та ін.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – 188 с.

3. Бараш Є. Ю. Кримінологічний аналіз процесів ресоціалізації засуджених до тривалих строків позбавлення волі в Україні / *Вісник пенітенціарної асоціації України*. – 2017. № 1. – С. 114-119.

4. Жук Л. А. Теоретичні засади соціальної та трудової ре соціалізації засуджених та осіб звільнених з місць позбавлення волі / Л. А. Жук, О. М. Неживець // *Юридичний вісник*. Повітряне і космічне право. 2009. № 3. С. 59-64.

5. Василик В. В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства / *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. – № 2 (20). – С. 33-39.

Misko V., Zaradiuk Z. Modern problems of correction and resocialization of convicts. *Successful resocialization and correction of convicts are designed to ensure the convict's return to a full life in society, adaptation and reintegration into society after their release. The article analyzes the points of view of scientists on the process and the concept of resocialization of convicts, investigates various aspects that affect the current problems of this process. Means of overcoming the problems of resocialization and correction of convicts are proposed.*

Keywords: *resocialization, convict correction, social rehabilitation, personality adaptation.*

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

А. С. Новосад, О. І. Саско

В роботі розглядаються особливості правового регулювання інституту кримінального правопорушення. У роботі здійснено критичний аналіз концептуальних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22.11.2018 р., який вніс зміни до Кримінального кодексу України, встановивши кримінальну відповідальність за вчинення особою кримінального проступку, в розрізі виявлення прогалин та колізій.

У зв'язку із появою кримінального проступку в національному кримінальному законодавстві останнє зазнало значних змін та доповнень, які переформатували окремі традиційні підходи в кримінальному праві України. Насамперед було виконано перерозподіл всіх правопорушень, які передбачені КК України, на кримінальні проступки, нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Також у більшості випадків відбулося посилення кримінальної відповідальності передусім шляхом збільшення розміру такого покарання як штраф. Окрім цього, була встановлена непропорційність при змінах ставок штрафу.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, кримінальна відповідальність, повторність кримінальних правопорушень, обставини, які обтяжують покарання, санкція, судимість.*

Актуальність теми. В Україні триває поступова переоцінка, переосмислення політико-правових ідей та цінностей, відбувається процес оновлення системи права, її галузей та інститутів, трансформація практики правозастосування. Становлення ринкових відносин, формування нового

правового простору, зміна соціальних пріоритетів призводять до необхідності по-новому, більш ґрунтовно, дослідити усталені правові інститути, які створюють фундамент правової системи та забезпечують належний рівень функціонування правових відносин в країні.

В період формування правової держави значну роль відіграє один з основних інститутів кримінального права – інститут кримінальної відповідальності. питання запровадження кримінальних проступків у законодавство України про кримінальну відповідальність є доволі актуальним і зумовлено одним з напрямів кримінально-правової політики нашої держави, який полягає в гуманізації кримінальної відповідальності.

Існує об'єктивна потреба в законодавчому врегулюванні нормами кримінального права нової категорії кримінального правопорушення – кримінального проступку. Відсутність вирішення питання кримінального проступку в нормах кримінального права нівелює принципи стабільності кримінально-правових відносин і послідовності законотворчої діяльності.

У зв'язку з цим, особливого значення набуває критичне осмислення проблем кримінального права в Україні, як з точки зору підтримання позитивного досвіду, так і з позиції, врахування недоліків, виправлення помилок у правовому процесі на всіх його стадіях. Вищезазначене свідчить про актуальність дослідження поняття проступку в кримінально-правовій доктрині України. Вищенаведене й актуалізує питання проблем правового регулювання інституту кримінального проступку.

Постановка проблеми. Становлення ринкових відносин, формування нового правового простору, зміна соціальних пріоритетів призводять до необхідності по-новому, більш ґрунтовно, дослідити усталені правові інститути, які створюють фундамент правової системи та забезпечують належний рівень функціонування правових відносин в країні.

В період формування правової держави значну роль відіграє один з основних інститутів кримінального права – інститут кримінальної відповідальності. Усталені підходи та положення тривалий час не оновлювалися, що не найкращим чином відобразилося на законотворенні.

Стан дослідження. Темі правової природи кримінальних проступків приділено значну увагу в працях таких вчених, як Д. Азаров, О. Гладун, І. Голосніченко, М. Дмитрук, Т. Дунаєва, Ю. Дьомін, І. Коліушко, Р. Песцов, М. Самбор, В. Топчій, Г. Федотова, О. Шармар та ін. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у дослідження особливостей кримінального проступку. Однак деякі проблемні моменти залишаються дослідженими досить поверхово.

Метою цієї роботи є дослідження стану законодавства України про кримінальний проступок, окреслення перспективних напрямків його розвитку, з'ясування проблем правового регулювання інституту кримінального проступку.

Виклад основного матеріалу. Категорія «кримінальний проступок» є одним із нововведень у кримінально-правовій політиці щодо реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів.

Кримінальне право України в сучасних умовах зазнало багато змін, обумовлених динамікою суспільних процесів. Одним із напрямків реформування кримінального законодавства відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції, схваленої Рішенням Ради національної безпеки та оборони України від 15.02.2008 р. та затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, є запровадження в кримінальне законодавство України кримінального проступку. Стан застосування та дії Кримінального кодексу України, досвід інших держав щодо диференціації кримінального діяння, акти інституцій Ради Європи обумовили актуальність підготовки законодавчих проєктів щодо запровадження категорії проступку в кримінальне законодавство як одного із напрямків його реформування.

Згідно з Указом Президента України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 8 квітня 2008 року та рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року про схвалення Концепції реформування кримінальної юстиції України одним із основних напрямів реформування кримінальної юстиції визначено запровадження кримінальних проступків, до яких доцільно віднести діяння, що за Кримінальним кодексом України належать до злочинів невеликої тяжкості, та деякі діяння, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними за своєю суттю) [1, с. 201].

З 1 липня 2020 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617–VIII [2], який і узгодив текст Кримінального кодексу України (далі – КК України) із КПК України. Адже і до тексту КК України було запроваджено інститут кримінальних

правопорушень. Згідно зі ст. 12 КК України, тепер кримінальні правопорушення поділяються на проступки та злочини [3].

Основними завданнями поділу кримінального правопорушення на злочини та проступки є, зокрема, посилення правових гарантій додержання прав, свобод та інтересів людини і громадянина, оптимізація діяльності органів кримінальної юстиції в кримінальному провадженні та відокремлення кримінального проступку від суміжних категорій правопорушень (злочину чи адміністративного правопорушення) [4, с. 300].

Розрізняти кримінальний проступок та злочин законодавець пропонує фактично за допомогою виду та міри покарання, що видається, не найкращим варіантом для такого розмежування [5, с. 357]. Адже первинно кримінальні проступки мали б бути насамперед «створені» з огляду на багато адміністративних правопорушень (які «ховаються» у Кодексі про адміністративні правопорушення) і деяких злочинів невеликої тяжкості. Однак ця мета так і не була досягнута. Оскільки фактично лише керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, було «трансформовано» у проступок.

Взагалі, поняття «проступок» (лат. *culpa levis* – «легка вина»; англ. *fault, misdemeanour, offence*) у теорії права є узагальнюючим і означає правопорушення, яке несе певну небезпеку, але не принципову для суспільства, тому воно і вважається менш суспільно небезпечним порівняно зі злочином. Уживання терміна «проступок» уже містить вказівку на явище, яке відповідає нормам, прийнятим у суспільстві і визначеним законодавством. А якщо це так, то очевидно, що одного цього терміна (поняття) уже було б цілком досить для позначення таких правопорушень. Відповідно до кримінального закону, нині кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (51 000 грн) або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Отже, тепер проступками, наприклад, є крадіжка (ч. 1 ст. 185 КК України), шахрайство (ч. 1 ст. 190 КК України), хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК України) [3]. Кримінальний проступок характеризується такими ознаками, як: протиправність, невеликий ступінь суспільної небезпеки, обмеження санкцією, що відповідає суспільній небезпеці, виключення такого правового наслідку, як судимість, характерного для злочинів. З огляду на новизну цього інституту кримінального права, вважаємо за необхідне дослідити основні оновлені положення кримінального закону, зумовлені запровадженням інституту кримінального проступку.

По-перше, відсутність кримінальної відповідальності за готування до проступку. Ця умова має логічний характер і фактично дублює підхід попередньої редакції кримінального закону, яка також передбачала відсутність кримінальної відповідальності щодо готування до злочину невеликої тяжкості. У науковій літературі висловлювалася і нині має місце позиція щодо необхідності скасування кримінальної відповідальності не лише за готування, а й за замах на вчинення проступку. Водночас такий підхід не знайшов законодавчого закріплення, можливо, через надміру гуманістичний характер.

По-друге, відповідно до ч. 4 ст. 32 законодавець передбачив відсутність повторності в разі відбуття покарання за вчинення кримінального проступку. Такий підхід законодавця досить неоднозначно був сприйнятий як науковою спільнотою, так і практиками. Повторність проступку та повторність злочину повинні мати самостійне значення. Рецидив може бути лише за вчинення повторного умисного злочину після засудження за перший умисний злочин, якщо судимість за нього не була знята або погашена. Зважаючи на те, що судимість за вчинення проступку погашається шляхом відбування покарання, то виникає необхідність у розробленні та впровадженні нових ефективних превентивних кримінально-правових заходів, спрямованих на запобігання вчиненню нових кримінально караних діянь. Законодавець вважає, що таким заходом має бути кваліфікуюча ознака, запозичена з Кодексу України про адміністративні правопорушення: «Ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб чи протягом року після засудження за цією статтею». Водночас залишається невирішеним питання, до якого виду множинності буде належати ця ознака? Ми переконані, що наявна ситуація зумовлена відсутністю системного підходу до оновлення законодавства. Саме тому існує нагальна необхідність узгодити зміст даної ознаки із традиційними формами множинності кримінальних правопорушень шляхом внесення відповідних змін та доповнень до розд. VII Загальної частини КК.

По-третє, збережено було і законодавчий підхід щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів невеликої тяжкості. Адже, згідно з розд. IX КК України, передбачається звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення проступків з таких

підстав: у зв'язку з дійовим каяттям, у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, у зв'язку з передачею особи на поруки, у зв'язку із зміною обстановки. Що стосується звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, то кримінальний закон передбачає деякі особливості для проступків. Зокрема, два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі, та три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі. Стосовно зупинення строків давності, то тут діють загальні правила для всіх кримінальних правопорушень: якщо особа, що вчинила кримінальне правопорушення, ухилилася від досудового розслідування або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється із дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, а із часу вчинення кримінального проступку – п'ять років.

По-четверте, відсутність судимості як правового наслідку засудження за проступок. Нині згідно з п. 2–1 ч. 1 ст. 89 КК України особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання визнаються такими, що не мають судимості. Якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить кримінальне правопорушення, перебіг строку погашення судимості переривається й обчислюється заново. У цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення після фактичного відбуття покарання (основне та додаткове) за останнє кримінальне правопорушення (ч. 5 ст. 90 КК України). Законодавчий підхід щодо відсутності судимості за вчинення проступку піддавався значній критиці, зокрема, Л. Остапчук та Д. Ключай переконані, що залишення кримінального проступку без судимості суперечить як адміністративному, так і кримінальному законодавству [6, с. 129].

По-п'яте, санкції за вчинення кримінальних проступків. Цікавим є те, що штрафи за певні адміністративні правопорушення набагато вищі. Чи може така мала сума штрафу якось вплинути на винного? Напевно, ні, єдине, що може вплинути на нього в таких ситуаціях, – це «участь» у кримінальному провадженні та його засудження. Крім того, за відсутності належного покарання, сумірного з характером діяння, не буде досягатися і мета такого покарання, оскільки розмір поточного штрафу подекуди не може ні покарати, ні виправити, запобігти вчиненню нових кримінальних проступків і погонів.

У підсумку хотіли б наголосити, що з метою лібералізації, гуманізації й економії кримінальної репресії до КК України було запроваджено новий інститут – інститут кримінальних проступків. Його поява викликала чимало дискусій та суперечностей, зокрема стосовно повторності, відсутності судимості, строків звільнення від кримінальної відповідальності, у зв'язку із закінченням строків давності та сумірності покарань. Водночас цей інститут справді є молодим та, безперечно, потребує вдосконалення, яке можливе лише шляхом поєднання зусиль практиків та науковців. Поєднання їхніх зусиль дозволить віднайти оптимальний підхід щодо покращення та реальної дієвості цього інституту [7, с. 317].

Термін «проступок» у більшості випадків використовується як тотожний при визначенні правопорушення, без якогось змістовного розмежування. Таке ототожнення, на нашу думку, є некоректним, оскільки правопорушення є більш загальним поняттям та, за діючим законодавством, охоплює усі види проступків та злочини.

Крім того, з прийняттям КПК України запроваджено більш точне та узагальнююче поняття «кримінальне правопорушення», яке залежно від ступеня небезпеки та кримінально-правових наслідків поділяється на два види: злочини та кримінальні проступки. Поняття «кримінальний проступок», що вживається у КПК, досі не знайшло належного тлумачення й осмислення у наукових колах, відповідно, і законодавче закріплення даної категорії викликає дискусійні питання серед науковців.

Злочинам у системі правопорушень притаманна найбільша небезпечність, яка обумовлена об'єктом посягання, характером і тяжкістю шкоди, способом вчинення діяння, формою і ступенем вини, мотивами і метою, а також усіма іншими об'єктивними та суб'єктивними ознаками.

На жаль, однозначних поглядів щодо поняття та змісту суспільної небезпеки діяння немає. Під суспільною небезпекою діяння розуміють матеріальну ознаку (внутрішню властивість) злочинного діяння, яка розкриває його соціальну сутність, закріплену в законі, що надає їй правового значення. Суспільна небезпека притаманна діянню не тому, що його хтось так оцінив, а тому, що за своєю внутрішньою сутністю діяння перебуває у суперечності з нормальними умовами існування цього суспільства, воно посягає на суспільні відносини, які охороняються законом.

Осмислення деяких видів злочинів і злочинної діяльності з колишньої формально догматичної позиції неможливе, оскільки настає період нового бачення проблем та шляхів нейтралізації наслідків протизаконної діяльності [8, с. 82].

Одним із таких нових шляхів нейтралізації протизаконної діяльності є запровадження до кримінального законодавства кримінального проступку.

Походження терміна «кримінальний проступок» доцільно вважати історично обумовленим та притаманним багатьом правовим системам розвинутих європейських країн (Франція, Німеччина, Польща тощо).

Поява поняття «діяння, яке містить ознаки злочину» призвела до розриву між юридичною та соціально-психологічною оцінкою одного і того самого правопорушення.

Для більшості людей така юридична трансформація стала незрозумілою. Введення поняття «діяння, яке містить ознаки злочину» на протигагу поняттю «злочин» вивело зі стану визначеності значну та важливу частину термінологічного апарату кримінально-процесуального права, оскільки такі визначення, як «потерпілий», «цивільний позивач», «цивільний відповідач» формувалися через поняття «злочин».

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС, прагнення України стати демократичною, правовою державою вимагає певних змін правової системи в цілому і, відповідно, адміністративного і кримінального права як її складової. Реформування адміністративного та кримінального законодавства необхідно здійснювати на основі положень Конституції України при комплексному підході до реформування інших галузей законодавства (цивільного, трудового, фінансового тощо).

Адміністративне право, регулюючи управлінські відносини, складається з окремих інститутів, котрі в свою чергу тісно примикають до правовідносин, які регулюються іншими галузями права [9, с. 93]. Так, інститут адміністративної відповідальності має багато спільного з інститутами кримінального законодавства, правові відносини адміністративного процесу – з цивільним процесуальним та кримінально-процесуальним правом. Тому реформування адміністративної відповідальності та адміністративного процесу тягне за собою відповідні зміни і в названих галузях права. Процес підготовки оновленого Кодексу України про адміністративні проступки розпочався досить давно, і на сьогодні відповідний законопроект винесено на обговорення наукової громадськості. Цей нормативний акт на основі переосмислення понять і категорій, розвитку суспільних процесів зазнав докорінних змін. З'явилося нове поняття адміністративного проступку, його суб'єктом передбачається не тільки фізична, але й юридична особа, запроваджено інститут співучасті у скоєні проступку тощо [10, с. 20].

Традиційно вважалося, що особлива частина Кодексу про адміністративні проступки зосереджує склади проступків, які не є суспільно небезпечними. Кримінальне законодавство передбачає в особливій частині Кримінального кодексу норми щодо злочинів, однією з основних ознак яких є суспільно небезпечні діяння. Але розмежування адміністративних проступків і кримінальних правопорушень (злочинів) лише за ознакою суспільної небезпеки та засобами регулювання (адміністративне та кримінальне право) є недостатнім. Вимоги щодо однорідності суспільних відносин, що визначають предмет регулювання адміністративного права в його правовому інституті адміністративної відповідальності, не витримані [11, с. 287].

Таким чином, кримінальний проступок є історично обумовленим поняттям. Під кримінальним проступком варто розуміти один із видів кримінального правопорушення, що характеризується невеликим рівнем суспільної небезпеки (шкоди), відповідно до якого передбачено застосування альтернативного виду покарання.

Довгоочікувані зміни, які відбулися у чинному законодавстві враховуючи європейський досвід щодо досудового розслідування кримінальних проступків є беззаперечно позитивним моментом щодо спрощення процесу доказування у провадженнях про кримінальні проступки, адже вони відрізняються від загальних, і дійсно покликані на прискорення процесу досудового розслідування кримінальних проступків.

Література

1. Песцов Р. Г. Запровадження кримінальних проступків у кримінальному законодавстві України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18 : Економіка і право. 2014. Вип. 26. С. 198-203.
2. Закон України № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. №17. Ст. 71. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

4. Бровко Н. І., Сімакова С. І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 298-301.
5. Шило І. В. Кримінально-правова характеристика покарань, передбачених за кримінальні проступки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 356-361.
6. Азаров Д. С. Упровадження категорії кримінального проступку: окремі концептуальні проблеми. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2013. Т. 144-145. С. 129-133.
7. Шаповалова Ю.В. Інститут кримінального проступку: аналіз законодавчих новел. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 316-318.
8. Голосніченко І. П. До проблеми запровадження в Україні кримінального проступку та відмежування його від адміністративного правопорушення. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. Політологія. Соціологія. Право. 2014. № 1. - С. 80-83.
9. Гладун О. З. Інститут кримінальних проступків: елемент гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність чи шлях до криміналізації суспільства? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 91-95.
10. Красницький І. В., Горпинюк О. П. Запровадження кримінальних проступків: аналіз змін до законодавства. Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у контексті реформи кримінальної юстиції : матеріали наук.-практ. семінару (31.05.2019 р., м. Львів). Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2019. С. 17–21.
11. Михайліченко Т. Кримінальні проступки: особливості правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 284-290.

Novosad A., Sasko O. Institute of criminal misdemeanor: peculiarities of legal regulation. *The work examines the peculiarities of the legal regulation of the institution of a criminal offense. The work provides a critical analysis of the conceptual provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses" No. 2617-VIII of November 22, 2018, which amended the Criminal Code of Ukraine, establishing criminal liability for committing a criminal offense by a person, in terms of identifying gaps and collisions.*

In connection with the appearance of a criminal misdemeanor in the national criminal legislation, the latter underwent significant changes and additions, which reformatted certain traditional approaches in the criminal law of Ukraine. First of all, the redistribution of all offenses provided for by the Criminal Code of Ukraine into misdemeanors, minor, serious and especially serious crimes was carried out. Also, in most cases, there was an increase in criminal responsibility, primarily by increasing the size of such a punishment as a fine. In addition, disproportionality was established in the case of changes in fine rates.

Keywords: *criminal offense, crime, criminal misdemeanor, criminal liability, repetition of criminal offenses, aggravating circumstances, sanction, criminal record.*

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЗДІЙСНЕННОСТІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ

В. М. Пулик

Тези присвячені аналізу дотримання законодавцем принципу процесуальної здійсненності переслідування у ході криміналізації втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України).

Ключові слова: *криміналізація, принципи криміналізації, правосуддя, судова влада, втручання.*

Питання підстав, принципів, умов, приводів криміналізації суспільно небезпечної поведінки, їх кількості, класифікації, змісту та співвідношення належать до числа дискусійних у кримінально-правовій доктрині. Поняття принципу криміналізації було введено у науковий обіг ще радянської кримінально-правової доктрини Г. А. Злобіним. Принцип криміналізації здебільшого визначають як певний критерій (Г. А. Злобін, С. Г. Келіна, Є. В. Прись), правило (Н. А. Лопашенко), вихідні положення (Ю. В. Баулін) або ж ідею (Н. А. Беляєв), якою повинен керуватися законодавець у

процесі криміналізації, щоб встановити необхідну й ефективну кримінально-правову заборону; науково обґрунтовано та свідомо застосувати загальні правила та критерії оцінки допустимості й доцільності кримінально-правової новели.

Систему принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, поряд з іншим, на думку Ю. В. Бауліна, утворюють: 1) соціальні і соціально-психологічні принципи криміналізації; 2) принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність установа кримінальної відповідальності; 3) принципи, зумовлені вимогою внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права, або несуперечності норм матеріально-процесуального права, або норм кримінального та інших галузей права. Спеціальними принципами криміналізації є вихідні положення, що стосуються визначення елементів складу злочину [2, с.24-25].

Д. О. Балобанова принципи криміналізації відносить до законодавчої техніки, виокремлюючи серед них: 1) злагодженість нормативних актів; 2) несуперечність в системі законодавства; 3) логічний зв'язок між нормативними приписами; 4) відсутність прогалин у змісті закону; 5) виключення непотрібних повторень; 6) неприпустимість законодавчих надмірностей та збереження в чинному законодавстві норм, що фактично втратили своє призначення [1, с.180].

Важливого значення у процесі криміналізації будь-якого акту суспільно небезпечної поведінки відіграє принцип процесуальної можливості здійснення переслідування, що дослідники тлумачать як: «процесуальну здійсненність переслідування за умови наявних для цього матеріальних ресурсів»; «практичну функціональність та ефективність кримінального закону, що встановлює відповідальність за певний вид діянь, за умови, якщо всі передбачені нормою ознаки складу злочину, як правило, нормально доказові»; «визначення можливості доказування органами кримінальної юстиції всіх ознак конкретного складу злочину»; «процесуальну можливість здійснення кримінального провадження відповідно до процесуальних правил та норм кримінального процесуального кодексу»¹.

Отже, визначальним моментом при вирішенні питання дотримання вказаного принципу при криміналізації тієї чи іншої поведінки виступатиме з'ясування реальних можливостей правозастосувача у частині виконання ним функціональних обов'язків та закріплення усіх ознак складу кримінального правопорушення у процесуальних документах.

Чинний КПК України не дає нормативного розуміння категорії «кримінальне переслідування», проте контекстно аналізованого принципу його слід розглядати саме у вузькому, а не широкому значенні – «ключовий напрям процесуальної діяльності, якому властиві спеціальна роль і призначення сторін: з одного боку, сторони звинувачення, з іншого – сторони захисту, суб'єктів, учасників кримінального судочинства щодо використання в кримінальному процесі на досудових стадіях негласної оперативної інформації, проведення слідчих (розшукових) дій, за якими встановлюються обставини злочину, особи, яка вчинила злочин» [3, с. 57], що є тотожним поняттю «провадження у кримінальній справі».

Тривалий час існування норми ст.376 КК України у структурі Розділу XVIII КК «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», а також відповідна робота органів кримінальної юстиції у напрямку протидії означеного делікту в цілому підтверджують дотримання законодавцем аналізованого принципу при криміналізації даного різновиду поведінки. Процесуальні можливості компетентних суб'єктів у частині фіксації складу злочину у перспективі будуть розширені, особливо якщо врахувати положення Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, що передбачають удосконалення інституту підслідності, координації діяльності та взаємодії органів правопорядку на основі системності й процесуальної економії зі збереженням гарантій дотримання прав людини; розширення меж дискреції прокурора в кримінальному провадженні, з урахуванням пріоритетних напрямів протидії злочинності; удосконалення інституту підслідності, координації діяльності та взаємодії органів правопорядку на основі системності й процесуальної економії зі збереженням гарантій дотримання прав людини та ін. [4].

Проте повністю із твердженням про дотримання цього принципу ми погодитися не можемо, з огляду на наявність декількох чинників: по-перше, критично незначний (у порівнянні із кількістю заяв про втручання в судову діяльність, отриманих від альтернативних джерел) масив випадків, які потрапили до сфери уваги органів кримінальної юстиції та не тільки поповнили статистику

¹ Сийпловік М. Щодо підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері здійснення державної охоронної діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. №5 (volume 1). С. 140; Орел Ю. В. Процесуальна здійсненність переслідування як принцип криміналізації діянь проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України. *Правова інформатика*. 2015. № 2(46). С. 80; Попович О. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст.110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 212; Сербіна А. О. Принципи криміналізації незаконного перетинання державного кордону України та їх дотримання у світлі реформування кримінального законодавства України. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2020. № 2(14). С. 247.

облікованих кримінальних правопорушень, але й були ефективно розслідувані та завершені прийняттям остаточного судового рішення; по-друге, частотою та якістю змін до норми ст.376 КК – зміни до цієї статті були тричі внесені законодавцем, причому Закон № 721-VII від 16.01.2014 р., яким було внесено зміни, втратив чинність уже 28.01.2014 р. Зазначене свідчить про складність доказування у даній категорії справ, що неостанньою чергою викликане законодавчою конструкцією норми, яка до того ж була змінена неодноразово, і, першочергово – доказуванням суб'єктивної сторони складу злочину та мети вчинюваних дій.

У контексті характеристики принцип процесуальної можливості здійснення переслідування за втручання в діяльність судових органів цікавими є паралельні висновки Цховребова А. О. з приводу труднощів при кваліфікації втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст.343 КК). Дослідник підтверджує проблеми встановлення кваліфікованих ознак цього складу злочину, передусім – обставини «перешкоджання запобіганню злочину». На труднощі, пов'язані з визначенням даного поняття вказали значна кількість учасників проведеного дослідником опитування (26% поліцейських та 16% прокурорів). Крім того, зазначається, що суттєвою перешкодою для ефективного доведення факту злочину виступають умови неочевидності вчинюваного делікту, за відсутності свідків, не залишення слідів злочинного діяння, невиправдано ускладнена процедура отримання дозволу на зняття інформації з каналів зв'язку [5, с. 67-68].

Ситуація неочевидності втручання в діяльність судових органів на практиці та складність кримінально-правової кваліфікації і процесуального закріплення результатів у процесі переслідування є для усіх цілком зрозумілою та такою, що не потребує додаткового обґрунтування.

Література

1. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія / Д. О. Балобанова. Одеса : Фенікс, 2020. 358 с.
2. Баулін Ю. В. Принципи кримінальної відповідальності за сучасним кримінальним правом України (методологічний підхід до визначення). *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 23-27.
3. Горбачевський В. Я. Кримінальне переслідування як функція кримінального процесу. *Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. №4. С.47-59.
4. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
5. Цховребов А. О. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2017. 226 с.

Pulyk V. The principle of procedural feasibility of prosecution in the context of criminalization of interference with the judiciary. *The thesis is devoted to the analysis of the legislator's compliance with the principle of procedural feasibility of prosecution in the course of criminalization of interference with the judiciary (Article 376 of the Criminal Code of Ukraine).*

Keywords: *criminalization, principles of criminalization, justice, judiciary, interference.*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСАНКЦІОНОВАНЕ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО НАПРАВЛЕННЯ, ПЕРЕМІЩЕННЯ ЗБРОЇ, ОЗБРОЄННЯ ТА БОЙОВИХ ПРИПАСІВ В УКРАЇНУ, РУХ, ПЕРЕМІЩЕННЯ АБО РОЗМІЩЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЧИ ІНШИХ УТВОРЕНИХ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ, ВЧИНЕНЕ В УМОВАХ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

О. Л. Старко

Стаття присвячена проблемі регламентації відповідальності за ст. 114-2 Кримінального кодексу України. Зокрема, розглянуто питання щодо предмета злочину (переліку та змісту інформації як предмета злочину) та змісту діяння як ознаки об'єктивної сторони злочину.

Ключові слова: *національна безпека, збройна агресія, інформація, несанкціоноване поширення, зброя, озброєння.*

1. 24 березня 2022 р. Кримінальний кодекс (далі – КК) України було доповнено ст. 114-2 “Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану”.

Предметом цього злочину є інформація про зброю, озброєння, бойові припаси. Слід зазначити, що у законодавстві немає чіткого уніфікованого визначення цих понять, що створює труднощі під час застосування норми. Окрім цього, терміни зброя та озброєння в деяких нормативних актах ототожнюються. Так, згідно п. 1.3. Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України, затвердженої наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21 жовтня 2003 року № 200, дається два визначення: зброя – предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об’єктів і не мають іншого призначення; зброя (озброєння) Державної прикордонної служби України – табельна вогнепальна та інша зброя (ракетна, реактивна тощо), що є на озброєнні в Державній прикордонній службі України [1].

У тлумачному словнику української мови, зброю визначають як технічні засоби, переважно для ведення бойових дій. При цьому, розрізняють конвенційну зброю – з обмеженими у часі й просторі наслідками дії (гвинтівки, пістолети, більшість артилерійських гармат, авіаційних бомб), та неконвенційну, тобто зброю масового знищення (біологічна, хімічна, ядерна). Особливими видами зброї є мисливська, спортивна, а також електрична (для ураження електричним розрядом) і газова [2].

У науці кримінального права звертається увага на недоліки кримінально-правової норми, сформульованої ст. 114-2 КК України, зокрема і у частині визначення законодавцем предмета злочину. Так, Р. О. Мовчан слушно зазначає, що “вказівка у диспозиції статті на “зброю” та “озброєння” (як і вказівка на бойові припаси) не дозволяє охопити всі ті предмети, одні з яких вже надаються нашій державі, а надання інших можливе в перспективі. Відповідно до розд. І ЗВДТ (Зводу відомостей, що становлять державну таємницю – О.С.) “озброєнням” необхідно вважати – озброєння стрілецьке та артилерійське, системи (комплекси) ракетні і ракетно-космічні, керовані (некеровані) ракети та їх складові частини, комплекси (установки) для їх запуску та складові одиниці до них, засоби керування зброєю (вогнем), системи дистанційного керування ракетами, обладнання для транспортування і обслуговування ракет, апарати торпедні та бомбомети для глибинних бомб. Ні танки, ні бронемашини, ні бронетранспортери, ні гелікоптери, ні жоден з інших названих вище товарів, які Україна вже отримала або лише бажає отримати (літаки, безпілотники, технічні засоби захисту апаратури, апаратура для розвідки тощо), не охоплюються вказаним у ст. 114-2 КК поняттям “озброєння”, адже не входять до жодної із тих складових, які перераховані у відповідному і наведеному раніше нормативному визначенні. А це означає, що, як це не парадоксально, але несанкціоноване поширення відповідної інформації про ці предмети не може кваліфікуватися за ст. 114-2 КК” [3, с. 328]. У зв’язку з цим, Р.О. Мовчан, пропонує вжити у диспозиції ч. 1 ст. 114-2, єдине загальне (більш широке за змістом) поняття “товари військового призначення” [3, с. 328]. Видається така пропозиція є доцільною, як з огляду на високий ступінь небезпеки тих діянь, частина яких не охоплюється диспозицією чинної кримінально-правової норми, саме через обмеження кола інформації як предмета злочину, так і на нагальну необхідність їх криміналізації в умовах воєнного стану.

Зауважимо також, що до переліку інформації як предмета цього злочину, не відноситься інформація про розташування критичної інфраструктури, маршрути евакуації цивільних осіб, місця влучання внаслідок ракетних та артилерійських ударів, місця розташування об’єктів оборонної промисловості. Поширення такого роду інформації, як показує трагічний досвід, набутий з 24 лютого 2022 р., не лише ставить під загрозу заподіяння шкоди, а й заподіює реальну шкоду національній безпеці, життю, здоров’ю, власності, громадській безпеці та іншим цінностям. Вважаємо, що відповідне розширення переліку інформації, яка підлягає забороні несанкціонованого поширення, сприятиме кримінально-правовому захисту суспільних відносин, предметом яких є національна безпека, життя, здоров’я особи та є однією із умов успішної відсічі збройної агресії ворога.

2. Об’єктивна сторона злочину (за ч. 1 ст. 114-2 КК України) полягає у діянні, яке виражається у поширенні інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про її переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил

України, Міністерством оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Частиною 2 ст. 114-2 КК України охоплюються діяння, які полягають у поширенні інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Отже, такі дії як збір, зберігання вищезазначеної інформації не є конструктивними ознаками цих складів злочинів. КК України не передбачає відповідальність за збір та зберігання відповідної інформації, навіть з метою подальшого її поширення, окрім випадків коли має місце замах на злочин або ж готування до несанкціонованого поширення інформації, за умови, що дії винної особи були припинені з незалежних від її волі причин (наприклад, фото, відео-, аудіо-запис з телефону своєчасно видалив товариш особи, яка планувала розмістити їх на своїй сторінці у соціальній мережі).

Література

1. Інструкція про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України, затверджена наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21 жовтня 2003 року № 200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-03#Text>

2. Тлумачний словник української мови. URL: : <https://slovyk.me/dict/use/%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F>

3. Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326-330. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/77.pdf

Starko O. Problematic issues of criminal liability for unauthorized dissemination of information on the direction, movement of weapons, armaments and combat supplies to Ukraine, movement, movement or deployment of the armed forces of ukraine or other formed in accordance with the laws of ukraine or other formed in accordance with the laws of ukraine formations committed in conditions of martial or super-unusual state. The article is devoted to the problem of regulation of liability under Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine. The questions on the subject of the crime (the list and content of information as the subject of the crime) and the content of the act as a sign of the objective side are considered.

Keywords: national security, armed aggression, information, unauthorized distribution, weapons, armament.

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ЖІНКИ ПІД ЧАС ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК В УКРАЇНІ

Н. О. Чечель

У статті проведено аналіз визначення поняття запобігання злочинності, сформульовано поняття та визначено заходи індивідуального запобігання злочинам, що вчиняються жінками, засудженими до позбавлення волі в Україні, визначено об'єкти індивідуальної профілактики злочинів у виправних та виховних колоніях України для жінок.

Ключові слова: злочинність, запобігання злочинності, установа виконання покарань, індивідуальне запобігання злочинам, девіантна поведінка, рецидив.

Аналіз статистичних даних показує, що в Україні щорічно жінками, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, вчиняються злочини.

Запобігання злочинності є різновидом суспільної діяльності та належить до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль і соціальна профілактика [1, с. 323]. Згідно з рівнями

функціонування злочинності та її виявів, запобігання злочинам має різні напрями, форми, рівні, види. Проте, як вважають вчені, у їх визначенні немає єдності [2, с. 61]. Так, А. П. Закалюк виділяє три рівні діяльності стосовно запобігання злочинності, а саме: а) загальносуспільний – щодо причин та умов злочинності загальносуспільного рівня; б) груповий – стосовно причин і умов злочинних проявів певної соціальної групи, яка виділена за соціальною чи соціально-демографічною ознакою (злочинність робітників, службовців, жінок тощо) або належністю до спільного середовища (за місцем проживання, праці, навчання й ін.); в) індивідуальний – спрямовується на причини та умови конкретного прояву [1, с. 324–325]. При цьому через взаємозв'язок злочинності різних рівнів запобіжна дія стосовно них на одному рівні, зокрема вищому, чинить вплив на причини та умови нижчих рівнів, і навпаки. Такий підхід, як видається, повністю збігається з аналізом і станом запобігання злочинам, що вчиняють засуджені жінки у виправних та виховних колоніях України.

Запобігання злочинності – діяльність, яка повинна здійснюватись послідовно та системно від загального рівня до індивідуального.

У наукових джерелах зазначено, що індивідуальна профілактика визначає – це процес впливу на тих осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, соціальне оточення. Цей вид діяльності є цілеспрямованою роботою з конкретною людиною та її найближчим оточенням. Об'єктами такої профілактики є індивіди, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну ймовірність учинення ними злочинів. Погляди, мотиви, система ціннісних орієнтацій особи можуть стати основою для профілактичного впливу на неї лише тоді, коли ці погляди, мотиви, орієнтації мали вияв в антигромадській поведінці. Зважаючи на механізм злочинної поведінки, індивідуальна профілактика має бути спрямована на особу та її негативні риси, на середовище, що формує цю особу, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють або полегшують учинення злочинів. [3, с.301].

В установах виконання покарань така діяльність має свої особливості та часто є ускладненою з огляду на специфічну категорію засуджених осіб, які є такими з огляду на те, що вже мають досвід злочинної діяльності.

Відповідно до зазначених методологічних засад та практики боротьби зі злочинністю у виправних і виховних колоніях України, об'єктами індивідуальної профілактики злочинів у виправних та виховних колоніях України для жінок є засуджені жінки, які:

а) перебувають у несприятливих умовах середовища чи життєвої ситуації, під впливом яких може настати соціальна дезадаптація та наступна криміналізація особи (наприклад інваліди; засуджені жінки, які мають певні вади);

б) виявляють ознаки такої дезадаптації (набуття негативних звичок і стереотипів поведінки, надання переваги несхвальним видам проведення дозвілля) – це засуджені жінки, які своєю поведінкою порушують установлений режим відбування покарання у виправних та виховних колоніях (уживають спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини, грають в азартні ігри тощо). Результати проведеного анонімного опитування серед засуджених жінок, які відбували покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях України, показали, що 5 % опитаних уживали алкоголь постійно; 30 % опитаних жінок вживали наркотичні засоби;

в) систематично вчиняють правопорушення, набувають психологічної готовності до вчинення злочинів. Одержані під час дослідження дані показали, що у виправних колоніях України, у яких відбували покарання засуджені жінки, щорічно фіксуються злісні порушення встановленого порядку відбування покарання;

г) готуються до вчинення злочину або здійснюють замах на злочин;

д) вчиняють злочин і можуть допустити рецидив.

За результатами проведеного дослідження, можна стверджувати, що напрями індивідуального запобігання злочинам, які вчиняють жінки під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, є переконання, надання допомоги, примус.

Заходи переконання – процес логічного обґрунтування засудженій жінці думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисуспільних установок (індивідуальні й колективні бесіди, обговорення поведінки особи, прослуховування курсу лекцій на правові теми, стимулювання участі в громадській діяльності тощо). Цікавими у цьому контексті є дані, отримані в результаті проведення опитування засуджених жінок. На запитання: «Якби незадовго до вчинення злочину Ви мали можливість побесідувати з психологом, чи змогло б це запобігти вчиненню Вами злочину?» 24 % респондентів відповіли «так, я в цьому впевнена».

Заходами соціальної допомоги є працевлаштування засуджених жінок, покращення їх побутових умов, зміна способу життя через підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив

тощо жінок, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в конкретній виправній чи виховній колонії в Україні. Проведене дослідження показує, що значна кількість засуджених жінок не підтримує контакту зі своїми сім'ями, що також негативно впливає на процес їх виправлення та ресоціалізації під час відбування покарання.

Примус як напрям індивідуального запобігання злочинам, які вчиняють жінки під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, спричиняє для вказаних осіб певні несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру [4, с. 57]. Одержані під час дослідження дані показали, щорічно у виправних колоніях України, у яких відбувають покарання у виді позбавлення волі жінки, реєструється значна кількість порушень. Водночас начальниками виправних колоній відносно засуджених жінок застосовуються стягнення, у тому числі поміщення до ДІЗО, карцеру, переведення до приміщень камерного типу.

Таким чином, під індивідуальним запобіганням злочинам, які вчиняються жінками, засудженими до позбавлення волі в Україні, необхідно розуміти комплекс гендерно обумовлених кримінологічних заходів та засобів, які полягають у встановленні та виправленні девіантних нахилів окремої засудженої жінки. Без сумніву, робота із засудженими жінками, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, є особливо складною та має свою специфіку з огляду на особу засудженої жінки, для якої можливість застосування до неї кримінально-правових заходів є звичною процедурою, що, у свою чергу, ускладнює досягнення кримінологічної мети. З огляду на це, необхідно враховувати, що не існує єдиного універсального алгоритму щодо здійснення заходів індивідуального запобігання злочинам, що вчиняються жінками, засудженими до позбавлення волі в Україні. Такий комплекс завжди є індивідуальним та адаптованим до особливостей засудженої жінки.

Література

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : [у 3 кн.] / Закалюк А. П. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
2. Джужа О. М. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич. К. : Атіка, 2001. 368 с.
3. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативнорозшукова діяльність поліції (міліції). 1128 с.
4. Кримінологія: загальна та особлива частини : підруч. / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В. В. Голіни. [2-ге вид. переробл. і допов.]. Х. : Право, 2009. 288 с.

Chechel N. About the Features of Individual Prevention of Crimes Committed by Women while Serving a Punishment in Imprisonment for a Certain Period in Ukraine. *article analyzes the definition of the concept of crime prevention, formulates the concept and defines the measures of individual prevention of crimes committed by women sentenced to imprisonment in Ukraine, identifies the objects of individual crime prevention in correctional and educational colonies of Ukraine for women.*

Keywords: *crime, crime prevention, penal institution, individual crime prevention, deviant behavior, recidivism.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ В УКРАЇНІ ТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Б. О. Чупринський

У статті розглядаються особливості призначення покарання неповнолітнім правопорушникам за Кримінальним кодексом України, аналізується зарубіжне законодавство при призначенні покарання таким особам. Аналізуються заходи впливу на неповнолітнього правопорушника які містять найменше обмежень, для неповнолітнього правопорушника, такі, що сприяють реабілітації неповнолітнього правопорушника та його інтеграції до суспільства, сприяють усвідомленню неповнолітнім правопорушником почуття відповідальності, визнання ним шкоди, завданої постраждалим особам та громадськості.

Ключові слова: кримінальна відповідальність інститут призначення покарання; звільнення від покарання; неповнолітній правопорушник; кримінальне правопорушення; виховання; звільнення від відбування покарання.

Неповнолітніх вже давно визнано специфічною групою суб'єктів ювенального кримінального права, як на європейському так і на міжнародному рівні в цілому. Ця позиція зумовлює необхідність широкого застосування заходів громадського та соціального впливу, виховання, реабілітації, а також обмеженого застосування практики до неповнолітніх певних найбільш суворих видів покарань. А тому варто відходити від класичного карального підходу до кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за вчинення ними кримінального правопорушення, тим самим ми забезпечимо права і свободи дітей, що є одним із критеріїв, за якими оцінюється рівень гуманістичного розвитку будь-якої держави і суспільства у цілому.

Значний внесок у формування теорії кримінальної відповідальності неповнолітніх зробили такі відомі вітчизняні вчені, як: В. В. Антипов, Н. Л. Березовська, Є. М. Вечерова, Ю. В. Сгорова, Ю. І. Ємець, Н. Я. Ковтун, В. П. Козирева, А. Ю. Коновалова, В. Я. Конопельський, М. С. Пузирьов, О. О. Северин, С. І. Халимон, А. О. Яровий та О. С. Яцун.

Роботи вказаних авторів мають важливе наукове і практичне значення. Разом із тим, низка питань визначення теоретичного та практичного характеру і змісту покарання неповнолітніх потребує подальшого вивчення та удосконалення.

Як передбачено п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України, суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК. Така вимога має базовий характер, оскільки вирішуючи питання про наявність або відсутність в діянні особи складу кримінального правопорушення, суд має виходити з підстави кримінальної відповідальності, поняття кримінального правопорушення тощо (ст.ст. 2 та 11 КК України); після встановлення у діянні особи складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею Особливої частини КК, суд з'ясовує питання можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності, від покарання і його відбування тощо. При вирішенні цих питань суд, крім того, керується положеннями, що стосуються дії кримінального закону у просторі та часі (ст. ст. 3-8 КК України) [2].

П. 3 ч. 1 ст. 65 КК України передбачає, що суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Саме цей пункт деталізує ч. 1 ст. 103 КК України такими додатковими положеннями, як «умови життя та виховання неповнолітнього, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього» [3].

Погоджуємося з Назимко Є. С., який пропонує враховувати усі обставини вчинення кримінального правопорушення та особистість неповнолітнього для того, щоб обрати адекватний та оптимальний вид покарання, максимально індивідуалізувати кримінально-правовий вплив на неповнолітнього [5, с. 136].

Спробуємо розглянути законодавство іноземних держав, де деталізується питання про урахування певних обставин під час призначення покарання неповнолітньому.

Так, у *Хорватії* суд має урахувати: 1) вік неповнолітньої особи, рівень її фізичного та психічного розвитку, психічні особливості і особистісні відхилення; 2) тяжкість та природу вчиненого правопорушення, мотиви та обставини, за яких вона вчинила правопорушення; 3) її поведінку після вчинення правопорушення та особливо те, чи намагалась вона попередити завдання шкоди або чи вдавалась до спроб компенсувати завдану шкоду; 4) її життєві умови, стан здоров'я, сімейні обставини, рівень освіти та загального розвитку; 5) усі інші обставини, які можуть вплинути на обрання заходу з виправлення, за допомогою якого мету заходу з виправлення буде досягнуто якнайкраще [4, с. 56].

Відповідно до ст. 21 Закону *Республіки Сербія* «Про неповнолітніх кримінальних правопорушників та кримінальний захист неповнолітніх осіб», суд має враховувати попередній стиль життя неповнолітньої особи, ступінь особистісних та поведінкових девіацій, тяжкість та природу вчиненого правопорушення та попередні випадки визнання винним цієї неповнолітньої особи [4, с. 64]. У ст. 55 КК *Ефіопії* передбачається, що під час призначення покарання неповнолітньому суд має врахувати вік, характер, рівень розумового та морального розвитку молодого правопорушника, а також освітню цінність покарань або заходів, які можуть бути застосовані. Суд має право урізноманітнити свій наказ у будь-який час, якщо він вважає, що це сприятиме досягненню найкращих результатів (ст. 164) [5, с. 289].

Особливо це питання регламентовано у законодавстві *Афганістану*. У Законі Ісламської Республіки Афганістан «Про неповнолітніх правопорушників» виокремлено спеціальну статтю «Підготовка інформації для пояснення ґрунтовних причин». Відповідно до неї, під час призначення покарання неповнолітній суд має ураховувати вік (день, місяць та рік народження); ступінь психологічного розвитку; характер схильностей; причини та поводи для здійснення кримінального правопорушення; рівень освіти на момент здійснення злочину; обставини та оточення дитини на момент здійснення кримінального правопорушення; ганебний характер та сила вчиненого кримінального правопорушення; поведінка під час вчинення кримінального правопорушення та після нього; тип, докази, засоби, наміри, час та місце вчинення кримінального правопорушення; рівень небезпеки відносно жертви кримінального правопорушення; наявність співучасників і підбурювачів до вчинення кримінального правопорушення; будь-які інші обставини, які можуть здійснювати вплив на призначення покарання [5, с. 376].

Аналіз законодавства *РФ, Канади* [4, с. 36], *штату Новий Південний Уельс Австралійського Союзу* [5, с. 183], *Белізу* [5, с. 276] дає можливість виокремити такі обставини, які суд має ураховувати під час призначення покарання неповнолітньому: загальна поведінка, домашнє оточення, успішність у школі, стан здоров'я, рівень участі молодої особи у вчиненому правопорушенні; шкоду, завдану постраждалим особам та факт навмисності та очевидної передбачуваності такої шкоди; будь-яку компенсацію, здійснену молодою особою постраждалій особі та громадськості; час, витрачений на перебування молодої особи під вартою, що стало наслідком вчинення правопорушення; попередні випадки визнання за молодою особою вини; будь-які інші обтяжуючі та пом'якшуючі обставини.

Як показує аналіз зарубіжного законодавства, призначене покарання має містити якомога найменше обмежень, для неповнолітнього правопорушника, бути таким, який сприятиме реабілітації неповнолітнього правопорушника та його інтеграції до суспільства, сприяти усвідомленню неповнолітнім правопорушником почуття відповідальності, визнання ним шкоди, завданої постраждалим особам та громадськості.

Таким чином, вважаємо, що під час призначення покарання неповнолітньому суд зобов'язаний ураховувати: ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; інформацію про неповнолітнього (вік та рівень його фізичного та психічного розвитку, стан здоров'я, рівень освіти, умови життя та виховання, вплив дорослих, поведінку під час та після вчинення кримінального правопорушення та іншу інформацію, яка дозволить прийняти рішення в інтересах дитини під час призначення покарання); обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст.ст. 66 та 67 Кримінального кодексу України); вплив покарання на можливість виправлення неповнолітнього.

Література

1. Горох О. П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія / О. П. Горох; за наук. ред. А. А. Музики. Київ : ВД «Дакор», 2019. 676 с.
2. Донець К. Г. Особливості застосування звільнення від відбування покарання за хворобою. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 317-320.
3. Музика А. А. Звільнення засуджених від відбування покарання. Кримінально-виконавче право України: підручник. У 2 т. Т. 2 / [А. А. Музика, В. Я. Конопельський, Є. О. Письменський та ін.]; за заг. ред. Є. Ю. Бараша. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П., 2018. 622 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ: ВД Дакор, 2018. 1360 с.
5. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / [наук. ред. О. О. Дудоров]. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.

Chuprynskyj B. Features of punishment of juvenile in Ukraine and in the criminal legislation of foreign countries. *The article examines the peculiarities of sentencing juvenile offenders under the Criminal Code of Ukraine, analyzes foreign legislation in sentencing such persons. The measures of influence on the juvenile offender are analyzed, which contain the least restrictions for the juvenile offender, those that contribute to the rehabilitation of the juvenile offender and his integration into society, contribute to the juvenile offender's awareness of the sense of responsibility, his recognition of the damage caused to the injured persons and the public.*

Keywords: *criminal liability institution of punishment; exemption from punishment; juvenile delinquent; criminal offense; education; exemption from serving a sentence.*

КОНЦЕПТУАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ УРЯДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ОСІБ, ЯКІ ВІДБУЛИ ПОКАРАННЯ, ЩОДО ЇХ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

В. І. Шуліка

У дослідженні розглядаються особливості Урядових програм Великобританії, діяльність громадських організацій за підтримки Уряду Британії, ініціатив та кампаній щодо покращення соціального становища осіб, які відбули покарання у в'язницях, у сфері їх подальшого працевлаштування. Автором описано основні урядові програми та концептуальні заходи щодо сприяння у рекрутизації екс-в'язнів, окреслено основні фактори, які можуть перешкоджати чи сприяти у пошуку місця роботи особам, що відбули покарання. У дослідженні також розглянуто особливості працевлаштування колишніх ув'язнених беручи до уваги ступінь тяжкості вчиненого злочину, тривалість відбутого покарання, наявність чи відсутність проведення спеціальної підготовки до ресоціалізації та отримання трудових навичок ще під час відбування покарання у в'язницях.

Ключові слова: в'язниці Великобританії; ресоціалізація ув'язнених; працевлаштування ув'язнених; урядові програми рекрутизації Великобританії; «Революція реабілітації».

Постановка проблеми. Беручи до уваги той факт, що працевлаштування колишніх в'язнів відіграє чи не найважливішу роль у їхній ресоціалізації після відбування покарання, визнаємо, що такі особи стикаються із низкою проблем, пов'язаних із процесом рекрутизації у Великобританії. Для нас істотно, що реальний досвід екс-ув'язнених у здобутті професії після відбування покарання може варіюватися в залежності від таких факторів, як ступінь тяжкості вчиненого злочину, тривалість відбутого покарання, наявність чи відсутність проведення спеціальної підготовки до повернення до суспільства та рівень підтримки, яку отримують ці особи від сім'ї та держави. Описуючи концептуальні особливості взаємодії Уряду Сполученого Королівства та осіб, які відбули покарання, щодо їх працевлаштування, ми зустріли низку проблем, на вирішення яких Уряд Британії спрямовує свої сили з 2016 року, коли вперше ним у своєму річному звіті було запропоновано низку реформ пенітенціарної системи, що включали в себе також і положення про допомогу в отриманні трудових навичок ще під час перебування у в'язницях, проведення різного роду стажувань та навчань для підвищення шансів працевлаштування в'язнів після їх звільнення або відбуття покарання [1].

Метою цього дослідження є окреслення та відображення концептуальних особливостей взаємодії Уряду Великобританії із особами, що відбувають або відбули покарання у в'язницях, стосовно їх подальшого працевлаштування через урядові програми та взаємодію із неурядовими організаціями, роботодавцями та реформаторами.

Результати дослідження. У Великій Британії, як і в багатьох інших країнах, працевлаштування осіб, які відбули покарання, є важливим аспектом їхньої реінтеграції в суспільство та зменшення рецидивної злочинності. Уряд Великобританії разом з різними організаціями визнає важливість реабілітації колишніх засуджених і пропонує кілька програм та ініціатив, щоб допомогти їм знайти роботу та реінтегруватися в суспільство після звільнення з в'язниці. Ці зусилля спрямовані на зниження рівня повторюваності злочинів і підтримку колишніх злочинців у тому, аби змінити своє життя на краще. Тому серед спеціальної законодавчої бази, яка регулює дотримання всіх стандартів, прав і свобод людини і громадянина, що відбуває покарання у Сполученому Королівстві, є Акт про реабілітацію правопорушників (The Rehabilitation of Offenders Act, далі – ROA) 1974 року, який виступає ключовим законодавчим актом та регулює процес працевлаштування колишніх засуджених, а також окреслює обов'язкові відомості, котрі повинен розкрити про себе роботодавцю потенційний працівник із судимістю в Англії, Уельсі та Північній Ірландії [2]. А в Шотландії подібні положення викладено в Законі про реабілітацію правопорушників 1974 р. (The Rehabilitation of Offenders Act 1974 (Exclusions and Exceptions) (Scotland) Order 2013) [3]. Ці закони спрямовані на встановлення балансу між правами колишніх злочинців і необхідністю забезпечення громадської безпеки всередині підприємства (місця роботи) загалом, та трудового колективу зокрема.

На виконання вимог вищезгаданих актів та відповідно до запропонованої програми реформування пенітенціарної системи Великобританії Урядом у 2016 році [1], можна виділити найбільш відомі урядові програми та концептуальні заходи Уряду Великобританії щодо працевлаштування колишніх в'язнів. Серед них:

1. Уряд Великобританії проводить програми реабілітації правопорушників як під час відбування ув'язнення, так і після звільнення. Ці програми спрямовані на надання освіти, професійної підготовки, консультування та підтримки, щоб допомогти колишнім засудженим отримати навички та впевненість, які необхідні для працевлаштування після звільнення.

2. Служби пробації, котрі підзвітні Уряду Великобританії відіграють вирішальну роль у нагляді та підтримці колишніх злочинців навіть після їх звільнення. Офіцери пробації тісно співпрацюють з окремими особами, щоб задовольнити їхні потреби у спілкуванні, забезпечити виконання будь-яких ухвал суду та допомогти в процесі їхньої реінтеграції, включаючи пошук відповідних можливостей роботи.

3. Існують також різні програми підтримки працевлаштування, спрямовані спеціально на колишніх злочинців. Ці програми пропонують професійне навчання, семінари з отримання навичок співбесіди та написання резюме, а також забезпечують зв'язок із потенційними роботодавцями, які готові наймати на роботу осіб із судимістю. Тут зазначимо, що Урядом також фінансуються спеціалізовані державні службовці в центрах зайнятості, які допомагають колишнім засудженим у написанні резюме, підготовці до співбесіди та комунікації з потенційними роботодавцями. Особливо такі центри зайнятості беруть до уваги особисті навички та досвід у певній професійній діяльності колишнього засудженого.

4. Кампанія «Ban the Box» («видаліть рядок» – авт.) – це ініціатива, спрямована на видалення обов'язкової графи про наявність судимості до заповнення бланків заяв для прийому на роботу. Тим самим ця кампанія спрямована на затримку розкриття відомостей про судимість особи до того моменту, як вона матиме можливість в рівних умовах продемонструвати свої трудові навички. Таким чином, роботодавці можуть розглянути кваліфікацію та навички кандидата, перш ніж запитувати про його кримінальне минуле, даючи колишнім злочинцям справедливий шанс оцінити їх як працівників [4], [5, с. 16].

Крім того, варто згадати і про таку ініціативу реформування програм реабілітації та трудової ресоціалізації у Великобританії як «Rehabilitation Revolution» (Революція реабілітації). Ініціатива «Революція реабілітації» була запроваджена у Великобританії з метою зміни підходу до управління виконанням покарань та забезпечення більш ефективної реабілітації засуджених після відбуття ними покарання, в тому числі допомога через Урядові та громадські організації у підвищенні шансів на успішне працевлаштування екс-ув'язнених. Метою «Rehabilitation Revolution» було переорієнтування уваги від простого покарання до активних заходів з реабілітації, які допомагають засудженим виправлятися та успішно повертатися до суспільства, в тому числі набуття ними різного профілю базових трудових навичок, котрі допоможуть виокремити для себе коло власних інтересів та посприяють їм у обранні для себе майбутньої професії [4].

Висновки. Розглянувши різні аспекти взаємодії Уряду Великобританії із законодавцем, керівництвом в'язниць, профільними організаціями, громадськими та соціальними ініціативами, роботодавцями та іншими профільними структурами щодо збільшення шансів колишніх в'язнів на успішне працевлаштування після відбуття покарання можемо констатувати:

- по-перше, Уряд Сполученого Королівства визнає важливість зниження рівня рецидивів та підтримки реабілітації колишніх правопорушників. З огляду на це, він інвестує в різні реабілітаційні програми, професійне навчання та освітні можливості, щоб допомогти колишнім злочинцям успішно реінтегруватися в суспільство. Більше того, деякі в'язниці Великої Британії пропонують ув'язненим програми працевлаштування та професійного навчання, щоб набутти професійних навичок ще під час відбування покарання, це може підвищити їхнє працевлаштування після звільнення;

- по-друге, конкретні правила та практика, пов'язані з працевлаштуванням колишніх злочинців, можуть відрізнятись залежно від характеру правопорушення, типу роботи та регіону Великобританії. Роботодавцям рекомендується враховувати індивідуальні обставини колишніх правопорушників і приймати обґрунтовані рішення, які сприятимуть реабілітації та зниженню рецидивної злочинності, зберігаючи безпеку всередині їхніх організацій.

Література

1. Prison Safety and Reform / November 2016 / Print ISBN 9781474138352 Web ISBN 9781474138369 ID 2843418 11/16 / p. 60.

2. The Rehabilitation of Offenders Act URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/53> (дата звернення 6 вересня 2023 р.).

3. The Rehabilitation of Offenders Act 1974 (Exclusions and Exceptions) (Scotland) Order / URL: <https://www.legislation.gov.uk/sdsi/2013/9780111019085> (дата звернення 6 вересня 2023 р.).

4. Harless, William (3 August 2013). «Ban the Box' Laws Make Criminal Pasts Off-Limits». Wall Street Journal. Retrieved 30 October 2013.

5. Agan, Amanda Y.; Starr, Sonja B. (June 14, 2016). «Ban the Box, Criminal Records, and Statistical Discrimination: A Field Experiment». *University of Michigan Law & Economics Working Papers*. 16–012. SSRN 2795795.

6. WHAT HAPPENED TO THE REHABILITATION REVOLUTION? The Centre for Social Justice 34a Queen Anne's Gate London SW1H 9AB / September 2017 / URL: <https://www.centreforsocialjustice.org.uk/wp-content/uploads/2018/03/CSJJ5667-Rehab-Revolution-WEb.pdf> 36 p. (p. 22) (дата звернення 8 вересня 2023 р.)

Shulika V. A conceptual interaction between the UK government and persons who have served sentences in the field of employment. *The study examines the peculiarities of Government programs of Great Britain, the activities of public organizations with the support of the British Government, initiatives and campaigns aimed at improving the social situation of persons who have served their sentences in prisons, in the field of their further employment. The author describes the main government programs and conceptual measures to assist in the recruitment of ex-prisoners, outlines the main factors that can hinder or facilitate finding a job for persons who have served their sentences. The study also considered the specifics of the employment of former prisoners, taking into account the severity of the crime committed, the length of the sentence served, the presence or absence of special training for resocialization and the acquisition of work skills while serving the sentence in prisons.*

Keywords: UK prisons; resocialization of prisoners; employment of prisoners; UK government recruitment programmes; "The rehabilitation revolution".

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ПРОКУРОРОМ ВИЩОГО РІВНЯ ПРИ РОЗГЛЯДІ СКАРГИ ЩОДО НЕДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Г. Д. Борейко

У вказаній роботі проаналізовано порядок оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування. Авторкою звернута увага на тих питаннях, під час розгляду яких прокурором вищого рівня допускаються зловживання. Проаналізовано судову практику, яка підтверджує висновки авторки про те, що все ж таки суб'єкт розгляду скарги в порядку ст. 308 КПК України зловживає своїми правами, що негативно відображається на виконанні завдань кримінального провадження. Запропоновано внести зміни до чинної редакції ст. 308 КПК України, які б унеможливили допущення прокурором вищого рівня таких зловживань.

Ключові слова: прокурор, скарга, розумні строки, зловживання правом.

Дотримання розумних строків є однією із гарантій прав як підозрюваного, обвинуваченого, так і потерпілого та інших осіб, права чи законні інтереси яких обмежуються під час кримінального провадження. Тому закономірно, що розумність строків як засада кримінального провадження знайшла своє закріплення у чинному КПК України.

У кожному кримінальному провадженні законодавець зобов'язує прокурора, слідчого суддю та суд обов'язок забезпечити дотримання розумних строків, тобто таких, які об'єктивно необхідні для вчинення процесуальних дій та ухвалення відповідних рішень. Видається, що покладений обов'язок повинен би виконуватись безумовно, проте навіть прокурор та суддя (суб'єкти, які покликані заперечувати дотримання прав і свобод людини у кримінальному провадженні) відшуковують способи зловжити своїми правами (дискреційними повноваженнями) під час виконання обов'язку стежити за тим, щоб такі права та свободи були дотримані.

Однією із умов зловживання правом у кримінальному провадженні є недосконалість правових норм, які надають гіпотетичну можливість суб'єктам, які реалізують своє право, зловжити ним. У зв'язку із цим, нашу увагу привертають неналежно сформульовані приписи статей 303 та 308 КПК України, які дозволяють прокурору, слідчому судді самим затягувати розумні строки досудового розслідування шляхом використання недоліків вказаних норм в процесі оскарження відповідними учасниками кримінального провадження недотримання слідчим, дізнавачем чи прокурором розумних строків.

Так, згідно вимог ст. 308 КПК України підозрюваний, потерпілий, інші особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування. Однак, за результатами розгляду скарги перелічених учасників кримінального провадження прокурор вищого рівня протягом трьох днів після її подання надають відповідь у формі листа, а не у формі постанови (курсив – Борейко Г. Д.), розглядаючи таку скаргу як звернення щодо неефективного досудового розслідування кримінального провадження, що має інші процесуальні наслідки. Єдиним обґрунтуванням при цьому є те, що у ч.2 цієї статті не передбачено прямої вказівки на необхідність винесення прокурором вищого рівня саме постанови. Дійсно, у ч. 2 ст. 308 КПК України зазначено, що прокурор вищого рівня розглядає скаргу, не зазначаючи який документ повинен бути прийнятий. Однак, надання відповідь на таку скаргу у формі листа замість постанови суперечить вимогам ч.3 ст. 110 КПК України, оскільки рішення слідчого, дізнавача, прокурора приймається у формі саме постанови.

Через такі дії органів прокуратури – надання листа, а не прийняття рішення у формі постанови, позбавляє осіб, які подали скаргу в порядку ст. 308 КПК України права на оскарження до слідчого судді в порядку п. 9-1 ч.1 ст. 303 КПК України рішень прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового

розслідування. Як наслідок, такі дії прокурора вищого рівня є порушенням права на ефективний засіб юридичного захисту, передбаченого ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому, право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому цим Кодексом гарантується як ст. 55 Конституції України, так і ст. 24 КПК України.

Доречно зауважити, що законодавець наділив правом розглядати скарги на недотримання розумних строків саме прокурора вищого рівня, розуміючи, що останній повинен об'єктивно та неупереджено з'ясувати всі обставини, які призвели до звернення із відповідною скаргою учасника кримінального провадження та вжити заходів, у випадку необхідності, за недотримання розумних строків. Проте, як видається, саме прокурор вищого рівня (як правило керівник органу прокуратури в якому працює прокурор – процесуальний керівник) ігнорує загальні норми (ст. 110 КПК України) для «прикриття» недоопрацювань чи неналежного виконання своїми підлеглими працівниками (прокурорами) покладених на них обов'язків. Тому, видається, що «добитись» прийняття рішення у вигляді постанови заважає корпоративна прокурорська порука.

Не дивлячись на недоліки вказаної правової норми, через які прокурори вищого рівня використовують «для максимального ускладнення» учасниками кримінального провадження захисту своїх права та свобод (хоча самі зобов'язанні забезпечувати їх дотримання), на практиці такі учасники шукають інші варіанти захисту, які не заборонені законом. Так, доприкладу, у вищепроаналізованій ситуації, коли прокурор вищого рівня надає лист, а не постанову за результатами скарги в порядку ст. 308 КПК України особа звертається до суду за захистом своїх прав в порядку п.1 ч.1 ст. 303, яка передбачає право на оскарження рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які полягають ... у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК України строк. Чому ж особа не оскаржує такі діяння прокурора вищого рівня в порядку п.9-1 ч.1 ст. 303 КПК України (рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим), де виділено окрему підставу оскарження недотримання розумних строків? А не оскаржує тому, що рішення у формі постанови не прийняте, у такому разі право на оскарження за цією підставою відсутнє. У такому випадку не можемо погодитись із думкою Криворучко Д. В. [2; 127], що за умови невідомості механізму оскарження недотримання розумних строків, встановленому у ст. 308 КПК України, варто оскаржувати такі дії прокурора вищого рівня згідно з положеннями п. 9-1 ч. 1 ст. 309 КПК України, оскільки не завжди таке рішення у формі постанови приймається. Одночасно, підтримуємо позиція Гловюк І. В. [1], яка відмічає, що якщо скаржнику не надійшла відповідь або надійшла у формі лист, а не постанови, то скарга порядку п. 9-1 ч.1 ст. 303 КПК України не підлягає задоволенню, оскільки слідчий суддя не може перевірити рішення прокурора вищого рівня, якого не існує.

Проте, не завжди й слідчі судді при розгляді таких скарг виконують свої основні обов'язки щодо встановлення факту чи дійсно права та свободи особи порушено або порушуються та чи мало місце інше ущемлення прав та свобод, не встановлюють перешкод, які необхідно усунути для їх реалізації. Таким чином, слідчі судді не проявляють вимушеної реакцію на наявні законодавчі дефекти та зловживання прокурором вищого рівня при розгляді скарги на недотримання розумних строків. Яскравим прикладом такого не реагування судом на усунення перешкод, які порушують права особи, можна ухвалу Івано-Франківського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 21.12.2021 у справі №344/20255/21 [3]. У наведеній ситуації суд відмовив у задоволенні скарги потерпілого на бездіяльність прокурора вищого рівня, яка полягала у наданні листа, а не постанови за результатами розгляду скарги в порядку ст. 308 КПК України, відповідно, питання по суті - дотримано чи не дотримано розумних строків під час здійснення досудового розслідування, слідчим суддею не з'ясовано.

Аналіз судових рівень з окреслюваної проблематики дозволяє констатувати про неоднозначність застосування п.1 та п. 9-1 ч.1 ст. 303 КПК України, суперечливість судової практики та породження процесуальної тяганини при захисті учасниками кримінального провадження своїх прав. Тому, вважаємо, що правове регулювання порядку оскарження недотримання розумності строків за чинним КПК України є неефективним та потребує удосконалення. З метою виключення будь-яких маніпуляцій закону прокурором щодо уникнення прийняття рішення у формі постанови в порядку ст. 308 КПК України для недопущення підстав майбутнього оскарження його дій пропонуємо викласти ч.2 вказаної статті в наступній редакції: «Прокурор вищого рівня зобов'язаний протягом трьох днів розглянути скаргу та винести постанову про задоволення чи відмову у задоволенні вимог особи, яка подала таку скаргу. У разі наявності підстав для задоволення скарги

надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень».

Література

1. Гловюк І. В. Оскарження недотримання розумних строків досудового розслідування (ст. ст. 308, 303 КПК України). URL: <https://advokatpost.com/oskarzhennia-nedotrymannia-rozumnykh-stroktiv-dosudovoho-rozsliduvannia-st-st-308-303-kpk-ukrainy-advokat-iryna-hloviuk-2/>

2. Криворучко Д. В. Зловживання правом під час досудового розслідування в кримінальному провадженні: дис. ... док. філософії : 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2023. 263 с.

3. Ухвала Івано-Франківського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 21.12.2021 у справі № 344/20255/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102097400>

Boreiko H. The abuse of right by the prosecutor of the higher level when considering the complaint regarding failure to observe reasonable terms during the pre-trial investigation. *The author analyzes the procedure for appealing non-observance of reasonable terms during the pre-trial investigation. At the same time, the author draws attention to those issues, during the consideration of which abuses are allowed by the prosecutor of the higher level. The judicial practice was analyzed, it confirms the conclusions of the authors that after all, the subject of consideration of the complaint in accordance with Art. 308 of the Criminal Code of Ukraine abuses his rights. It is proposed to make changes to the current wording of Art. 308 of the Criminal Code of Ukraine, which would make it impossible the abuse by the prosecutor of the higher level.*

Keywords: prosecutor, complaint, reasonable terms, abuse of right

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

І. М. Жевнеров

У доповіді розкриваються питання, пов'язані із сучасним станом дотримання гарантованого особам конституційного права на судовий захист та доступ до правосуддя в умовах воєнного стану. Наголошено на необхідності вжиття ефективних заходів для забезпечення цього права в умовах війни. Водночас, з метою реалізації права громадян на судовий захист, активно відбувається процес впровадження розширених можливостей цифрових технологій у здійсненні правосуддя, продовження запровадження електронного судочинства, з метою покращення доступу осіб до правосуддя через, зокрема, належне та своєчасне виконання судових рішень, а також з метою економії бюджетних коштів.

Ключові слова: доступ до правосуддя, воєнний стан, цифрові технології у здійсненні правосуддя, електронне судочинство, належне і своєчасне виконання судового рішення.

Україна, незважаючи на повномасштабну війну з РФ, послідовно адаптує роботу системи судоустрою в цих надскладних умовах та активно продовжує процес втілення реформ, що наближають нашу державу до повноцінного членства в ЄС. Забезпечення доступу до правосуддя для всіх є одним з пріоритетів Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

У період дії правового режиму воєнного стану в Україні продовжує діяти Указ Президента України від 11 червня 2021 року №231, яким затверджено «Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки» [1]. Стратегією визначено основні засади та напрями сталого функціонування і розвитку системи правосуддя в Україні, з урахуванням кращих міжнародних стандартів та практик, зокрема, усунення перешкод в доступі до правосуддя; досягнення належного рівня запровадження цифрових технологій у здійсненні правосуддя; подолання надмірної тривалості розгляду справ у судах, впровадження нових сервісів електронного судочинства тощо.

Реалії воєнного стану в Україні визначають необхідність запровадження повноцінного електронного суду, який забезпечить учасникам судових справ ефективний доступ до правосуддя,

оперативне вирішення судових справ під час війни, а також оперативне виконання рішень суду. Однією з важливих стадій судочинства, що забезпечує особі можливість в повній мірі реалізувати своє право на доступ до правосуддя, є саме належне і своєчасне виконання судового рішення.

Учасники судових процесів все активніше використовують своє право на користування сервісами Електронного суду. Це значною мірою пов'язано з тим, що багато українців в умовах війни змінили своє місце проживання, у тому числі, виїхали за межі України. Крім того, сьогодні є загальновідомими обставини постійного недофінансування судової системи, системи органів виконання судових рішень, періодичні випадки відсутності у них коштів на поштову кореспонденцію.

18 липня 2023 року Президент України підписав закон №3200-IX щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (ЄСІТС) або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами [2]. Цей закон робить обов'язковою реєстрацію електронних кабінетів в ЄСІТС для юридичних осіб у разі їх участі в судових процесах та закріплює процесуальну відповідальність за невиконання цього обов'язку для всіх, хто має зареєструватися. Зокрема, визначено, що суд направляє судові рішення та інші процесуальні документи учасникам судового процесу до їхніх електронних кабінетів, вчиняє інші процесуальні дії в електронній формі із застосуванням ЄСІТС або її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами (тобто підсистеми «Електронний суд»). В обов'язковому порядку реєструють свої електронні кабінети в Електронному суді такі категорії осіб: адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи. Інші особи реєструють свої електронні кабінети в добровільному порядку.

Реєструвати електронні кабінети в ЄСІТС потрібно було і раніше (за виключенням юридичних осіб), однак відповідальності за невиконання цього обов'язку не було і, відповідно, це робили далеко не всі учасники судових справ.

Комунікація із судом та подання документів через електронний кабінет – це про зручність, економію коштів та часу для всіх учасників судового процесу.

Спочатку вказаний закон почне діяти в господарському процесі, а згодом – в цивільному та адміністративному, адже вказані норми наберуть чинності спочатку в частині внесення змін до Господарського процесуального кодексу – через дев'яносто днів після його опублікування, а вже згодом, через сім місяців, вводиться обов'язок реєстрації електронних кабінетів в цивільному та адміністративному процесах. Окрім того закон визначає три місяці Вищій раді правосуддя, Державній судовій адміністрації та Верховному Суду для приведення нормативних документів у відповідність із новим законом. Йдеться про положення, що визначають порядок функціонування ЄСІТС та її окремих підсистем (модулів), Інструкцію з діловодства в місцевих та апеляційних судах, Інструкцію з діловодства Верховного Суду.

Також цілком очікуваним для українського суспільства є наступний крок цифровізації сфери судочинства. За інформацією ДСА України [3], під керівництвом ДСА України та у продуктивній співпраці з Мін'юстом України, державні підприємства «Інформаційні судові системи», «Центр судових сервісів», «Національні інформаційні системи» провели роботи щодо розробки спільної електронної інформаційної взаємодії між автоматизованою системою документообігу суду, Електронним судом та автоматизованою системою виконавчого провадження. Всі роботи були виконані власними силами підприємств, без залучення додаткового фінансування. Завдяки такій роботі в Електронному суді реалізовано сервіс надсилання сторонам електронних виконавчих документів, а також можливості їх пред'явлення до виконання в електронній формі. Так, для можливості відправки електронного виконавчого документа до Електронного кабінету стягувача та боржника достатньо створити в автоматизованій системі документообігу суду виконавчий документ та накласти на нього кваліфікований електронний підпис судді. Надалі сервіс автоматично відправить сформований електронний виконавчий документ до Електронних кабінетів стягувача та боржника. У свою чергу боржник, отримавши електронний виконавчий документ, матиме можливість сплатити передбачені у ньому платежі засобами підсистеми «Електронний суд», а стягувач – пред'явити його для виконання до державного або приватного виконавця.

Описаний сервіс має ряд суцільних переваг: економія коштів на пересилання поштової кореспонденції; економія особистого/робочого часу; миттєве потрапляння виконавчого документи до

відділу державної виконавчої служби чи приватного виконавця; можливість сплати передбачених у виконавчому документі платежів онлайн.

Розділ «Виконавчі документи» у кабінеті користувача Електронного суду було реалізовано на виконання підпункту 6.15 розділу II «Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 року № 1845/0/15-21 [4].

У розділі «Виконавчі документи» відображені виконавчі документи (рішення, постанова, судовий наказ тощо), що видаються судами у передбачених законом випадках. Інформація відображена у вигляді списку документів з можливістю пошуку та фільтрації по даті надходження документу. Виконавчий документ буде відображено у відповідному розділі кабінету користувача Електронного суду після коректного заповнення відповідних атрибутів працівником апарату суду в автоматизованій системі документообігу суду.

Для боржника доступна можливість онлайн сплати виконавчих документів у випадках, коли стягувачем є державна установа (суд, Державна судова адміністрація України), за реквізитами, зазначеними у виконавчому документі.

У випадку ухвалення судом рішення про стягнення судового збору та штрафу одним документом, записів про стягнення буде відображено два, для кожного коду класифікації доходів бюджету окремо.

Для стягувача доступна можливість онлайн подання на виконання документів типу ухвала суду, постанова суду, судовий наказ тощо з установленою відміткою ДНЗС (дата набрання законної сили) або виконавчих листів до автоматизованої системи виконавчих проваджень. Для цього необхідно відкрити відповідний документ в розділі «Виконавчі документи» та натиснути кнопку «подати на виконання».

Описані нововведення однозначно будуть корисними для учасників судового процесу. Таким чином, цифровізація правосуддя успішно продовжується, тому що такі умови нам диктує час. Це сприяє швидшому розвитку України у сфері цифрової трансформації правосуддя, створенню повноцінного онлайн-суду, який буде зручним і зрозумілим кожному учаснику справи, суду у смартфоні, який у режимі 24/7 забезпечить справжній та ефективний доступ до суду, у тому числі під час війни, а також значну економію бюджетних коштів, суттєву економію особистого/робочого часу.

Література

1. Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231 про затвердження «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

2. Закон України від 29 червня 2023 року №3200-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-IX#Text>

3. Повідомлення пресслужби Державної судової адміністрації України про новий сервіс в електронному суді. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1475343/>

4. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», затвержене Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 №1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

Zhevnirov I. Certain aspects of providing access to justice in Ukraine during the conditions of martial state. *The report reveals issues related to the current state of compliance with the constitutional right guaranteed to individuals to judicial protection and access to justice under martial law. The need to take effective measures to ensure this right in war conditions is emphasized. At the same time, in order to realize the right of citizens to judicial protection, the process of introducing enhanced capabilities of digital technologies in the administration of justice, continuing the introduction of electronic justice, with the aim of improving access to justice by individuals through, in particular, the proper and timely execution of court decisions, as well as with the aim of savings of budget funds.*

Keywords: *access to justice, martial law, digital technologies in the administration of justice, electronic justice, proper and timely execution of a court decision.*

НАЛЕЖНІСТЬ ТА ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

О. В. Крикунов, Д. В. Троць

Розглянуто правові визначення критеріїв належності та допустимості доказів у кримінальному процесі України; охарактеризовано правові підстави та наслідки визнання інформації неналежним чи недопустимим доказом.

Ключові слова: докази, належність, допустимість, оцінка доказів, кримінальний процес України.

Судове рішення у кримінальному процесі може вважатися законним лише в разі його ухвалення компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог, встановлених Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України [1] на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені кримінальними процесуальними доказами (ст. 370 КПК). Проте, не всі отримані відомості можуть використовуватися у кримінальному судочинстві, а лише ті, що одночасно мають такі юридичні властивості доказів, як належність, допустимість та достовірність. У статтях 85 та 86 чинного КПК України вперше сформульовано поняття належності та допустимості доказів. Про вимогу достовірності доказів окремої статті законодавець не передбачив, проте ця властивість доказу наголошена у ст. 94 КПК. Не може бути сумнів щодо того, чи може бути доказ недостовірним, адже це прямий шлях до судової помилки.

Розглянемо регламентацію визначення належності та допустимості доказів у кримінальному провадженні. Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, оскільки вони мають значення для вирішення кримінального провадження, формують предмет доказування, закріплений у ст. 91 КПК України. У кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно підлягають спеціальній конфіскації, 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (ст. 91 КПК України). Отже, можна вказати, що до предмета доказування законодавцем включено обставини, що мають кримінально-правове значення (встановлення підстави для кримінальної відповідальності, кримінально-правової кваліфікації, визначення справедливої міри відповідальності для фізичних та юридичних осіб) та впливають на кримінальну процесуальну діяльність (щодо відшкодування заподіяної шкоди, процесуальних витрат, застосування процесуального примусу, закриття кримінального провадження). До наведеного переліку також ситуативно може бути віднесено докази щодо обставин, які мають значення для визначення достовірності чи недостовірності, можливість чи неможливість використання здобутих доказів (наприклад, інформація щодо свідка, експерта їх можливого інтересу).

Варто вказати, що у складі предмету доказування закономірно наявна інформація, яка характеризує підозрюваного, обвинуваченого. З цього приводу у ст. 348 КПК України вказано, що головуєчий суддя встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан. Також суду може бути надано очевидно, що ця інформація недостатня. Тому у судовій практиці свого часу було рекомендовано встановлювати також інформацію про громадянство, освіту, наявність непрацевдатних утриманців, стан здоров'я, поведінку до вчинення кримінального правопорушення за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень),

участь у бойових діях по захисту Батьківщини, наявність державних нагород, матеріальний стан [2; 3]. Важко не погодитися із тим, що наведена інформація може бути значимою у питаннях коректної кваліфікації, визначення справедливої міри покарання і т.п. Однак, законодавець дає зрозуміти, що інформація, які стосуються його судимостей обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом конкретного кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого є недопустимими на підтвердження його винуватості у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 88 КПК України). На нашу думку, законодавець некоректно використав у наведеній нормі поняття “недопустимості”, оскільки фактично мова йде про неналежність інформації щодо колишньої я судимості, асоціальної, аморальної поведінки особи в минулому як такої, що не перебуває у зв’язку із інкримінованим кримінальним правопорушенням. Логічно, що такі факти негативного характеру самі по собі не можуть розглядатися як обвинувальний доказ у поточному кримінальному провадженні. У англо-американському праві подібна заборона пояснюється ризиком несправедливого упередження щодо осіб, поведінка яких у минулому була небездоганною, проте не пов’язана із їх кримінальним переслідуванням зараз [4, с. 82]. При цьому, за певних умов, викладених у ч. 2 ст. 88 КПК України, суд може використати подібну інформацію як доказ.

Завершуючи аналіз такої властивості доказів, як належність, варто вказати на помилкове, на нашу думку, невключення законодавцем до складу предмету доказування інформації щодо причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Вважаємо, що ігнорувати таку інформацію помилково, адже вона необхідна для профілактики злочинності. Адже такий негатив краще попередити, ніж боротися із його тяжкими наслідками. Тому є підстави пропонувати законодавцеві доповнити ст. 91 КПК.

Наступна юридична властивість доказу, яку ми розглянемо – допустимість. Вимога допустимості доказу логічно витікає із положення Конституції України, чинного КПК про презумпцію невинуватості. Адже у ч. 3 ст. 62 Основного закону та ч. 3 ст. 17 КПК закріплено правову аксіому про те, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Узагальнивши ст. ст. 86-87 КПК, можна визначити, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий: 1) у порядку, встановленому чинним КПК України, а також 2) без істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією, законами та ратифікованими міжнародними договорами України. Лише допустимий доказ має юридичне значення і може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Оцінка допустимості доказу з огляду на дотримання чинного кримінального процесуального порядку при його отриманні передбачає комплексний підхід. Відповідно у Постанові колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 7 серпня 2019 року у справі № 607/14707/17 було сформульовано правову позицію, за якою доказ є допустимим лише за сукупності умов: 1) його отримання із передбачених у законі джерел доказів; 2) збирання доказів належним суб’єктом; 3) у законний спосіб було проведено процесуальну дію; 4) дотримано вимоги щодо фіксування вчиненої процесуальної дії. Якщо хоч би одна із вказаних умов не виконана, то отримана інформація не матиме доказового значення [5]. До вказаних критеріїв необхідно додати ще декілька принципів моментів. Насамперед, положення ч. 8 ст. 223 КПК, згідно із якою Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням строків досудового розслідування, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази - недопустимими. Також законодавець у ч. 12 ст. 290 КПК вказав, що якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до встановленої процедури, то суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

Як вказувалося вище, допустимим є доказ, який отриманий без істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих чинним міжнародним правом та вітчизняним законодавством. Цей аспект допустимості потребує звернення до ст. 87 КПК, яка обумовлює визнання доказів недопустимими через допущені істотні порушення прав та свобод людини. Прикметно, що у ч. 1 ст. 87 чинного КПК законодавець наводить загальне формулювання цієї підстави для недопуску доказів для прийняття судових рішень. Варто вказати на те, що судові рішення про визнання доказів недопустимими через істотне порушення прав особи має містити обґрунтування, чому суддя, суд вважає порушення фундаментального права або свободи настільки істотним, щоб зумовити визнання доказу недопустимим [6]. У ч.ч. 2-3 КПК України вказує на конкретні склади правопорушень, через які докази належить визнавати недопустимими. Оскільки у цьому разі судовий угляд практично не використовується, то аргументувати істотність порушення прав особи не слід.

Законодавець запозичив із англо-американського права концепцію правила “отруєних плодів”: недопустимими є будь-які докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Це положення покликане посилити охорону прав людини у кримінальному провадженні і попередити їх порушення з боку органів розслідування (ч. 1 ст. 87 КПК України).

Виходячи з положень ст.ст. 87-89 КПК України, доказ вважається допустимим, якщо він не визнаний судом недопустимим у нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення, а також у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду. Вирішення питання допустимості доказів у судовому розгляді кримінального провадження здійснюються судом, виходячи із дотримання законної процедури їх отримання та за відсутності істотного порушення прав та свобод людини як нормативно закріплених критеріїв [7, с. 323].

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

2. П. 7 Листа ВСС України від 05.10.2012 р. № 223-1446/0/4-12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12?find=1&text=%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D1%83#w1_1

3. П. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ” від 27.12.1985 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-85#Text>

4 Крикунов О. В, Голюк А. В. Попередня судимість підозрюваного, обвинуваченого як доказ у кримінальному провадженні. *Актуальні питання публічного та приватного права в контексті системних реформ*: матеріали науково-практичної конференції (м. Ужгород, 14-15 травня 2021 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2021. С.79-84.

5 Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 7 серпня 2019 р. у справі № 607/14707/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83589933>

6. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08 жовтня 2019 р. у справі № 639/8329/14-к. URL: [https://protocol.ua/ua/vs_kks_virishuyuchi_pitannya_shchodo_dopustimosti_dokazu_sud_mae_ob_runtuvati_chomu_vin_vvagaе_porushennya_fundamentalnogo_prava_a_bo_svobodі_nastilki_іstotnim_shchob_zumoviti_viznannya_dokazu_nedopustimim_\(vs_kks_639_8329_14_k_08_10_19\)](https://protocol.ua/ua/vs_kks_virishuyuchi_pitannya_shchodo_dopustimosti_dokazu_sud_mae_ob_runtuvati_chomu_vin_vvagaе_porushennya_fundamentalnogo_prava_a_bo_svobodі_nastilki_іstotnim_shchob_zumoviti_viznannya_dokazu_nedopustimim_(vs_kks_639_8329_14_k_08_10_19))

7. Каліновська А. Оцінка доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 323-328.

Krykunov O., Troc D. Relevance and admissibility of evidence in the criminal process of Ukraine. *The legal definitions of the criteria of relevance and admissibility of evidence in the criminal process of Ukraine are considered; the legal grounds and consequences of recognizing information as improper or inadmissible evidence are described.*

Keywords: *evidence, relevance, admissibility, evaluation of evidence, criminal process of Ukraine.*

УСУНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ У КПК УКРАЇНИ, ЯКІ НАДАЮТЬ НЕДОБРОСОВІСНУ ПЕРЕВАГУ ОРГАНАМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

В. К. Левчук

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Г. М. Андрусяк

Порушення принципу доступу до правосуддя внаслідок позбавлення можливості стороні захисту реалізувати свої права з моменту оголошення особи про підозру до направлення обвинувального акту до суду тягне за собою необхідність встановлення чітких критеріїв та строків направлення кримінального провадження за підслідністю.

Ключові слова: повідомлення про підозру, доступ до правосуддя, підслідність, сторона захисту, органи досудового розслідування.

З моменту набрання чинності у 2012 році новим Кримінальним процесуальним кодексом України органи досудового розслідування навчилися використовувати його недосконалість для отримання недобросовісної переваги над стороною захисту.

Пропоную для розгляду конкретний випадок. Проводиться досудове розслідування кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 366 КК України (Службове підроблення). Підписати даний документ має повноваження лише одна людина, тому у слідства ще до внесення відомостей до ЄРДР є потенційний підозрюваний. Водночас, протягом 3 місяців цій службовій особі не повідомляють про підозру. Через 3 місяці в ЄРДР вносяться відомості про вчинення ще одного кримінального правопорушення за ч. 4 ст. 191 (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем в умовах воєнного стану).

В той же день прокурор об'єднує дані кримінальні провадження, службовій особі повідомляють підозру у вчинення двох кримінальних правопорушень. Відразу відкриваються матеріали кримінального правопорушення стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України. Через два дні до суду направлено обвинувальний акт.

Наведений приклад чітко оприявнює дві проблеми:

По-перше, об'єднання кримінальних проваджень з різною підслідністю.

Яка мета такого об'єднання? Вона лежить на поверхні: всі докази уже зібрані Національною поліцією України в провадженні за ч. 1 ст. 366 КК України, а після об'єднання проваджень Державне бюро розслідувань, якому підслідна ч. 4 ст. 191 КПК України, вже може не проводити жодних процесуальних дій у цьому кримінальному провадженні.

Водночас виникає обґрунтоване питання, чи можна вважати законними повідомлення про підозру та направлення обвинувального акту до суду, якщо це було здійснено органом досудового розслідування, якому не підслідне кримінальне провадження в порядку ст. 216 КПК України?

На нашу думку, відповідь на це питання міститься у постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду (ККС) у складі Верховного Суду (ВС) від 24 травня 2021 року в справі № 640/5023/19, де зазначено, що здійснення досудового розслідування неуповноваженими на те особами (органами) визнається істотним порушенням прав людини і основоположних свобод та має наслідком визнання отриманих доказів недопустимими [3].

По-друге, є очевидне порушення принципу доступу до правосуддя для сторони захисту. Як слушно зазначив В. Шибіко, принцип доступу до правосуддя – це певний процесуальний режим (у вигляді визначених у кримінально-процесуальному законі певних вимог, заборон і дозволів) як система відповідних процесуальних засобів, який дає можливість учасникам процесу знати про свої права на активну участь у справі, використовувати ці права для справедливого її вирішення» [1]. Однак у наведеному вище випадку сторона захисту позбавлена будь-якої можливості реалізувати свої права, надані КПК України, в тому числі, але не тільки, клопотати про проведення експертизи, процесуальних дій, які може провести лише сторона обвинувачення, збирання власних доказів та додаткової інформації, можливість завчасно подбати про стратегію захисту та подальші дії у судовому провадженні, можливість звернутися до слідчого судді зі скаргою чи клопотанням у статусі підозрюваного.

О. П. Кучинська та О. В. Щиголь зазначили, що доступ до правосуддя – це не лише можливість особи ініціювати відкриття кримінального провадження. Обов'язковою умовою такого доступу є наявність реальних механізмів, здатних забезпечити дієвість та ефективність кримінального провадження, а саме – ухвалення законного і справедливого кінцевого процесуального рішення (обвинувального чи виправдувального вироку, ухвали суду або постанови слідчого чи прокурора про закриття кримінального провадження, ухвали слідчого судді про закриття кримінального провадження на підставі частини 9 статті 284 КПК України), яке в повну міру забезпечить досягнення всіх завдань кримінального провадження, передбачених статтею 2 КПК України [2].

Враховуючи вищевикладене, та з огляду на значну кількість випадків очевидного порушення принципів доступу до правосуддя та верховенства права, пропонуємо внести до КПК України зміни. Зокрема, поряд з максимальним строком досудового розслідування з моменту повідомлення особі про підозру і до направлення обвинувального акту до суду, встановити також відповідний мінімальний строк. Вказана зміна частково забезпечить стороні захисту можливість реалізувати свої процесуальні права та інші можливості на стадії досудового розслідування.

Крім того, необхідно також встановити чіткі критерії передачі кримінального провадження за підслідністю, можливість об'єднання кримінальних проваджень з різною підслідністю в одне провадження, та строки вчинення таких процесуальних дій.

Література

1. Шибіко В. П. Забезпечення права особи на доступ до правосуддя у системі принципів кримінального процесу України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2009. Вип. 81. С. 166–169.

2. Кучинська О., Щиголь О. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. №3. С. 20-27.

3. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду (ККС) у складі Верховного Суду (ВС) від 24 травня 2021 року в справі № 640/5023/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>

Levchuk V. Elimination of procedural opportunities provided in the CCP of Ukraine, which give an unfair advantage to the pre-judicial investigation agencies. violation of the principle of access to justice as a result of depriving the defense of the opportunity to exercise its rights from the moment the suspect is announced to the person until the indictment is sent to the court caused the need to establish clear criteria and deadlines for referral of criminal proceedings under investigation.

Keywords: notice of suspicion, access to justice, jurisdiction, defense, pre-trial investigation bodies.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВОЄННИМ ЗЛОЧИНОМ, ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

О. І. Назарук

Розглянуто стан нормативно-правового визначення поняття «воєнного злочину». Визначено особливості проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану. Окреслено окремі аспекти забезпечення відшкодування шкоди, завданої воєнним злочином.

Ключові слова: воєнний злочин, воєнний стан, досудове розслідування, шкода, відшкодування.

Повномасштабна агресія російської федерації проти України зумовила виникнення нових проблемних ситуацій в правовій системі нашої держави. Зокрема, наше суспільство зіткнулося з жахіттям війни та наслідками воєнних злочинів, а правоохоронна система з питаннями відновлення справедливості та встановленню можливості захисту порушених прав громадян, в тому числі права на відшкодування шкоди, завданої воєнним злочином.

Сам термін «воєнний злочин» з'явився лише в 1945 році в Статуті Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі. Відповідно ж до Римського статуту Міжнародного кримінального суду воєнні злочини визнаються одним із найбільш тяжких видів злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Саме стаття 8 Статуту визначає, що до воєнних злочинів під час міжнародних збройних конфліктів належать не тільки серйозні порушення Женевських конвенцій, але і двадцять шість інших серйозних порушень законів і звичаїв війни, більшість з яких держави розглядають як злочини ще з часів Другої світової війни [3].

У Кримінальному кодексі України термін «воєнний злочин» не застосовується. Але в ст. 438 КК України використовується термін «порушення законів та звичаїв ведення війни», під яким розуміють жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [1].

Водночас, будь-яким воєнним злочином може завдаватися моральна, фізична чи майнова шкода фізичній особі (або майнова шкода юридичній особі), у зв'язку з чим у кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів може з'являтися потерпілий, права якого потребують захисту.

У Кримінальному процесуальному кодексі України виокремлений розділ IX-1, який визначає особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану (особливості внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, особливості проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, тощо) [2].

Дані положення визначають особливості реалізації органами кримінальної юстиції своїх повноважень, що обумовлені воєнним станом. Водночас, кримінальне провадження здійснюється за загальними правилами, визначеними, КПК України. В контексті забезпечення права на відшкодування шкоди, завданої злочином, слідчий чи прокурор повинен вжити заходи щодо встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Факт завдання шкоди в результаті вчинення воєнного злочину необхідно зафіксувати з дотриманням усіх вимог закону для створення умов щодо майбутнього можливого відшкодування її. Таке встановлення повинно забезпечуватися шляхом проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій, які належать до компетенції органів досудового розслідування, які в умовах війни, не на всій території можуть реалізовувати свої функції. При цьому необхідно додержуватися всіх вимог кримінальної процесуальної форми, гарантій прав учасників слідчих (розшукових) дій, враховувати потенційну небезпеку для їхнього життя чи здоров'я та складні умови, в яких сьогодні перебуває Україна, умови правового режиму воєнного стану [4, с. 362].

Водночас, Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами створив сайт (<https://warcrimes.gov.ua>) для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні. На такому сайті можна залишити інформацію про особу, яка є свідком події, час, місце та обставини вчинення події та завантажити файли, які можуть містити доказову інформацію.

В таких умовах проведення досудового розслідування загалом та забезпечення встановлення шкоди, завданої воєнним злочином, зокрема, органам досудового розслідування необхідно вжити всіх можливих заходів щодо повноти зібраної інформації. Так, варто максимально швидко та оперативно забезпечити збір та збереження доказової інформації, протоколювання усіх слідчих (розшукових) та процесуальних дій, ефективно та своєчасно співпрацювати з потерпілими для отримання пояснень та документів щодо факту завдання шкоди, з подальшою можливістю використання їх у кримінальному провадженні як доказів. Більше того, для підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування в частині забезпечення відшкодування шкоди, завданої воєнним злочином, варто розробити методичні рекомендації, які б надавали чіткі вказівки щодо такої роботи.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 18.08.2022 у справі № 367/2280/22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105793538>

Nazaruk O. Provision of compensation for damage, caused by a war crime, during a pre-trial investigation. *The status of the law definition of the concept of "war crime" is considered. The specifics of conducting a pre-trial investigation under martial law conditions have been determined. Certain aspects of ensuring compensation for damage, caused by a war crime, are outlined.*

Keywords: *war crime, martial law, pre-trial investigation, damage, compensation.*

ОСОБЛИВОСТІ КООРДИНАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Ю. О. Фідря, Д. О. Шамринський

У статті аналізуються суб'єкти та форми здійснення прокуратурою заходів із координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності. Запропоновано закріпити наглядові та координаційні функції та повноваження органів прокуратури у оновленому законодавстві у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Ключові слова: *прокуратура, організована злочинність, координація, форми координації, правоохоронні органи.*

На сучасному етапі, зважаючи на непослідовне та, певною мірою, хаотичне реформування як правоохоронних, так і інших державних органів, а також нечітке законодавче регулювання їх статусу та функцій, зокрема у сфері протидії злочинності, особливого значення у цій сфері набуває координаційна діяльність органів прокуратури.

Відповідно до ч.2 ст.25 Закону України «Про прокуратуру» [1] Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності, у тому числі організованої. Ієрархічність побудови системи органів прокуратури об'єктивно зумовлює виокремлення трьох рівнів координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності – загальнодержавного (Офіс Генерального прокурора), регіонального (обласні прокуратури) та місцевого (окружні прокуратури).

Водночас відповідно до абз.3 пп.3 п.7 наказу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309 «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування слідчими органів досудового розслідування (крім детективів Національного антикорупційного бюро України) кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами і злочинними організаціями, кримінальних правопорушень, передбачених статтями 2551, 2552, 2553 КК України, забезпечують Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники, керівники обласних прокуратур, їх перші заступники та заступник згідно з розподілом обов'язків, керівники та прокурори структурних підрозділів, що здійснюють нагляд у кримінальних провадженнях щодо організованої та транснаціональної злочинності [2]. У зв'язку з цим координація прокурором діяльності правоохоронних органів у сфері протидії саме організованій злочинності здійснюється виключно на загальнодержавному (центральному) та регіональному рівнях.

Координаційні повноваження пов'язані із зайняттям прокурором певної адміністративної посади – керівника прокуратури, його першого заступника та заступника. Водночас, на відміну від керівника прокуратури, який за посадою організовує діяльність очолюваного органу прокуратури з виконання усіх покладених функцій, обов'язковою умовою здійснення координації його першим заступником та заступником є покладення на них розподілом обов'язків відповідальності за стан організації роботи структурних підрозділів, що здійснюють нагляд у кримінальних провадженнях щодо організованої та транснаціональної злочинності. При цьому заходи з координації здійснюються ними в межах компетенції закріплених за ними підрозділів.

З огляду на викладене, не мають координаційних повноважень у сфері протидії організованій злочинності:

- перший заступник та заступник керівника органу прокуратури, на яких згідно з розподілом обов'язків не покладено відповідальності за стан організації роботи структурних підрозділів, що здійснюють нагляд у кримінальних провадженнях щодо організованої та транснаціональної злочинності;

- прокурор, у тому числі на адміністративній посаді, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування слідчими органів досудового розслідування (крім детективів Національного антикорупційного бюро України) кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами і злочинними організаціями (процесуальний керівник досудовим розслідуванням).

При цьому покладення саме на прокурора на адміністративній посаді – керівника органу прокуратури – повноважень з координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності зумовлено об'єктивними причинами, пов'язаними зі специфікою його процесуального і наглядового статусу у сфері кримінального провадження.

Системне вивчення положень ч.2 ст.25 Закону вказує, що основною формою координації в аналізованій сфері є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їх діяльності у сфері протидії організованій злочинності. Інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28 «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності» [3].

До них, зокрема, належать: проведення спільних нарад керівників правоохоронних та інших державних органів (що надасть можливість залучати інші держані органи, наприклад, органи фінансового контролю, фінмоніторингу тощо); створення міжвідомчих робочих груп; здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії організованій злочинності; обмін аналітичною інформацією з

питань протидії організованій злочинності; проведення спільних аналітичних досліджень у сфері протидії організованій злочинності; розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування; розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами і злочинними організаціями, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню; взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів з метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності; розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії організованій злочинності; ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії організованій злочинності.

За наявності підстав керівництвом органів прокуратури за участі правоохоронних та інших державних органів відповідного рівня можуть проводитися інші узгоджені заходи у встановленому законодавством порядку.

Такими заходами можуть бути:

- підготовка і направлення інформації за результатами виконання спільних узгоджених заходів з питань протидії організованій злочинності Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, іншим державним органам, а також органам місцевого самоврядування з метою їх відповідного реагування;

- узагальнення практики виконання міжнародних договорів і угод з іноземними державами та міжнародними організаціями з питань співробітництва у галузі протидії організованій злочинності і підготовки відповідних пропозицій;

- вивчення позитивного досвіду та новітніх технологій з питань протидії організованій злочинності, впровадження їх у практичну діяльність правоохоронних органів, зокрема шляхом підготовки листів інформаційного характеру;

- спільна робота з роз'яснення законодавства та інформування громадськості про стан законності, правопорядку та заходи, що вживаються з метою їх забезпечення у сфері протидії організованій злочинності (в органах прокуратури регламентовано наказом Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520 «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури») [4];

- спільне вивчення громадської думки з приводу ефективності протидії організованій злочинності.

Вибір форм та періодичності здійснення заходів із координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності забезпечується керівництвом відповідного органу прокуратури з урахуванням пропозицій керівництва правоохоронних органів, а також сукупності об'єктивних чинників, які характеризують стан, структуру, динаміку злочинності, інших факторів, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень (п. 10 розділу I Порядку № 28/2021).

У цілому, зважаючи на загострення проблем протидії організованій злочинності, триваючі процеси реформування правоохоронної системи, інших державних органів, законодавчих змін щодо врегулювання їх діяльності, доцільним виглядає не внесення змін до застарілого Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», а розробка нового. У новому законодавчому акті слід чітко визначити саме поняття організованої злочинності, організованої злочинної діяльності та організованого злочинного угруповання.

Також нагальною є потреба і в оновленні системи державних органів у сфері протидії організованій злочинності, розмежуванні та конкретизації їх функцій щодо боротьби з організованою злочинністю. Наведені вище обставини вказують на необхідність закріплення наглядових та координаційних функцій та повноважень органів прокуратури у майбутньому оновленому законодавстві у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Література

1. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

2. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>

3. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності : Наказ Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>

4. Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури : Наказ Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0520905-20#Text>

Fidria Yu., Shamrynskyj O. The features of coordination activities of prosecution authorities in countering organized crime. *The article analyzes the subjects and forms of implementation by the prosecution authorities of measures to coordinate the activities of law enforcement agencies in the fight against organized crime. It is proposed to enshrine supervisory and coordination functions and powers of the prosecution authorities in the updated legislation in the field of combating organized crime.*

Keywords: *prosecution, organized crime, coordination, forms of coordination, law enforcement agencies.*

ПОВЕРНЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ ПРОКУРОРУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ

С. О. Шульгін

З метою недопущення до стадії судового розгляду підсумкового акту досудового розслідування, законодавець запровадив інститут повернення обвинувального акту, однак за межами правового регулювання залишив питання правових наслідків його повернення. У роботі проведено аналіз наукових джерел та судової практики щодо наслідків повернення обвинувального акту, з'ясовані недоліки практичного застосування, запропоновані висновки їх подолання.

Ключові слова: *обвинувальний акт, оперення обвинувального акту, досудове розслідування, підготовче судове засідання.*

Оскільки основним завданням стадії судового розгляду є вирішення кримінального провадження та суті законодавець цілком логічно запровадив «процесуальний фільтр» у вигляді повернення обвинувального акту прокурору (далі повернення ОА) який покликаний не допустити у стадію судового розгляду ОА, який не відповідає вимогам КПК. Однак перші такі випадки виявили значну трудність у правозастосуванні, особливо щодо правових наслідків цього рішення та повторного звернення до суду з ОА. Так, у п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК визначено, що у підготовчому судовому засіданні суд має право повернути ОА, якщо він не відповідає вимогам цього Кодексу. Інші положення з приводу подальшого стану кримінального провадження у якому ОА повернуто у КПК відсутні.

Проблемні питання повернення ОА були предметом наукових досліджень багатьох науковців, зокрема О. В. Глиняного, І. В. Гловюк, В. В. Колодчин, В. В. Михайленко, А. Р. Туманянц та ін. Однак у їхніх дослідженнях увага, як правило, приділялась загальним питанням повернення ОА, підставам, тощо. Практично поза увагою науковців залишились питання суб'єкта уповноваженого усувати недоліки (прокурор, слідчий з подальшим затвердженням прокурором), строки їх усунення, можливість проведення слідчих (розшукових) дій (далі СРД) і найголовніше, повернення його у стадію досудового розслідування (далі ДР) і відновлення її строків, а також наслідки їх пропуску.

Метою цього дослідження є проведення аналізу з проблем правових наслідків повернення ОА що виникають на практиці та формулювання пропозицій з їх подолання.

Одним з найбільш спірних питань, що виникає після повернення ОА є зміна стадії кримінального провадження. На думку О. В. Глиняного незважаючи на фактичне повернення ОА, останній перебуває на стадії підготовчого провадження, [1, с. 100]. Подібну думку мають і В. В. Колодчин, А. Р. Туманянц, які вважають, якщо допустити, що повернення ОА прокурору надає можливість проводити СРД, то це означатиме відродження інституту додаткового розслідування [2, с. 96].

Також законодавець не визначив чи потребує відновлення ДР, або винесення процесуального рішення, зокрема постанови. Вказану прогалину спробував заповнити Верховний Суд (далі ВС), зокрема у постанові від 14.02.2023 (справа № 543/391/20; провадження № 51-1718км22) зазначивши, що повернення ОА не передбачає поновлення завершеного ДР. Повернення ОА не може

використовуватися стороною обвинувачення для проведення будь-яких СРД, крім приведення його у відповідність до вимог статті 291 КПК [6].

Аналогічний підхід міститься й у постанові від 18.11.2022 (справа № 753/6486/21; провадження № 51-5845км21) де ВС зазначає, що повернення ОА не передбачає поновлення завершеного ДР. Діючий КПК чітко відмовився від інституту додаткового розслідування. КПК не передбачає не лише обов'язку, але й можливості відновлення ДР у випадку повернення ОА [7].

Поза межами правового регулювання залишилось питання відновлення строків ДР у разі повернення ОА. Так, у постанові від 18.11.2022 (справа № 753/6486/21; провадження № 51-5845км21) ВС зазначив, що повернення ОА прокурору не є підставою для продовження строку досудового розслідування, оскільки відповідно до статті 295 КПК строк ДР бути продовжений, якщо додатковий строк необхідний для отримання доказів, які можуть бути використані під час судового розгляду [7].

Однак уже в Постанові від 08.11.2022 (справа № 636/336/21; провадження № 51-5720км21) ВС зазначив, що перший раз сторона обвинувачення звернулась з ОА до суду в останній день строку досудового розслідування. Поновлене нею розслідування, навіть за найбільш сприятливого для сторони обвинувачення підрахунку строку, тривало більш ніж один день. Таким чином, повторне направлення ОА до суду відбулося поза межами цього строку [8].

І повністю протилежний висновок з цього ж приводу міститься у постанові від 18.05.2023 (справа № 484/3868/15-к; провадження № 51-591км23) де ВС зазначив, що з часу повернення прокурору ОА строк досудового розслідування продовжився [9].

У разі повернення судом ОА, який не відповідає вимогам КПК, повноваження прокурора (курсив мій С.Ш.) обмежені лише усуненням його недоліків [11]. У такому випадку недоліки ОА повинен усувати прокурор, оскільки після первинного звернення до суду з обвинувальним актом стадія досудового розслідування закінчена, відповідно будь-які повноваження слідчого уже припинені. Крім того, у ч. 1 ст. 291 КПК зазначено, що обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим, дізнавачем.

Повністю підтримуємо думку висловлену М. В. Сийпюкі, який вважає, що метою повернення обвинувального акту є його приведення у відповідність до вимог положень ст. 291 КПК [12, с. 301]. При цьому суд, який прийняв рішення про повернення ОА не має права давати будь-яких вказівок, особливо щодо проведення СРД, як це мало місце під час повернення кримінальної справи за КПК України 1960 року, оскільки як слушно зазначає В.В. Михайленко, на практиці це набувало форми вказівок, які надавалися судом прокурору чи органу досудового розслідування і були спрямовані на збирання більш міцної обвинувальної бази [5].

Не визначив також законодавець часових меж, які надаються для усунення недоліків ОА та повторного звернення з ним до суду. Тому, як слушно з цього приводу зазначає І. В. Гловюк, ряд питань, які розглядалися ККС ВС, і які розглядаються натеper, торкаються строків досудового розслідування, обумовлені, зокрема, невизначеністю темпоральних питань при поверненні ОА прокурору [2, с. 13].

Свого часу ця прогалина була «заповнена» листом ВССУ від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12 де було зазначено, що про повернення ОА прокурору суд постановляє відповідну ухвалу, якою зобов'язує прокурора усунути виявлені недоліки протягом визначеного ним розумного строку, який має бути достатнім для виправлення допущених недоліків [3]. Цей же підхід підтримав ВС у постанові від 07.12.2022 (справа № 681/1033/20; провадження № 51-717км22) вказавши, що положення КПК не містять конкретного строку, у який прокурор повинен усунути встановлені судом недоліки ОА, а тому такі недоліки повинні бути усунуті в межах розумного строку [12].

За підсумками проведеного дослідження вважаємо, що єдиною підставою для повернення ОА є його невідповідність вимогам КПК, Усунути ці недоліки повинен виключно прокурор упродовж розумного строку, який не повинен перевищувати 3 днів, від дня надходження ОА прокурору. Повернення ОА не передбачає поновлення стадії ДР та відповідно не поновлює її строків і не надає можливості проведення СРД.

Література

1. Глиняний О. В. Повернення обвинувального акта прокурору: теоретичний та практичний аспект URL : <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-2.22> (дата звернення 11.09.2023);
2. Гловюк І. В. Деякі питання тлумачення норм щодо строків досудового розслідування у практиці ККС ВС. Кримінальний процесуальний кодекс України: десятиліття реалізації і проблеми сьогодення: збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди

10-річчя вступу в дію Кримінального процесуального кодексу України (18 листопада 2022 року, м. Львів). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022. С. 13-22;

3. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12 Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12#Text> (дата звернення 11.09.2023);

4. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2016. 228 с.;

5. Михайленко В. Повернення обвинувального акта прокурору: проблеми розуміння, тлумачення та застосування / Юридична газета on line // URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/povernennya-obvinuvalnogo-akta-prokuroru-problemi-rozuminnya-tlumachennya-ta-zastosuvannya.html> (дата звернення 11.09.2023);

6. Постанова Верховного Суду від 14.02.2023 (справа № 543/391/20; провадження № 51-1718км22) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109075116> (дата звернення 11.09.2023);

7. Постанова Верховного Суду від 18.10.2022 (справа № 753/6486/21; провадження № 51-5845км21) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940481> (дата звернення 11.09.2023);

8. Постанова Верховного Суду від 08.11.2022 (справа № 636/336/21; провадження № 51-5720км21) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251728> (дата звернення 11.09.2023)

9. Постанова Верховного Суду від 18.05.2023 (справа № 484/3868/15-к; провадження № 51-591км23) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110999559> (дата звернення 11.09.2023);

10. Постанова Верховного Суду від 07.12.2022 (справа № 681/1033/20; провадження № 51-717км22) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834075> (дата звернення 11.09.2023);

11. Постанова Верховного Суду від 26.10.2022 (справа № 686/10785/16-к; провадження № 51-1321км22) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107023962> (дата звернення 11.09.2023);

12. Сийплікі М. В. Повернення обвинувального акту прокурору : сучасні проблеми та шляхи вирішення. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 2. С.298 – 301;

13. Ухвала Ордонікідзевського районного суду м. Харкова від 30.07.2015 (справа № 644/6972/15-к; провадження № 1-кп/644/458/15) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50181367> (дата звернення 11.09.2023);

14. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 22.06.2017 (справа № 756/2501/17; провадження № 1-кп/756/420/17) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67370017> (дата звернення 11.09.2023).

МЕДІАЦІЯ, КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕДІАТОРА: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Т. П. Валянська

Дослідження присвячена питанням правового регулювання підготовки медіаторів в Україні, зокрема, компетентностям медіатора. Встановлено, що законодавством не передбачено переліку компетентностей медіатора як і вимог щодо освітньої програми медіаторів.

Ключові слова: *медіація, вирішення спорів, компетентності, навчальна програма.*

Під час дії воєнного стану медіація, як сучасний спосіб вирішення спорів, має суттєві переваги, серед яких: економія часу; нижча за судову вартість процесу вирішення; забезпечення можливості впливати кожній стороні конфлікту на результат; конфіденційність процедури; можливість збереження або відновлення взаємин з стороною конфлікту; можливість запобігти виникненню подібних конфліктів у майбутньому; висока ймовірність виконання рішення (у випадку успішної медіації) [1, с. 80-84].

В ЗУ «Про медіацію», зокрема, у Розділі II. «Статус медіатора» закріплено вимоги, щодо підготовки медіатора та зазначено, що програма базової підготовки медіатора має включати теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок [2].

В Україні, на думку законодавця, підготовку медіаторів можуть здійснювати суб'єкти освітньої діяльності, якими, відповідно до ст. 1 ЗУ «Про освіту», є фізичні або юридичні особи (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадять освітню діяльність [3]. Ці ж суб'єкти, що здійснюють підготовку у сфері медіації, видають документ (сертифікат), що засвідчує таку підготовку, до якого, додається перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей. Також, суб'єкти освітньої діяльності, що здійснюють підготовку медіаторів, ведуть реєстри своїх випускників, в яких зазначаються відомості, передбачені ст. 10 ЗУ «Про медіацію» [2].

Водночас, законодавцем не передбачено єдиних мінімальних вимог щодо змісту навчальних програм з підготовки медіаторів.

У своєму дослідженні Кузів М. З. розглядає п'ять специфічних блоків медіаторської компетентності: 1) теоретичні знання в галузі конфліктології (педагогічної, юридичної, психологічної, соціологічної тощо); 2) володіння соціальними технологіями профілактики, управління, мінімізації деструктивних форм конфлікту; 3) формування професійного типу мислення, що включає рефлексивність, методологічність, об'ємність, креативність; 4) володіння технологіями психогігієни і стресостійкості в конфліктах; 5) виконання етичного кодексу медіатора-практика [4, с. 38-42].

До характеристик медіаторської компетентності належить: високий ступінь інтелектуальної та емоційно-психологічної напруженості; гнучкість форм проведення занять в режимі експерименту; загострення реальних протиріч і конфліктів у процесі навчання; поява непередбачених результатів, під якими маються на увазі нові ідеї, відносини, погляди, методики, теоретичні схеми тощо; можливість переходу на якісно новий рівень розвитку технологій прийняття управлінських рішень у конфліктних ситуаціях тощо [3].

Конфлікт може бути розглянутий як метод і використовуватися для формування медіаторської компетентності. «Конфлікт-метод» – це шлях пізнання і спосіб побудови раціональної діяльності, а також освоєння конфліктної дійсності з метою мінімізації деструктивних елементів у конфлікті і переведення його в соціально-позитивне русло. Він дозволяє: провести діагностику ситуації на мікрорівні; дати необхідні засоби і методи роботи з самими учасниками конфлікту; розвивати рефлексивне мислення; мінімізувати руйнівні наслідки; виробляти стресостійкі якості в конфлікті; сприяти розвитку конфліктологічної компетенції [4, с. 38-42].

Національною асоціацією медіаторів України в рамках проекту Нове правосуддя було розроблено Основні засади навчання базовим навичкам медіаторів, з метою окреслення мінімальних вимог до навчання медіаторів та задля забезпечення належної якості надання ними послуг з медіації.

Відповідно до Основних засад навчання базовим навичкам медіатора, розроблених Національною асоціацією медіаторів України в рамках проекту Нове правосуддя [6, с.13-17] до

переліку основних компетентностей медіатора входять конфліктологічна, комунікативна, процедурна, рефлексивна та правова компетентності.

З огляду на те, що ЗУ «Про медіацію» не передбачено вимог як щодо освітнього рівня медіатора, так і щодо змісту (компетентностей) навчальних програм з підготовки медіаторів як і переліку основних компетентностей, вбачається висновок, про те, що такий стан речей у підсумку не сприятиме як ефективності медіації загалом, так і професійності медіаторів зокрема. У зв'язку із цим, першочерговим завданням на шляху інституціоналізації медіації є законодавче закріплення вимоги щодо освітнього рівня медіаторів та щодо змісту навчальних програм з підготовки медіаторів.

Література

1. Карпінська Н. Правове регулювання навчання медіаторів в Україні: досвід ЄС. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: Тези доповідей за матеріал. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 27-28 квітня 2023 року) / відп. ред. Я. І. Ленгер, А. М. Земко. Луцьк: ВІП ЛНТУ, 2023. С. 80-84

2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

3. Про освіту: Закон України від 05.07.2017 № 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua>

4. Кузів М. З. Компетентність медіатора та її особливості. *Психолого-педагогічні науки*. № 3. 2019. С. 38-42

5. Основні засади навчання базовим навичкам медіатора [За заг. ред. К. Б. Наровської]. К.: Видавець В. Захаренко. 2019. 32 с.

Valianska T. Mediator's competences: legal aspect. *The study is devoted to the issues of legal regulation of mediator training in Ukraine, in particular, mediator competencies. The author establishes that the legislation does not provide for a list of mediator's competencies or requirements for the mediator's educational programme.*

Keywords: *mediation, dispute resolution, competencies, curriculum.*

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПСИХОЛОГА СПЕЦІАЛІСТА ТА ЕКСПЕРТА

В. С. Грачук

У дослідженні розкрито зміст ефективної комунікації психолога з дитиною за алгоритмом: “Безпечне місце” – “Безпечний дорослий” – “Дитина у безпеці”.

Зроблено висновок про необхідність запровадження відповідного Ресстру психологів навчених працювати з дітьми, які постраждали від насильства, до якого мають ввійти фахівці з галузі дитячої психології з наявним практичним досвідом, що сприятиме попередженню травмування дитини та забезпечуватиме найкращі інтереси дитини.

Ключові слова: *психолог, експерт, спеціаліст, психологічне насильство, воєнні дії, кримінальний процес.*

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, станом на 24 січня 2023 року в Україні від збройної агресії росії постраждали 1373 дитини, це ті діти, які загинули або отримали поранення. Ще 14 578 дітей депортовані, а 343 вважаються зниклими безвісти. Водночас, встановити реальну кількість постраждалих дітей у зонах активних воєнних дій та на окупованих територіях поки що неможливо [1].

Оскільки діти – особливо уразлива категорія населення, дотримання їхніх прав та законних інтересів залишається одним із пріоритетів держави. Відповідно до міжнародних стандартів, у всіх діях стосовно дітей першочергова увага має приділятися найкращому забезпеченню інтересів дитини, а в умовах збройного конфлікту, війни – мінімізації їх негативних наслідків. Усі міжнародні документи стверджують, що дитина, котра перебуває в зоні збройного конфлікту, однозначно

травмується психологічно, а отже її можна віднести до категорії дітей, що постраждали від психологічного насильства.

Вбачається, що серед основних способів виявлення психологічного насильства [2], таких як аналіз поведінки, спілкування, опитування батьків, піклувальників, вихователів, сусідів та близьких, вивчення історії життя, документації, інших джерел інформації, велика роль належить саме спілкуванню психолога із дитиною.

Для ефективної комунікації з дитиною спеціалістом має бути дотримана формула ефективної взаємодії з дитиною: “Безпечне місце” – “Безпечний дорослий” – “Дитина у безпеці”.

“Безпечне місце” є прогнозоване для дитини: дитина отримала повну інформацію, що з нею буде відбуватись, хто буде присутній та яка роль присутніх осіб, так само дитина розуміє, що від неї очікується, це місце, де не відбувається жодного насильства над дитиною; місце є безпечне для дитини [фізично]; місце максимально підготовлене для взаємодії: наявні меблі відповідно до віку дитини, олівці, папір, іграшки тощо.

“Безпечний дорослий” це дорослий, який знає та враховує вікові та індивідуальні особливості дитини, а так само її психологічний стан; дорослий, який взаємодіє з дитиною “на рівні”; дорослий, який уміє розпізнавати потреби дитини та забезпечує захист прав та інтересів дитини; дорослий, який ставиться доброзичливо до дитини та проявляє емпатію. У свою чергу, емпатія розуміння того, що відчуває дитина під час розповіді про насильство; відчуття вібрації емоції, з якою дитина розповідає; розуміння потреб дитини. Емпатія полягає в допомозі дитині впоратися зі страхом, пов’язаним із раніше пережитим негативним досвідом та з самою ситуацією розповіді про насильство.

“Дитина у безпеці” – дитина, яка відчуває себе захищеною та перебуває у стані спокою; дитина має контроль над власним життям: розуміє, що відбуватиметься, до кого може звернутися по допомогу, може управляти власними емоціями та відтворювати події, що відбувалися з нею раніше; поруч дитина має уважного та турботливого дорослого; відсутність об’єктивних та суб’єктивних загроз [3 с. 19-22].

Бажаними у поведінці психолога при комунікації із дитиною яка пережила психологічне насильство є дотримання наступних правил: звертання спокійним тоном, часте звертання по імені, повільна мова, на початку задавання простих та відкритих запитань, які мають бути короткими, постійне спостереження за реакцією та розумінням дитини, використання слів та фраз із словникового запасу яким оперує дитина, тощо. Водночас, необхідно уникати стрімких переходів з теми на тему, задавання одночасно складних запитань, задавання двох і більше запитань підряд, інтенсивної жестикуляції та міміки, абстрактних термінів, виразів, які змінюють своє значення залежно від місця й часу (“тут”, “там”, “раніше”, “пізніше»); термінів, які описують співвідношення (“більше”, “менше”, “швидше”), особливо коли працюєте з дітьми дошкільного віку та молодшого шкільного віку [4, с. 22-33].

Враховуючи реалії воєнного стану в Україні, дуже важливо мати підготовлених професіоналів як частину загальної системи юстиції, які знають, як правильно розмовляти з дітьми і як отримати необхідну для встановлення істини інформацію з урахуванням найкращих інтересів дитини. У більшості країн, де існує правосуддя, дружнє до дитини, використовується експертиза психологів, що критично важливо й на часі для України, особливо зараз.

З огляду на зростання кількості повідомлень про дітей, які постраждали від військових злочинів та актуалізації потреби у забезпеченні доступу психологів до слідчих дій на території всієї країни, як офлайн, так і онлайн, з метою надання дітям необхідної підтримки та допомоги, мінімізації ризику повторної травми Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх, Офісом Генерального прокурора України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією України, Міністерством юстиції України, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Координаційним центром із надання безоплатної правової допомоги та ГО «Всеукраїнський громадський центр “Волонтер” було зініційовано створення Реєстру психологів, навчених працювати з дітьми, які постраждали від насильства [5].

Вважаємо, що критеріями включення психолога до Реєстру має бути наявність вищої психологічної освіти, досвід роботи з дітьми, висока готовність та мотивація долучатися до такої діяльності.

Резюмуючи викладене, з упевненістю можна стверджувати, що комунікація психологів із дітьми постраждалими від будь якого виду насильства має відбуватися відповідно до уніфікованих вимог, та після опанування спеціальної навчальної програми.

Разом з тим, в сучасних умовах дуже гостро відчувається потреба в застосуванні у роботі слідчих ефективних механізмів якнайкращого забезпечення прав дитини. Хоча залучення психологів до участі у кримінальному провадженні не є новелою, проте, робота із психологами, які пройшли спеціальне навчання, матиме для слідчих ряд суттєвих переваг щодо встановлення ефективної комунікації з дитиною та організації ефективного досудового розслідування з огляду на особливості дитини та того, що з нею сталося. Також, одним із найважливіших аспектів є те, що психологами мають бути фахівцями у галузі саме дитячої психології і мати суттєвий досвід роботи у зазначеному напрямі. Залучення до кримінального процесу саме таких психологів дозволило б попередити повторне травмування дитини та сприяло б встановленню істини у справі [5].

Література

1. Ірина Виговська. Як війна впливає на дітей і як вони реабілітуються URL: <https://www.the-village.com.ua/village/children/children-experience/335423-pro-vpliv-viyni-na-ditey>
2. Запобігання та протидія домашньому насильству над дітьми та молоддю. Навчально-методичні матеріали розроблені МБФ “Українська фундація громадського здоров’я” в рамках проекту “Комплексний підхід до вирішення проблем гендерно зумовленого насильства щодо дівчат, хлопчиків, жінок і чоловіків у східних регіонах України”, 2023. Київ. МБФ “Українська фундація громадського здоров’я”, Unicef, Usaid. 48 с.
3. Сексуальне насильство щодо дитини, координація дій / Упорядн. Бугаєць Тамара, Ковальова Олена, Пашко Наталія. 2022. ВГЦ “Волонтер”, Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 35 с.
4. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою “Зелена кімната” для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с.
5. Юридична газета. В Україні з’явиться Реєстр психологів, навчених працювати з дітьми, які постраждали від насильства. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-zyavitsya-reestr-psiologiv-navchenih-pracuyuvati-z-ditmi-yaki-postrazhdali-vid-nasilstva.html>

Hrachuk V. Psychological violence against children affected by war and armed conflicts: peculiarities of the work of a specialist and expert psychologist. *The study reveals the content of effective communication between a psychologist and a child according to the algorithm: "Safe place" - "Safe adult" - "Child is safe".*

It is concluded that it is necessary to introduce an appropriate Register of psychologists trained to work with children who have suffered from violence, which should include specialists in the field of child psychology with practical experience, which will help prevent child trauma and ensure the best interests of the child.

Keywords: *psychologist, expert, specialist, psychological violence, military actions, criminal proceedings.*

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ВПО ТА ДІТЯМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Н. В. Карпінська

У тезах висвітлено питання правового регулювання психологічного насильства дитини яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, її правового статусу. Виокремлено та охарактеризовано основні проблеми психологічного характеру з якими зіткнулися ВПО, у тому числі діти які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Ключові слова: *конфлікт, психологічна допомога, правове регулювання, воєнні дії, психологічне насильство.*

Статтею 38 Конвенції про права дитини, передбачено, що Держави-учасниці зобов’язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними. Однак, воєнні дії російської федерації призводять до систематичного порушення прав дітей.

Згідно Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268 із змінами від 01.06. 2023[1], які були внесені у зв'язку із збройною агресією російської федерації що призвела до тимчасової окупації частини території України, а також до того, що на сході України гинуть, отримують поранення та зазнають різних видів насильства діти, та відповідно до частини шостої статті 30-1 Закону України “Про охорону дитинства”[2] законодавцем регламентовано виключні підстави для отримання вище зазначеного статусу. Відтак, право на отримання статусу має дитина, а також особа, яка на час воєнних дій, збройних конфліктів, збройної агресії російської федерації не досягла 18 років (повноліття), і в результаті: 1) отримали поранення, контузію, каліцтво; 2) зазнали фізичного, сексуального насильства; 3) були викрадені або незаконно вивезені за межі України; 4) залучалися до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань; 5) незаконно утримувалися, у тому числі в полоні; 6) зазнали психологічного насильства [2].

Відповідно до “Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів під психологічним насильством, якого зазнала дитина внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів розуміються моральні та психологічні страждання (травми) дитини, що не потребують доведення, і які вона перенесла внаслідок її проживання/перебування в умовах воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації, її внутрішнього переміщення або переміщення за кордон, як наслідок залишення свого місця проживання/перебування у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, а також загибелі (зникнення безвісти), потрапляння у полон, смерті внаслідок отриманих у результаті збройного конфлікту поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном її батьків або одного з них – із числа цивільних осіб, а також її батьків або одного з них – з числа осіб, визначених пунктом 2 Порядку надання статусу члена сім’ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 740 [3].

За результатами діяльності в рамках реалізації проекту МБФ “Українська фундація громадського здоров’я” за підтримки UNICEF щодо надання психологічної, юридичної, медичної та соціальної допомоги мобільними мультидисциплінарними командами для ВПО та для дітей з сімей військовослужбовців, учасниками якого є автор цього дослідження, було виокремлено основні проблеми психологічного характеру з якими зіткнулися психологи та які потребували професійного втручання і допомоги:

- тривожність. Усі діти, навіть ті, які не зазнали безпосередньо травми, характеризуються підвищеним рівнем тривожності, страхом смерті, страхом за життя батьків (особливо, коли один із батьків мобілізований до лав ЗСУ). Такі ознаки тривожних станів як страх перед майбутнім, проблеми зі сном, кошмари, проблеми з пам’яттю та концентрацією частіше фіксувалися у дітей старшого шкільного віку, а відображення травмуючих подій в іграх та творчості спостерігалось серед дітей у віці – 5-10 років;

- фаталізм. Великій кількості дітей характерне застрягання у травмі сьогодення (відсутнє уявлення про життя як цілісність, відсутність планів на майбутнє, не мають чіткої відповіді на запитання “навіщо вчитися”, “що планую в майбутньому” і т.д.);

- проблеми із соціалізацією. Більшість дітей ВПО не відвідують очно школу, навчання відбувається online. Проблеми соціалізації дітей ВПО, особливо при переміщенні у західні регіони пов’язані із незнанням української мови (діти скаржились на акти агресії по відношенню до них простих перехожих (в парку, на вулиці, на дитячому майданчику), коли чули російську мову). У зв’язку з тим, діти втрачають соціальні навички, замикаються, відчувають самотність;

- віртуалізація життя. Вище зазначені проблеми із соціалізацією, відчуття породжені сприяють збільшенню часу проведеного за гаджетами, в соціальних мережах, інтернеті загалом, і як наслідок проживання уявного життя та проблеми із соціалізацією;

- відчуття ірраціональної провини. У дітей ВПО та дітей з сімей військовослужбовців часто спостерігаються депресивні стани, суїцидальні настрої, акти самоагресії, булемії, енурези, втрата мови, розлади сну, панічні атаки, obsesивно-компульсивні розлади, причиною яких є відчуття провини за війну, за втрату когось із близьких, втрату дому, розлучення батьків у результаті вимушеного переїзду, тощо;

- злість, агресія. За даними соціологічного опитування проведеного Соціологічною групою "Рейтинг" серед матерів українських дітей віком від 3 до 17 років – у 41 % дітей зросла дратівливість. А спалахи гніву та агресії є відносно поширеною проблемою серед 38 % дітей [4], 60% дітей були свідками або учасниками різноманітних подій, пов’язаних з війною, а отже зазнали психологічного насильства.

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19?lang=en> (дата звернення: 17.10.2022)
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
3. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
4. Мельник М. Прикладні аспекти співвідношення кримінально-правового і кримінологічного прогнозування / М. Мельник // Право України. 2005. № 3. С. 64-67.
5. Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / М. Г. Арманов, О. О. Книженко, Н. М. Ярмиш та ін. К.: Національна академія прокуратури України, 2017. 392 с.

Karpinska N. Psychological assistance to internally displaced persons and children affected by military operations and armed conflicts. *The thesis highlights the issues of legal regulation of psychological violence against children affected by war and armed conflicts, their legal status. The main psychological problems faced by internally displaced persons, including children affected by war and armed conflicts, are identified and characterised.*

Keywords: *conflict, psychological assistance, legal regulation, military operations, psychological violence.*

ЗАСТОСУВАННЯ АДВОКАТОМ МЕТОДИК МЕДІАЦІЇ ПІД ЧАС СУПРОВОДЖЕННЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

О. В. Киришко

Досліджено роль навичок медіації в роботі адвоката під час супроводження розірвання шлюбу. Виявлено основні переваги застосування медіації в сімейних спорах. Запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання медіації в роботі адвоката під час розірвання шлюбу. Зроблено висновок про необхідність запровадження медіації як обов'язкового інституту при вирішенні сімейних спорів.

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, сімейний спір, медіатор, медіація.*

З дитинства нас вчать, що сім'я є головним багатством. Прививають, те, що сім'я має бути щасливою, міцною, і якщо ти взяв шлюб, то це має бути на все життя. Як говориться: “і в горі і в радості”. На жаль, в сучасному світі та зокрема в Україні збільшується тенденція розлучень. І на скільки успішним буде розлучення, часто залежить від того наскільки довго сторони перебувають в конфлікті один з одним. Часто сторони звертаються до адвоката, коли вже відсутній контакт з іншим з подружжя, коли вже емоції говорять за клієнта, коли вже “готові йти до кінця”. І саме в таких випадках ефективним інструментом вирішення спору можуть стати навички медіатора або адвокат може рекомендувати сторонам залучити в процес медіатора.

Відповідно до ч. 1 ст. 24 Сімейного кодексу України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка [1]. Коли закінчується згода, саме тоді припиняється шлюб, проте часто юридично це відбувається набагато пізніше.

Однією з основних причин розірвання шлюбу є конфлікти та відсутність спілкування. Як писав Чарльз Ліксон: «Якщо у вашому житті немає конфліктів, то перевірте, чи є у вас пульс». І досить часто в практиці можна уникнути розірвання шлюбу вже в процесі. Медіація відноситься до альтернативних способів вирішення спорів та вже отримала широке визнання в світі, часто застосовується на практиці та дозволяє запобігти розвитку негативних наслідків уже на початковій стадії виникнення спору і допомагає уникнути складнощів при розірванні шлюбу.

Завершення подружнього зв'язку в більшості - це болючий процес, а особливо, коли є діти. Основною метою медіації під час розлучення є можливість досягти домовленостей в процесі та правильно розійтися за законом. Звертання за допомогою до медіації не збереже від болю і не

перетворить розлучення на приємну процедуру, але конструктивне співробітництво між чоловіком і жінкою у процесі розлучення суттєво може полегшити прийняття нових умов. Часто подружжя перебуваючи в конфлікті і прийнявши рішення розірвати шлюб продовжують проживати разом. В більшості в таких випадках процес розлучення проходить складніше.

Все частіше сімейні адвокати використовують техніки медіації під час вирішення спорів з приводу розірвання шлюбу. Термін «медіація» має походження від латинського слова *mediatio* (посередництво). У соціальній психології медіацію розуміють як специфічну форму регулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів; технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони; певний підхід до розв'язання конфлікту, в якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес, щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємно прийняттого вирішення спірних питань [2].

Законодавець визначив медіацію - як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [3].

На сьогодні відмінною особливістю медіації від надання правової (правничої) допомоги є те, що в медіації приймає участь дві сторони, а структурованість процедури проведення переговорів, саме чітка послідовність кроків процедури медіації може допомогти адвокату провести сторони до досягнення домовленостей. Обов'язком адвоката при наданні правової (правничої) допомоги клієнту є донести клієнту всі можливі шляхи руху до поставленої клієнтом мети, включаючи будь-які альтернативні способи вирішення спору. Правила адвокатської етики також передбачено, що адвокат за можливості сприяє досудовому та позасудовому порядку врегулювання спорів між клієнтом та іншими особами [4].

Для багатьох пар медіація – це спосіб розлучитися і залишитися друзями. Особливо - це важливо в сім'ях де є діти. Адже потреба в згоді і турботі про майбутнє своїх дітей буде існувати всі роки після розлучення.

Адвокати на відміну від медіатора на початку роботи позбавлені можливості одночасного контакту з двома сторонами, бо в більшості це рішення прийняте однією зі сторін подружжя.

На сьогодні процедура медіації є структурованою і слідує поступовими етапам, кожен з яких допомагає ефективно вирішити спір подружжя, яке прийняло рішення розірвати шлюб. Законодавець має врахувати необхідність введення обов'язкового навчання сімейних адвокатів медіації. Медіація в розлученні є важливим інструментом для сприяння згоді та турботі про майбутнє дітей після розлучення. Вона допомагає подружжям знайти конструктивний шлях до розлучення і може полегшити перехід до нових умов життя.

Література

1. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. No 1(5). С. 158–172. URL: http://vru.gov.ua/Docs/visnik05_12.pdf
3. Закон України “Про медіацію” від 16.11.2021 року No 1875-IX. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>
4. Правила адвокатської етики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17>

Kyryshko O. Application of mediation techniques by a lawyer during divorce proceedings. The role of mediation skills in the work of a lawyer during divorce proceedings has been examined. The primary advantages of utilizing mediation in family disputes have been identified. Proposed avenues for enhancing the legal regulation of mediation in the context of divorce proceedings by lawyers. It is concluded that the introduction of mediation as a mandatory institution in resolving family disputes is necessary.

Keywords: *alternative settlement of controversy, family disputes, mediator, mediation.*

МЕДІАЦІЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ

М. А. Хлистік

Автором проведено порівняльну характеристику та розглянуто основні відмінності медіації як процедури позасудового вирішення конфліктів (спорів) та процедури врегулювання спору за участю судді, яка проводиться для досягнення сторонами мирного врегулювання спору до початку розгляду справи по суті у судовому провадженні.

Ключові слова: медіація, врегулювання спору за участю судді, примирні процедури.

Ідеї примирення сторін конфліктів завжди супроводжували розвиток будь-якої правової держави. Як наслідок, наприкінці 2017 року у процесуальних кодексах України були закріплені нововведення щодо мирного вирішення спорів у судах, зокрема з'явилися статті, присвячені такій процедурі, як врегулювання спору за участю судді (ст.ст. 201-205 Цивільного процесуального кодексу України, 186-190 Господарського процесуального кодексу України, 184-188 Кодексу адміністративного судочинства України), а у грудні 2021 року набув чинності Закон України «Про медіацію» (далі - Закон), у якому визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфліктів (спорів). З огляду на те, що досить часто ці дві процедури ототожнюють, а в окремих випадках примирення сторін за участю судді нерідко називають «судовою медіацією», є необхідність розглянути порівняльну характеристику цих двох інститутів та звернути увагу на їхні особливості та основні відмінності.

У Законі медіація визначена як позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1]. Проводить цю процедуру медіатор - спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа. На відміну від медіації визначення поняття «врегулювання спору за участю судді» у законодавстві не міститься, проте зі змісту вказаних вище статей процесуальних кодексів, які присвячені цій процедурі, вбачається, що проводиться вона для досягнення сторонами мирного врегулювання спору до початку розгляду справи по суті у судовому провадженні. Врегулювання спору за участю судді проводиться суддею, у провадженні якого перебуває справа, а у випадку колегіального розгляду справи - суддею, який здійснював підготовку справи до розгляду [2; 3; 4].

Розглянуті процедури мирного врегулювання спору мають певні спільні ознаки, як от: і медіація, і врегулювання спору за участю судді проводяться за умови взаємної згоди сторін спору на участь у цих процедурах; інформація, отримана сторонами, суддею, медіатором та іншими учасниками під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною; сторона (сторони) врегулювання спору можуть у будь-який момент відмовитись від участі у цих процедурах.

Проте існує ряд відмінностей, які суттєво відрізняють врегулювання спору за участю судді від медіації:

1. Медіатор, як і сторони спору, може у будь-який момент відмовитись від участі у медіації, натомість суддя, який проводить процедуру врегулювання спору, не має такого права.

2. Під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам поради юридичного змісту та рекомендації, проте може надавати окремі роз'яснення та пропонувати шляхи мирного врегулювання спору. Медіатор, навпаки, не може рекомендувати сторонам медіації той чи інший варіант врегулювання спору та надавати консультації щодо прийняття рішення по суті конфлікту, але має право надавати консультації та рекомендації щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів.

3. Строки врегулювання спору за участю судді чітко визначені законодавством та не можуть перевищувати 30 днів, у той час, як проведення медіації нормативно не обмежено часовими рамками, сторони самі регулюють тривалість цієї процедури.

4. Сторони самостійно обирають медіатора для проведення медіації, а врегулювання спору за участю судді проводить суддя, на розгляді якого перебуває справа, і сторони позбавлені можливості здійснювати вибір.

5. Законом встановлено вимоги до спеціальної підготовки медіатора, зокрема, ним може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора за програмою обсягом не менше 90 годин навчання, яка включає теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок (не менше 45 годин), та отримала відповідний сертифікат про набуття необхідних компетентностей. Вимоги щодо проходження спеціальної підготовки суддями, які проводять врегулювання спору, законодавчо не встановлені.

6. У процесі медіації допускається участь двох і більше медіаторів (так звана co-mediation), натомість врегулювання спору за участю судді проводиться суддею одноосібно навіть тоді, коли справа розглядається колегіально.

7. Врегулювання спору за участю судді проводить кваліфікований юрист, представник судової гілки влади, у той час як для медіатора наявність юридичної освіти не є обов'язковою, крім того медіатор не належить до жодної гілки влади та є незалежним, може надавати послуги з медіації на платній чи безоплатній основі, за наймом, через суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, через об'єднання медіаторів або індивідуально [1].

8. Завершення врегулювання спору за участю судді може мати конкретні правові наслідки: укладення мирової угоди, звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, відмову позивача від позову чи визнання позову відповідачем, крім того ухвала суду про затвердження мирової угоди є виконавчим документом, що уможливорює виконання її у примусовому порядку. Натомість угода за результатами медіації не має подібних юридичних зобов'язань та не є виконавчим документом.

Перераховані вище особливості медіації та врегулюванням спору за участю судді є лише частиною відмінностей між цими процедурами мирного врегулювання спорів, проте цієї порівняльної характеристики уже достатньо для того, щоб зрозуміти, наскільки різні ці процеси і наскільки корисним може бути їх подальше дослідження та аналіз практичного застосування.

Література

1. Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n133> (дата звернення: 15.09.2023).

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06 лист. 1991 р. (у редакції від 07.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20230907> (дата звернення: 15.09.2023).

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. (у редакції від 07.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.09.2023).

4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004р. (у редакції від 07.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20230907> (дата звернення: 15.09.2023)

Khlystik M. Mediation and dispute settlement with the participation of a judge: features and main differences. *The author conducted a comparative characterization and considered the main differences of mediation as a procedure for out-of-court resolution of conflicts (disputes) and a dispute settlement procedure with the participation of a judge, which is conducted to achieve a peaceful settlement of the dispute by the parties before the start of consideration of the case on its merits in court proceedings.*

Keywords: *mediation, dispute settlement with the participation of a judge, conciliation procedures.*

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

<i>Булавіна С. Є.</i> Історико-правові основи розбудови українського громадянського суспільства.....	3
<i>Гламазда П. В.</i> Нормативно-правове забезпечення військового будівництва в Українській Державі доби гетьманату Павла Скоропадського.....	5
<i>Кравчук М. А.</i> Вони були першими (до історії становлення юридичного факультету)	7
<i>Крисяк Ю. П.</i> Соціокультурна природа права	8
<i>Юхимюк О. М., Господарик І. В.</i> Концепції принципів права в світлі іспанської наукової доктрини.....	11
<i>Яцишин М. М.</i> Генезис формування культурно-освітніх традицій Волині.....	13
<i>Яцишин Н. П.</i> Іноземна мова професійна як складова у підготовці фахівця у галузі права.....	15

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ВІЙНИ

<i>Колесниченко Н. О.</i> Шляхи дотримання принципу верховенства права в судочинстві при співвіснуванні суперечливих норм одного ієрархічного рівня.....	19
<i>Конончук І. М.</i> Правовий статус освітнього омбудсмена в Україні.....	21
<i>Кравчук В. М.</i> Правотворча діяльність глави держави: окремі аспекти конституційної доктрини.....	23
<i>Mishyna N.</i> Researching role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments	25
<i>Мосійчук Л. М.</i> Порядок призначення на посаду суддів: до питання періодизації.....	26
<i>Новосад І. В.</i> Міжнародні стандарти у системі місцевого самоврядування	28

ЦИВІЛЬНЕ, СІМЕЙНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО

<i>Гловацька А. В.</i> Договір про поділ спадкового майна як один із видів договорів у спадковому праві.....	31
<i>Гусак О. П., Гусак Т. П.</i> Фотографічний твір та фотографії: особливості режиму правової охорони за законодавством України та зарубіжних країн	33
<i>Капітанюк О. В., Спесівцев Д. С.</i> «Цивільне право» як об'єкт спору і судового захисту: концептуальні підходи до правової кваліфікації в практиці ЄСПЛ.....	36
<i>Міліщук Н. С.</i> Визнання дійсним договору купівлі-продажу транспортного засобу та визнання права власності у контексті недотримання форми договору.....	38
<i>Мохнюк М. В., Демчук А. М.</i> Розумні контракти: сутність, особливості, переваги	40
<i>Самчук-Колодяжна З. Ф.</i> Актуальні питання правового регулювання фіксації шкоди, завданої цивільному населенню пошкодженням будівель та споруд внаслідок збройної агресії РФ	42
<i>Книш З. І., Книш С. В.</i> Нормативно-правове регулювання компенсації шкоди завданої майну внутрішньо переміщених осіб в результаті воєнних дій	44
<i>Старчук О. В.</i> Нотаріальна форма договору реєстрованого партнерства	47
<i>Степчук М. Р.</i> Окремі проблеми юридичного механізму відшкодування шкоди завданої знищенням або пошкодженням нерухомого майна у ході бойових дій на території України.....	49
<i>Чубоха Н. Ф.</i> До питання свободи у цивільному праві.....	51

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТРУДОВЕ ПРАВО

<i>Вознюк Н. І.</i> До питання про перспективні напрямки реформи соціальної сфери в умовах післявоєнного відновлення України.....	54
<i>Корнієнко П. С.</i> Міжнародні стандарти соціального права: сучасний стан та перспективи розвитку	56
<i>Якушев І. М.</i> Забезпечення принципу рівності при вступі у трудові правовідносини	57

ЕКОЛОГІЧНЕ, АГРАРНЕ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

<i>Гордійчук М. А.</i> Забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні: деякі аспекти сучасного нормативно-правового регулювання.....	60
<i>Григор'єва Х. А.</i> Європейський Green Deal та війна в Україні: енергетично-правовий вимір (або чи витримає колос?).....	62
<i>Донець О. В.</i> Еколого-правові засади та безпекова складова повоєнного відтворення водних ресурсів України.....	64
<i>Духневич А. В.</i> Безпечність та якість виробництва дитячого харчування крізь призму вимог ЄС	67
<i>Заверюха М. М.</i> Окремі ознаки законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні.....	68
<i>Курман Т. В.</i> Правові засади виробництва органічної сільськогосподарської продукції: актуальні питання сьогодення.....	70
<i>Сокол М. В.</i> Правовий аспект заготівлі деревини в якості спеціального використання лісових ресурсів.....	72

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Зінкевич В. К.</i> Війна та децентралізація: виклики і перспективи реформи.....	75
<i>Кавкін В. В.</i> Цифровізація в податковій сфері.....	77
<i>Книш С. В.</i> Особливості здійснення судового контролю в адміністративних справах	79
<i>Лізун В. В.</i> Декларування майна та доходів в Україні як інструмент боротьби з корупцією.....	81
<i>Наконечна Г. Я.</i> Перспективні напрями розвитку взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади.....	85
<i>Новосад А. С., Шевчук Л. М.</i> Сучасні тенденції кадрового менеджменту в системі органів виконавчої влади України	87
<i>Сидорчук А. М.</i> ПДФО: проблематика та перспективи у сьогоднішніх реаліях	89
<i>Троць Д. В.</i> Запровадження адміністративного судочинства європейського зразка в Україні	91
<i>Ширшикова Р. М.</i> Суспільний інтерес при розгляді адміністративних справ.....	94

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

<i>Воєвода М. В.</i> Переслідування: за належність до певної соціальної групи, політичні переконання, національність, віросповідання, расу	96
<i>Гороть А. М., Прокопчук К. М.</i> Правомірність застосування гуманітарної інтервенції в разі порушення міжнародного миру і безпеки.....	97
<i>Костюк Л. В.</i> Право на справедливий суд як міжнародний стандарт судочинства.....	100
<i>Крестовська Н. М.</i> Конвенція про права дитини як джерело прийняття юридичних рішень.....	102
<i>Музичук К. С.</i> Міжнародні стандарти незалежності судової влади.....	104
<i>Новосад А. С.</i> Перспективи використання штучного інтелекту при здійсненні правосуддя.....	106

Цуз А. В. Доступність правосуддя як міжнародний стандарт судочинства 109

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Андрусяк Г. М. Проблеми кваліфікації дій, вчинених у межах чи з перевищенням меж необхідної оборони..... 112

Бойчук О. П. Ефективність механізмів захисту прав людини у міжнародному судочинстві 114

Зінчук Я. Ю. Застосування міжнародно-правових стандартів судочинства у національному законодавстві 117

Кондратішина В. В. Адвокат як суб'єкт віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням..... 119

Лаговський І. Є. Про деякі аспекти умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до позбавлення волі..... 120

Лебедюк А. Л. Проблеми застосування ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою)..... 123

Мацюк А. Ю., Саско О. І. Покарання як засіб кримінально-правового характеру..... 125

Місько В. В., Зарядюк З. В. Сучасні проблеми виправлення і ресоціалізації засуджених..... 128

Новосад А. С., Саско О. І. Інститут кримінального проступку: особливості правового регулювання..... 130

Пулик В. М. Принцип процесуальної здійсненності переслідування у контексті криміналізації втручання в діяльність судових органів..... 135

Старко О. Л. Проблемні питання кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану 137

Чечель Н. О. Щодо особливостей індивідуального запобігання злочинам, що вчиняють жінки під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні..... 139

Чупринський Б. О. Особливості призначення покарання неповнолітнім в Україні та в кримінальному законодавстві зарубіжних країн..... 141

Шуліка В. І. Концептуальна взаємодія уряду Великої Британії та осіб, які відбули покарання, щодо їх працевлаштування..... 144

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ

Борейко Г. Д. Зловживання правом прокурором вищого рівня при розгляді скарги щодо недотримання розумних строків під час досудового розслідування..... 147

Жевнеров І. М. Цифровізація правосуддя як елемент забезпечення доступу до правосуддя в Україні..... 149

Крикунов О. В., Троць Д. В. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесуальному праві України..... 152

Левчук В. К. Усунення процесуальних можливостей, передбачених у КПК України, які надають недобросовісну перевагу органам досудового розслідування 154

Назарук О. І. Забезпечення відшкодування шкоди, завданої воєнним злочином, під час досудового розслідування..... 156

Фідря Ю. О., Шамринський Д. О. Особливості координаційної діяльності органів прокуратури у сфері протидії організованій злочинності..... **157**

Шульгін С. О. Повернення обвинувального акту прокурору: проблемні питання правових наслідків **160**

МЕДІАЦІЯ, КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Валянська Т. П. Компетентності медіатора: правовий аспект..... **163**

Грачук В. С. Психологічне насильство щодо дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: особливості роботи психолога спеціаліста та експерта **164**

Карпінська Н. В. Психологічна допомога ВПО та дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів..... **166**

Киришко О. В. Застосування адвокатом методик медіації під час супроводження розірвання шлюбу..... **168**

Хлистік М. А. Медіація та врегулювання спору за участю судді: особливості та основні відмінності **170**

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
XX Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 15-16 вересня 2023 р.

(Українською, англійською мовами)

Матеріали друкуються в науковій та літературній авторській редакції

Укладач:

Джурак Людмила Миколаївна

Коректування та верстка:

Джурак Л. М.

Оригінал-макет виготовлено на юридичному факультеті
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(43021 м. Луцьк, вул. Винниченка, 30)

Підп. до друку 05.11.2023 р. Формат 60x84/8.
Обсяг 20,7 ум. друк. арк. Наклад 300 пр.

ТзОВ «Завжди Поруч»

43005, м. Луцьк, пр. Перемоги, 1, тел. +380504681682

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 6710 від 09.04.2019 р.